

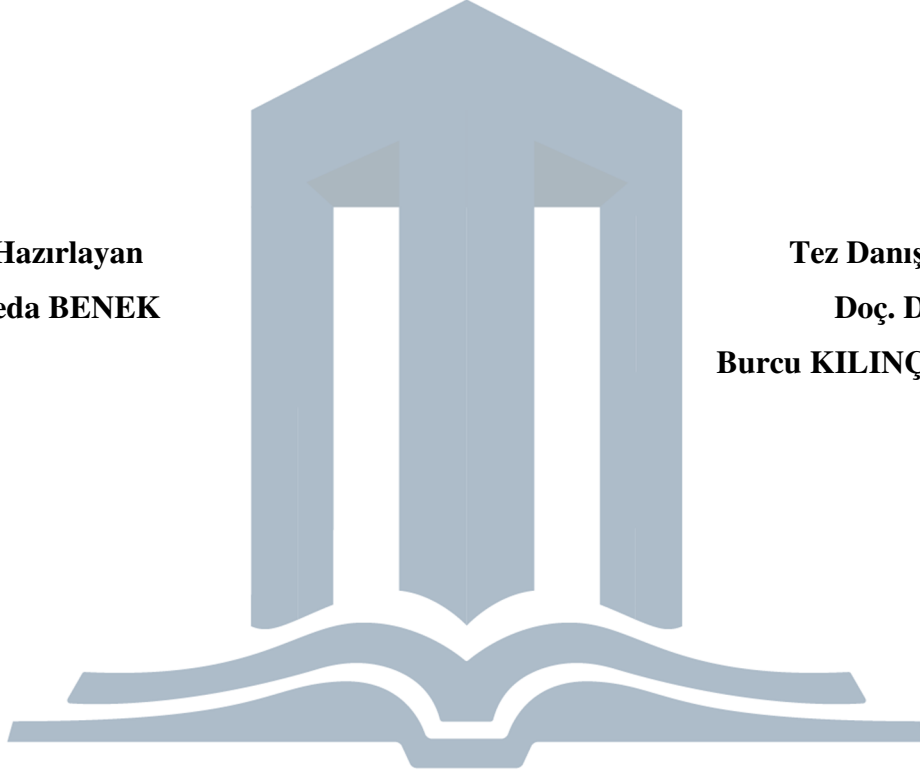
T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜLKELERİ İLE
KARŞILIKLI TİCARETİNİN ÇEKİM MODELİ
YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Seda BENEK

Tez Danışmanı
Doç. Dr.
Burcu KILINÇ SAVRUL

Çanakkale-2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri ile Karşılıklı Ticaretinin Çekim Modeli Yaklaşımı ile Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

9./10/2019

Seda BENEK

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Seda BENEK'e ait "Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri ile Karşılıklı Ticaretinin Çekim Modeli Yaklaşımı ile Analizi" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Doç. Dr.
Burcu KILINÇ SAVRUL

Dr. Öğr. Üyesi
İsmail METİN

Doç. Dr.
Feyza BALAN

Tez No : 10301653

Tez Savunma Tarihi : 24.09.2019

ONAY

Prof. Dr. Şen KORKMAZ

Enstitü Müdürü

10/10/2019

ÖZET

TÜRKİYE’NİN İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜLKELERİ İLE KARŞILIKLI TİCARETİNİN ÇEKİM MODELİ YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ

Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri ile ticaret hacmini genişletmek amacıyla çeşitli dış politikalar uygulamaktadır. Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler dış ticaret teorilerinin yanı sıra, coğrafi yakınlık, ortak sınır, vize muafiyeti, nüfus ve diğer özellikleri de dikkate alarak incelemek gerekmektedir. Çalışmada Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri ile ticari ilişkileri ve dış ticaret hacmini etkileyen unsurların belirlenmesi ve her bir unsurun etkinliğinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Hedefler doğrultusunda ticaret teorileri incelenmiş, sonuç olarak çekim modeli yaklaşımı ile zaman serisi regresyon analizi kullanılmıştır.

Çekim modeli kapsamında kullanılacak değişkenleri belirlemek için, Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri arasındaki ticaret hacmi, ticarete konu olan ürünler incelenmiştir. Çekim Modeli kullanılarak Türkiye’nin 2000-2017 yılları arasında İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi olan 50 ülke ile gerçekleştirmiş olduğu ticari ilişki analiz edilmiştir. Çekim Modeli Analizi, İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinin Türkiye ile gerçekleştirdikleri ticaretin arttırılması yönünden Ülkelerin GSMH değerleri, mesafe ve ortak sınırın olumlu etkisi olduğu, nüfus ve vize muafiyetinin etkisiz olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri ile karşılıklı ticaretin gelişmesi yönünde fırsatlar ve öneriler ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam İşbirliği Teşkilatı, Dış ticaret, Çekim Modeli

ABSTRACT

ANALYSIS WITH TURKISH ISLAMIC COUNTRIES WITH MUTUAL COOPERATION MODEL APPROACH SHOTS OF TRADE

Turkey is implementing various external policies to expand trade with the Organization of Islamic Countries (OIC). Trade relations between OIC countries and Turkey alongside the theory of international trade, geographical proximity, common border, visa exemption, are necessary to examine, taking into account population and other features. Turkey's trade relations in the study and identification of factors affecting the volume of foreign trade with OIC countries and aimed to measure the effectiveness of each elements. In line with the objectives, trade theories were examined and as a result, time series regression analysis was used with the shooting model approach.

On an ongoing basis, to determine variables to be used in the shooting model, trade between OIC countries and Turkey, were investigated tradable products. Turkey's trade relations were analyzed between the years 2000-2017 which was carried out with 50 countries that are members of the Organization of Islamic Cooperation by using Shooting Model. In the shooting model analysis, Organization of Islamic Cooperation Countries (OIC), the GDP of the country towards improving their trade with Turkey, the distance and the positive impact of the common border of the population and visa exemption has proved to be ineffective. Organization of Islamic Cooperation member countries and Turkey with the study results are set forth in the direction of the development of bilateral trade deals and suggestions.

Keywords: Organization of Islamic Cooperation, Foreign Trade, The Gravity Model

ÖNSÖZ

Ülkelerin bölgesel alanda dış ticareti serbestleştirmeye yönelik yürüttüğü politikalar ekonomik birlikler oluşturmaları olarak nitelendirilen ekonomik entegrasyonlar, ülkelerin ekonomik açıdan birbirlerine olan bağımlılığını arttırmıştır.

Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren ticari faaliyetlerinin arttığı İslam İşbirliği Teşkilatı, temelleri 1969 yılında atılmış ve hâlihazırda elli yedi üye ülkesi bulunan Asya Afrika ve Ortadoğu ülkelerini de içine alan bir coğrafyayı kapsayan uluslararası bir organizasyondur. Bu çalışmada Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri ile gerçekleştirdiği ticaret hacminin ne yönde ve hangi oranda etkilediği ekonometrik analizler yardımıyla incelenmiştir. Edinilen sonuçlara göre dış ticaret politikaları hakkında önerilerde bulunulmuştur.

Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri ile karşılıklı ticaretin araştırıldığı bu çalışmada bana her daim moral ve motivasyon sağlayan, bilimsel alanda bilgi ve tecrübelerini paylaşan danışman hocam sayın Doçent Doktor Burcu KILINÇ SAVRUL'A, annem Leyla BENEK'E ve babam Semih BENEK'E sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çanakkale, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	ix
TABLOLAR.....	xi
GRAFİKLER.....	xix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI VE DIŞ TİCARET KAVRAMI

1.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşu	2
1.2. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kurumsal Yapısı.....	5
1.2.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Karar Alma Organları	5
1.2.1.1. İslam Zirvesi.....	5
1.2.1.2. İslam Dışişleri Bakanları Konseyi.....	6
1.2.1.3. Genel Sekreterlik.....	6
1.2.2. İslam İşbirliği Teşkilatının Bağlı Kuruluşlar	7
1.2.2.1. İslam İşbirliği Teşkilatı Daimi Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komitesi	7
1.2.2.2. Bilimsel ve Teknolojik Daimi İşbirliği Komitesi	8
1.2.2.3. Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi.....	8
1.3. Dış Ticaret Kavramı.....	8
1.3.1. Dış Ticaret Yöntemleri.....	9
1.3.1.1. Normal Ticaret.....	9
1.3.1.2. Bağlı Ticaret.....	9
1.3.1.2.1. Bağlı Ticarete Geleneksel Yöntemler	9
1.3.1.2.1.1. Takas	10
1.3.1.2.1.2. Kliring	10
1.3.1.2.1.3. Aktarma Ticaret.....	11
1.3.1.2.1.4. Uluslararası Ödeme Anlaşmaları	11
1.3.1.2.2. Bağlı Ticarete Yeni Yöntemler	11

1.3.1.2.2.1. Karşı Satın Alma İşlemleri	12
1.3.1.2.2.2. Offset Anlaşmaları.....	12
1.3.1.2.2.3. Geri Satın Alım.....	13
1.3.1.3. Sınır Ticareti	13
1.3.1.4. Serbest Bölge Ticareti.....	13
1.3.1.5. Dış Ticarete Yeni Yöntemler.....	14
1.3.1.5.1. Fason İmalat.....	14
1.3.1.5.2. Outsourcing.....	15
1.3.1.5.3. Leasing.....	15
1.3.1.5.4. Forfaiting.....	16
1.3.1.5.5. Factoring.....	17
1.3.2. Dış Ticaret Türleri	18
1.3.2.1. İthalat.....	18
1.3.2.1.1. Akreditifli İthalat.....	18
1.3.2.1.2. Mal Karşılığı İthalat.....	18
1.3.2.1.3. Bedelsiz İthalat.....	19
1.3.2.1.4. Belge Karşılığı İthalat	19
1.3.2.1.5. Kredili İthalat.....	19
1.3.2.1.6. Geçici Kabullü İthalat.....	19
1.3.2.1.7. Ankonsinyasyon İthalat.....	20
1.3.2.2. İhracat.....	20
1.3.2.2.1. İhracat Çeşitleri	21
1.3.2.2.1.1. Ön İzne Bağlı İhracat.....	21
1.3.2.2.1.2. Kayda Bağlı İhracat.....	21
1.3.2.2.1.3. Konsinye İhracat	21
1.3.2.2.1.4. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım Yoluyla İhracat	22
1.3.2.2.1.5. İthal Edilmiş Malların İhracatı	22
1.3.2.2.1.6. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat.....	23
1.3.2.2.1.7. Transit Ticaret İhracat	23
1.3.2.2.1.8. Bedelsiz İhracat.....	23
1.3.2.2.1.9. Bağlı Muamele Şeklinde İhracat.....	23
1.3.2.2.1.10. E-Ticaret Yoluyla İhracat.....	24
1.3.2.2.2. İhracat Yöntemleri	24
1.3.2.2.2.1. Doğrudan (Direkt) İhracat	24
1.3.2.2.2.2. Dolaylı (Endirekt) İhracat	24
1.3.2.3. Transit Ticaret.....	25

1.3.3. Dış Ticaret Teorileri.....	26
1.3.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri	26
1.3.3.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	26
1.3.3.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler.....	28
1.3.3.2. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	29
1.3.3.2.1. Fırsat Maliyeti Teorisi.....	29
1.3.3.2.2. Faktör Donatımı Teorisi.....	31
1.3.3.3. Yeni Teoriler	32
1.3.3.3.1. Nitelikli İşgücü Teorisi.....	32
1.3.3.3.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	33
1.3.3.3.3. Tercihlerde Benzerlik Teorisi.....	34
1.3.3.3.4. Ölçek Ekonomileri Teorisi	35
1.3.3.3.5. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	36
1.3.3.3.6. Ürün Dönemleri Teorisi.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİ İLE DİŞ TİCARETİ’NİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye’nin En Fazla Dış Ticaret İlişkisinin Olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri ...	43
2.1.1. İran.....	43
2.1.1.1. Genel Ekonomik Durum	43
2.1.1.2. İran Ekonomisi’nin Sektörel Analizi.....	48
2.1.1.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü.....	48
2.1.1.2.2. Sanayi Sektörü	49
2.1.1.2.3. Petrol ve Doğal Gaz Sektörü.....	50
2.1.1.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü	52
2.1.1.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler.....	53
2.1.1.4. Türkiye ile İran’ın Dış Ticaret İlişkisi.....	57
2.1.2. Irak.....	61
2.1.2.1. Genel Ekonomik Durum	61
2.1.2.2. Irak Ekonomisi’nin Sektörel Analizi.....	64
2.1.2.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü.....	64
2.1.2.2.2. Sanayi Sektörü	65
2.1.2.2.3. Petrol ve Doğalgaz Sektörü	66
2.1.2.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü	67

2.1.2.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler.....	68
2.1.2.4. Türkiye ile Irak'ın Dış Ticaret İlişkisi.....	72
2.1.3. Suudi Arabistan	76
2.1.3.1. Genel Ekonomik Durum	76
2.1.3.2. Suudi Arabistan Ekonomisinin Sektörel Analizi	79
2.1.3.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü.....	79
2.1.3.2.2. Sanayi Sektörü	80
2.1.3.2.3. Petrol ve Doğalgaz.....	81
2.1.3.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü	83
2.1.3.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler.....	84
2.1.3.4. Türkiye ile Suudi Arabistan'ın Dış Ticaret İlişkisi.....	87
2.1.4. Mısır	90
2.1.4.1. Genel Ekonomik Durum	90
2.1.4.2. Mısır Ekonomisinin Sektörel Analizi.....	92
2.1.4.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü.....	92
2.1.4.2.2. Sanayi Sektörü	93
2.1.4.2.3. Petrol ve Doğalgaz Sektörü	95
2.1.4.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü	96
2.1.4.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler.....	97
2.1.4.4. Türkiye ile Mısır'ın Dış Ticaret İlişkisi	101
2.1.5. Birleşik Arap Emirlikleri.....	104
2.1.5.1. Genel Ekonomik Durum	104
2.1.5.2. Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomisinin Sektörel Analizi.....	106
2.1.5.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü.....	106
2.1.5.2.2. Sanayi Sektörü	107
2.1.5.2.3. Petrol ve Doğalgaz Sektörü	108
2.1.5.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü	109
2.1.5.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler.....	111
2.1.5.4. Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dış Ticaret İlişkisi	114
2.2. Türkiye'nin Diğer İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Ülkeleri ile Dış Ticaretinin Gelişimi	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI'NA ÜYE ÜLKELER İLE KARŞILIKLI TİCARETİ'NİN ÇEKİM MODELİ ANALİZİ

3.1. Literatür Araştırması.....	163
---------------------------------	-----

3.2. Araştırma Yöntemi	164
3.2.1. Panel Regresyon Analizi	164
3.3. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı	169
3.4. Analiz Bulguları	171
3.4.1. Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi.....	172
3.4.2. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi.....	175
3.4.3. İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları	177
3.4.4. Panel Veri Modelleri İçin Testler	179
SONUÇ.....	184
KAYNAKÇA.....	186
ÖZGEÇMİş.....	194

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AOP	: Arap Ortak Pazarı
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
COMIAC	: Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi
COMSTECH	: Bilimsel ve Teknolojik Daimi İşbirliği Komitesi
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
GAFTA	: Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi
GSMH	: Gayrı Safı Milli Hasıla
GSYH	: Gayrı Safı Yurt Hasılası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İSEDAK	: İslam İşbirliği Teşkilatı Daimi Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komitesi
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği

STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TPS-OIC	: İslam İşbirliği Teşkilatı Tercihli Ticaret Sistemi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Vd.	: ve diğerleri

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.1.	İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Ülkeleri	4
Tablo 1.2.	İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Zirveleri	6
Tablo 1.3.	Mutlak Üstünlükler Teorisi	27
Tablo 1.4.	Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	29
Tablo 1.5.	Fırsat Maliyeti Teorisi	30
Tablo 2.1.	1996-2017 Türkiye-İİT İhracat Değerleri (Bin Dolar)	38
Tablo 2.2.	2007-2017 Türkiye-İİT İhracat Göstergeleri (Bin Dolar)	39
Tablo 2.3.	2007-2017 Türkiye-İİT İthalat Göstergeleri (Bin Dolar)	39
Tablo 2.4.	2016-2017 Yılı Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar) ...	40
Tablo 2.5.	2016-2017 Yılı Türkiye'nin İthalat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar) ...	41
Tablo 2.6.	2012-2017 yılı Türkiye'nin Ülkelere Göre Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	41
Tablo 2.7.	Türkiye ile İİT üye ülkelerinin 2017 yılı Dış Ticaret Göstergeleri ..	42
Tablo 2.8.	İran Ekonomik Göstergeleri	43
Tablo 2.9.	İran'ın İhraç Ettiği Başlıca Tarım ve Hayvancılık Ürünleri (Bin Dolar)	49
Tablo 2.10.	İran'ın İhraç Ettiği Başlıca Sanayi Ürünleri (Bin Dolar)	50
Tablo 2.11.	İran Mineral Yakıtların İhracat Değerleri (Bin Dolar)	51
Tablo 2.12.	İran Petrol ve Doğalgaz Sektörel Göstergeleri	51
Tablo 2.13.	İran'ın Finansal Hizmetler İhracat ve İthalat Değerleri (Bin Dolar).	53
Tablo 2.14.	2000-2017 Yılı İran'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	54
Tablo 2.15.	İran'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Bin Dolar)	55
Tablo 2.16.	İran'ın İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Bin Dolar)	55

Tablo 2.17.	1980-1989 Türkiye ile İran Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	57
Tablo 2.18.	1990-1999 Yılı Türkiye ile İran Dış Ticaret İlişkileri (Bin Dolar)...	58
Tablo 2.19.	2000-2017 Yılı Türkiye ile İran Dış Ticaret İlişkileri (Bin Dolar)...	59
Tablo 2.20.	İran'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Bin Dolar)	60
Tablo 2.21.	Türkiye'nin İran'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Bin Dolar)	61
Tablo 2.22.	2004-2017 Dönemi Irak Ekonomik Göstergeleri	62
Tablo 2.23.	2004-2017 Dönemi Irak Ekonomik Göstergeleri	65
Tablo 2.24.	Irak'ın İhraç Ettiği Başlıca Sanayi Ürünleri	66
Tablo 2.25.	Irak Petrol ve Doğalgaz Sektör Göstergeleri	66
Tablo 2.26.	2013-2017 Irak Finansal Hizmetler Göstergeleri (Bin Dolar)	68
Tablo 2.27.	2000-2017 Döneminde Irak Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	70
Tablo 2.28.	2013-2017 Irak'ın İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)	71
Tablo 2.29.	2013-2017 Irak'ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)	71
Tablo 2.30.	1985-1989 Yılı Türkiye ile Irak Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	73
Tablo 2.31.	1990-1999 Yılı Türkiye ile Irak Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	73
Tablo 2.32.	2000-2017 Yılı Türkiye ile Irak Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	74
Tablo 2.33.	Türkiye'nin Irak'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)	75
Tablo 2.34.	Irak'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)	75
Tablo 2.35.	2013-2017 Dönemi Suudi Arabistan Ekonomik Göstergeleri	77
Tablo 2.36.	2013-2017 Yılı Suudi Arabistan Sanayi Sektörü'nün İhracat Göstergeleri	80
Tablo 2.37.	2017 Yılı Suudi Arabistan Petrol ve Doğalgaz Göstergeleri	81
Tablo 2.38.	Suudi Arabistan'daki Önemli Petrol Sahaları	81

Tablo 2.39.	Toplam Petrol Üretimi (Günde Bin Varil)	82
Tablo 2.40.	2012-2017 Yılı Suudi Arabistan Petrol İhracat Göstergeleri	83
Tablo 2.41.	2013-2017 Yılı Finansal Hizmet Değerleri (Bin Dolar)	83
Tablo 2.42.	2000-2017 Yılı Suudi Arabistan Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)	85
Tablo 2.43.	2012-2017 Yılı Suudi Arabistan'ın İhracat Yaptığı Ülkeler	85
Tablo 2.44.	2013-2017 Yılı Suudi Arabistan'ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)	86
Tablo 2.45.	1990-1999 Türkiye Suudi Arabistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	88
Tablo 2.46.	2000-2017 Türkiye Suudi Arabistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)	88
Tablo 2.47.	2014-2017 Yılı Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan İhraç Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)	89
Tablo 2.48.	2014-2017 Yılı Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan İthal Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)	89
Tablo 2.49.	Mısır Ekonomisinin Makro Ekonomik Göstergeleri	90
Tablo 2.50.	Mısır'ın İhraç Ettiği Başlıca Tarım Ürünleri (Bin Dolar)	93
Tablo 2.51.	Mısır'ın İthal Ettiği Tarım ve Hayvan Ürünleri (Bin Dolar)	93
Tablo 2.52.	Mısır Ekonomisi'nde Tekstil Sektörünün İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)	94
Tablo 2.53.	Mısır Ekonomisi İşlenmiş Gıda Sektörünün İhracatındaki Ürünler (Bin Dolar)	94
Tablo 2.54.	2013-2017 Yılı Mısır'ın Petrol İhracat Değerleri (Bin Dolar)	95
Tablo 2.55.	Mısır Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)	98
Tablo 2.56.	2013-2017 Yılı Mısır'ın İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)...	99
Tablo 2.57.	2013-2017 Yılı Mısır'ın İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)...	99
Tablo 2.58.	2013-2017 Yılı Mısır'ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)....	100
Tablo 2.59.	Mısır'ın İthalat Değerlerinin Büyüme Oranları	100

Tablo 2.60.	1990-1999 Yılı Türkiye'nin Mısır'a İhracatı ve İthalatı (Milyon Dolar)	102
Tablo 2.61.	2000-2017 yılı Türkiye-Mısır Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar).	102
Tablo 2.62.	Mısır'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)	103
Tablo 2.63.	Türkiye'nin Mısır'a İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)	104
Tablo 2.64.	2014-2017 Yılı İstihdam Verileri	105
Tablo 2.65.	2013-2017 Yılı Temel Ekonomik Göstergeler	105
Tablo 2.66.	Birleşik Arap Emirlikleri'nin İhraç Ettiği Alüminyum (Bin Dolar).	107
Tablo 2.67.	2013-2017 Birleşik Arap Emirlikleri Petrol Verileri	108
Tablo 2.68.	2014-2017 Yılı Ham Petrol İhracat Gelirleri (Bin Dolar)	108
Tablo 2.69.	2012-2017 Yılı Birleşik Arap Emirlikleri Doğalgaz İhracat Gelirleri (Bin Dolar)	109
Tablo 2.70.	2013-2017 Yılı Birleşik Arap Emirlikleri Merkez Bankası Varlıkları (Milyar Dirhem)	110
Tablo 2.71.	Birleşik Arap Emirlikleri'nin İhracat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)..	112
Tablo 2.72.	Birleşik Arap Emirlikleri'nin İthalat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)...	112
Tablo 2.73.	Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)..	113
Tablo 2.74.	1990-1999 yılı Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar).....	114
Tablo 2.75.	2000-2017 Yılı Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)	115
Tablo 2.76.	Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri'ne İhraç Ettiği İlk On Ürün (Bin Dolar)	116
Tablo 2.77.	Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri'nden İthal Ettiği İlk On Ürün (Bin Dolar)	116
Tablo 2.78	2000-2017 Türkiye ile Arnavutluk Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	117
Tablo 2.79	2000-2017 Türkiye ile Azerbaycan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	118

Tablo 2.80.	2000-2017 Türkiye ile Kazakistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	119
Tablo 2.81.	2000-2017 Türkiye ile Türkmenistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	120
Tablo 2.82.	2000-2017 Türkiye ile Türkmenistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	121
Tablo 2.83.	2000-2017 Türkiye ile Tacikistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	122
Tablo 2.84.	2000-2017 Türkiye ile Kırgızistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	123
Tablo 2.85.	2000-2017 Türkiye ile Fas Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)....	124
Tablo 2.86.	2000-2017 Türkiye ile Cezayir Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	125
Tablo 2.87.	2000-2017 Türkiye ile Tunus Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	126
Tablo 2.88.	2000-2017 Türkiye ile Libya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar).	127
Tablo 2.89.	2000-2017 Türkiye ile Sudan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	128
Tablo 2.90.	2000-2017 Türkiye ile Moritanya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	128
Tablo 2.91.	2000-2017 Türkiye ile Mali Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)...	129
Tablo 2.92.	2000-2017 Türkiye ile Burkina Faso Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	130
Tablo 2.93.	2000-2017 Türkiye ile Nijer Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)..	131
Tablo 2.94.	2000-2017 Türkiye ile Çad Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)...	132
Tablo 2.95.	2000-2017 Türkiye ile Senegal Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	133
Tablo 2.96.	2000-2017 Türkiye ile Gambiya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	134
Tablo 2.97.	2000-2017 Türkiye ile Gine Bissau Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	134
Tablo 2.98.	2000-2017 Türkiye ile Gine Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)...	135

Tablo 2.99.	2000-2017 Türkiye ile Sierra Leone Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	136
Tablo 2.100.	2000-2017 Türkiye ile Fildişi Sahili Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	137
Tablo 2.101.	2000-2017 Türkiye ile Togo Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)..	137
Tablo 2.102.	2000-2017 Türkiye ile Benin Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar).	138
Tablo 3.103.	2000-2017 Türkiye ile Nijerya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	139
Tablo 2.104.	2000-2017 Türkiye ile Kamerun Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	140
Tablo 2.105.	2000-2017 Türkiye ile Gabon Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	141
Tablo 2.106.	2000-2017 Türkiye ile Cibuti Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	141
Tablo 2.107.	2000-2017 Türkiye ile Somali Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	142
Tablo 2.108	2000-2017 Türkiye ile Uganda Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	143
Tablo 2.109.	2000-2017 Türkiye ile Mozambik Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	144
Tablo 2.110.	2000-2017 Türkiye ile Komorlar Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	145
Tablo 2.111.	2000-2017 Türkiye ile Guyana Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	146
Tablo 2.112.	2000-2017 Türkiye ile Surinam Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	147
Tablo 2.113	2000-2017 Türkiye ile Lübnan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	148
Tablo 2.114.	2000-2017 Türkiye ile Suriye Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar).....	149
Tablo 2.115.	2000-2017 Türkiye ile Filistin Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	150
Tablo 2.116.	2000-2017 Türkiye ile Ürdün Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	151

Tablo 2.117.	2000-2017 Türkiye ile Kuveyt Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	152
Tablo 2.118.	2000-2017 Türkiye ile Bahreyn Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	153
Tablo 2.119.	2000-2017 Türkiye ile Katar Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar).	154
Tablo 2.120.	2000-2017 Türkiye ile Umman Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	155
Tablo 2.121.	2000-2017 Türkiye ile Yemen Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	156
Tablo 2.122.	2000-2017 Türkiye ile Afganistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	157
Tablo 2.123.	2000-2017 Türkiye ile Pakistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	158
Tablo 2.124.	2000-2017 Türkiye ile Bangladeş Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	159
Tablo 2.125.	2000-2017 Türkiye ile Maldivler Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	160
Tablo 2.126.	2000-2017 Türkiye ile Endonezya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	160
Tablo 2.127.	2000-2017 Türkiye ile Malezya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	161
Tablo 2.128.	2000-2017 Türkiye ile Brunei Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)	162
Tablo 3.1.	Değişkenlerin Tanımları	169
Tablo 3.2.	Paseran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları	174
Tablo 3.3.	Panel Birim Kök Testi Sonuçları	174
Tablo 3.4.	Pesaran (2004) CD_{LM} ve CD_{LMadj} Test Sonuçları	176
Tablo 3.5.	CIPS Test Sonuçları	178
Tablo 3.6.	Sabit Etkiler için F Testi Sonuçları	180
Tablo 3.7.	Rastsal Etkiler için LM Testi Sonuçları	180

Tablo 3.8.	Hausman Testi Sonuçları	180
Tablo 3.9.	Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları	181
Tablo 3.10.	Greene Heteroskedasite Testi Sonuçları	181
Tablo 3.11.	Panel Regresyon Tahmin Sonuçları (Çift Yönlü Sabit Etkiler)	182

GRAFİKLER

Grafik No	Grafik	Sayfa
Grafik 1.1.	Ürün Dönemleri Teorisi Aşamaları	37
Grafik 3.1.	Ülkeler İçin Değişkenlerin Seyri	172

GİRİŞ

Entegrasyon kavramı uluslararası ekonomi alanında ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için birbirleri ile yakınlaşmaları, bu amaçla aralarında gerçekleştirdikleri düzenlemeler ve anlaşmaları vurgulamak üzere ekonomi literatürüne girmiştir. Uluslararası ekonomi alanında kullanılan anlamda olmak üzere entegrasyonlar, Dünya konjonktürünün gösterdiği küreselleşmenin önemli bir basamağını oluşturmakta, entegrasyonların tüm Dünya ülkelerini kapsayacak şekilde gelişmesiyle serbest ticaretin sağlanabileceği öne sürülmektedir.

İslam İşbirliği Teşkilatı 1969 yılında temeli oluşturulan, 1972 yılında hukuki statüye ulaşmış 4 kıtada 57 üyesi bulunan en büyük ikinci hükümetler arası organizasyondur. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın temel amacı, uluslararası barışı ve uyumu korumak, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların ve çatışmaların çözümüne katkı sağlamak, işbirliği ve dayanışmayı geliştirmek ve İslam Dünya'sının menfaatlerini korumaktır.

Bu tez çalışması Türkiye'nin sınır komşusu ülkeler ile olan ticari ilişkilerini ve genel olarak dış ticaret hacmini etkileyen unsurları belirlemeyi, her bir unsurun etkinliğini ölçmeyi ve gelişme fırsatlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Tezin ilk bölümünde İİT ve dış ticaret kavramlarından, İİT'nin üye ülkeleri, kuruluşu ve kurumsal yapısından, dış ticaret yöntemleri, dış ticaret türleri, dış ticaret teorilerinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye'nin en fazla ticaret hacminin olduğu İİT ülkeleri ile Dış ticaretinin gelişimi, Türkiye'nin diğer İİT ülkeleri ile dış ticaretinin gelişimi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri ile 2000-2017 döneminde ülkelerin nüfusu, GSMH'sı, dış ticaret hacmi, mesafesi, ortak kara sınırı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyeliği, vize muafiyeti verileri kullanılarak karşılıklı ticareti çekim modeli analizi ile incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI VE DIŞ TİCARET KAVRAMI

Bu bölümde, İslam İşbirliği Teşkilatı, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kurumsal yapısı, karar alma organları, bağlı kuruluşlar anlatılacaktır. Dış ticaret kavramı, yöntemleri, türleri anlatılacak ve dış ticaret teorilerine değinilecektir.

1.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşu

Dört kıtada elli yedi üyeye sahip ve Birleşmiş Milletlerden sonra en büyük ikinci hükümetler arası organizasyon olan İslam İşbirliği Teşkilatı 1970 yılında İslam Konferansı Örgütü adıyla kurulmuştur (Fomerand, 2014: 459). İslam İşbirliği Teşkilatı'nın temel amacı, İslam ülkeleri arasındaki işbirliği ve dayanışmayı sağlamaktır (Ergül, 2014: 495).

1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı sonrasında Doğu Kudüs'ün işgal edilmesi ve 22 Eylül 1969 yılında Mescid-i Aksa'nın yakılması İslam İşbirliği Teşkilatının oluşturulmasında etkili olmuştur (Keskin, 2016: 2). İslam İşbirliği Teşkilatı, yirmi dört ülke katılımı ile 1969 yılında Rabat'ta düzenlenen İslam Zirvesi ile temeli oluşturulmuştur.

1970 yılında Cidde'de toplanan İslam ülkelerinin Dışişleri Bakanları İslam Konferansı Örgütü'nün Genel Sekreterliğini oluşturmuştur. Genel Sekreterlik merkezinin Cidde'de olması kararlaştırılmıştır. Kurucu Genel Sekreter, Malezya eski başbakanı Tunku Abdurrahman Putro El-Hac'dır (Ataman ve Gökşen, 2014: 9). İslam Konferansı Örgütü'nün 1971 yılında Ana Sözleşmesi hazırlanarak onaylanma işlemi 1972 yılında Dışişleri Bakanlar Konseyi tarafından gerçekleştirilmiştir ve istenilen hukuki statüye ulaşılmıştır (www.ticaret.gov.tr).

1991 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkeler arasında tercihli ticaret sistemi oluşturmak amacıyla İslam İşbirliği Teşkilatı Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır (Francois vd. 2011: 170). Ancak TPS-OIC Çerçeve Anlaşması 2002 yılında yürürlüğe girmesinin ardından hukuken yürürlüğe girmesi 9 Ağustos 2011 yılında gerçekleşmiştir (Maher, 2008: 370). Tercihli Ticaret Sistemiyle ilgili tüm yükümlülükleri yerine getiren on üç ülke bulunmaktadır. Tüm yükümlülükleri yerine getiren ülkeler; Birleşik Arap Emirlikleri, Bangladeş, Fas, Katar, Kuveyt, Malezya, Pakistan, Suriye, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Türkiye'dir (www.ticaret.gov.tr).

2011 yılında Astana’da yapılan 38. Dışışleri Bakanları Konseyi kararları doğrultusunda İslam Konferansı Örgütü olan isim İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirilmiştir (Üstün, 2016: 2). 2011 yılının Haziran ayında Astana’da yapılan toplantıda İslam İşbirliği Teşkilatının yeni logosu da kabul edilmiştir. İslam İşbirliği Teşkilatı’nın yeni logosu, beyaz zemin üzerinde yeşil bir hilalin çevrelediği meridyen ve paralel çizgileriyle oluşturulan kürenin merkezinde bulunan Kâbe figürü, İslam ülkelerinin odak noktası olan birliği temsil etmektedir (Ergül, 2014: 497).

İslam İşbirliği Teşkilatı, İslam dini esas alınarak İslam ülkeleri ve toplumlarını tek çatı altında toplamak, İslam ülkelerini ilgilendiren siyasi konularda ortak kararlar almak (www.ekonomi.gov.tr), İslam ülkelerinin ortak sorunlarına çözüm bulmak, birlik ve beraberliği oluşturmak (Ataman ve Gökşen, 2014: 10), İslam Kalkınma Bankası ile İslam ülkelerinin iktisadi gelişimi açısından katkı sağlamayı hedeflemektedir (www.tarim.gov.tr).

Eski ismi İslam Konferansı Örgütü olan İslam İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletlerden sonra en büyük kuruluştur. İslam İşbirliği Teşkilatı, elli yedi üye ve beş gözlemci üye ile dünya nüfusunun %23,2’sine karşılık gelmektedir (Doğan, 2016: 5).

Dünya nüfusunun yaklaşık dörtte biri gibi büyük bir çoğunluğu kapsayan 57 İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkesi, birçok alanda potansiyel zenginliğe ve geniş bir stratejik ticaret bölgesine sahiptir. İİT üye ülkelerinin ekonomisine en fazla kaynak aktarımını sağlayan sektör, tarım ve petrol sektörüdür (Arslan, 2014: 4).

Asya ve Afrika kıtaları ile Orta Doğu bölgesindeki Müslüman nüfusa sahip ülkelerin büyük bir kısmı İİT üyesidir. Avrupa kıtasından Arnavutluk, Amerika kıtasından Surinam İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasında yer almaktadır. İİT gözlemci üye ülkeleri, KKTC, Bosna Hersek, Tayland Krallığı, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’dur.

Tablo 1.1. İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Ülkeleri

Afganistan	Libya
Arnavutluk Cumhuriyeti	Lübnan Cumhuriyeti
Azerbaycan Cumhuriyeti	Maldivler Cumhuriyeti
Bahreyn	Malezya
Bangladeş Halk Cumhuriyeti	Mali Cumhuriyeti
Benin Halk Cumhuriyeti	Mısır Arap Cumhuriyeti
Birleşik Arap Emirlikleri	Moritanya İslam Cumhuriyeti
Brunei Darusselam Sultanlığı	Mozambik
Burkina Faso	Nijer Cumhuriyeti
Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti	Nijerya Federal Cumhuriyeti
Cibuti Cumhuriyeti	Oman Sultanlığı
Çad Cumhuriyeti	Özbekistan Cumhuriyeti
Endonezya Cumhuriyeti	Pakistan İslam Cumhuriyeti
Fas Krallığı	Senegal Cumhuriyeti
Fildişi Sahilleri Cumhuriyeti	Sierra Leone Cumhuriyeti
Filistin Devleti	Somali Demokratik Cumhuriyeti
Gabon Cumhuriyeti	Sudan Demokratik Cumhuriyeti
Gambiya Cumhuriyeti	Surinam Cumhuriyeti
Gine Cumhuriyeti	Suriye Arap Cumhuriyeti (Üyeliği Askıdadır)
Gine Bissau Cumhuriyeti	Suudi Arabistan Krallığı
Guyana Cumhuriyeti	Tacikistan Cumhuriyeti
Irak Cumhuriyeti	Togo Cumhuriyeti
İran İslam Cumhuriyeti	Tunus Cumhuriyeti
Kamerun Cumhuriyeti	Türkiye Cumhuriyeti
Katar Devleti	Türkmenistan Cumhuriyeti
Kazakistan Cumhuriyeti	Uganda Cumhuriyeti
Kırgızistan Cumhuriyeti	Ürdün Haşimi Krallığı
Komor Adaları Federal İslam Cumhuriyeti	Yemen Cumhuriyeti
Kuveyt Devleti	

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/bolgesel-iliskiler>, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).

Yukarıdaki bahsi geçen ülkeler İİT kapsamında işbirliğinin artırılması için ticaret, hukuk, bilim ve teknoloji, kültürel ve sosyal konular, yönetim, finans ve iletişim gibi alanlarda ortak faaliyette bulunmaktadır. İslam ülkeleri bir bütün olarak incelendiğinde çeşitli yer altı ve yerüstü kaynaklara sahip olduğu bilinmektedir.

Dünya petrol üretiminin %65'i, dünya doğal kauçuk üretiminin %70'i, dünya kalay üretiminin %52'si, dünya hurma üretiminin %93'ü, dünya Hindistan cevizi üretiminin %33'ü, dünya buğday üretiminin %15'i, dünya pirinç üretiminin %17'si, dünya baharat üretiminin %39'u, dünya şeker pancarı üretiminin %32'si, dünya tütün üretiminin %20'si, dünya doğalgaz üretiminin %51'i, dünya fosfat üretiminin %51'i, dünya jüt üretiminin %40'ı İslam ülkelerinde gerçekleşmektedir (Arslan, 2014: 4).

1.2. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kurumsal Yapısı

İslam İşbirliği Teşkilatının kurumsal yapısı 2008 yılında kabul edilmiş olan Örgüt Şartına göre on bir başlık altında toplanmaktadır. Sözü edilen on bir başlık temel organların isimlerini ve organ türlerini ifade etmektedir (Ataman ve Gökşen, 2014: 10). İslam İşbirliği Teşkilatı'nın yapısı itibariyle en temel ve öne çıkan organları, İslami Zirve, Dışişleri Bakanları Konseyi ve Genel Sekreterliktir (Keskin, 2016: 2).

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın organları, İslam Zirvesi, Dış İşleri Bakanları Konseyi, Daimi Komiteler, İcra Komitesi, Uluslararası İslami Adalet Divanı, Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu, Daimi Temsilciler Komitesi, Genel Sekreterlik, Alt Organlar, Uzmanlık Kuruluşları, İlgili Kuruluşlar olmak üzere on bir başlık altında toplanmaktadır (www.tarim.gov.tr).

On bir başlık altında toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı'nın organları kendi aralarında temel karar alma organları ve bağlı organlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.2.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Karar Alma Organları

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın karar alma organları İslam Zirvesi, İslam Dış İşleri Bakanları Konseyi, Genel Sekreterlik olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1.2.1.1. İslam Zirvesi

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın en yüksek statüye sahip organı olan İslam Zirvesi, üye ülkelerin Kral ve Devlet Başkanlarından oluşmaktadır (Tireli vd. 2013: 63). İslam Zirvesi üç yılda bir toplanmaktadır ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın temel siyaseti belirlenmektedir (Üstün, 2016: 2). İslam İşbirliği Teşkilatı'nın politika kararları alan ve rehberlik yapan ana organı İslam Zirvesi'dir (www.tarim.gov.tr).

Tablo 1.2. İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Zirveleri

İslam Zirvesi Tarihi	İslam Zirvesi
1969	Rabat Zirvesi
1974	Lahor Zirvesi
1981	Mekke Zirvesi
1984	Kazablanka Zirvesi
1987	Kuveyt Zirvesi
1991	Dakar Zirvesi
1994	Kazablanka Zirvesi
1997	Tahran Zirvesi
2000	Doha Zirvesi
2003	Malezya Zirvesi
2005	Mekke Zirvesi
2008	Dakka Zirvesi
2012	Mekke Zirvesi
2013	Mısır Zirvesi
2016	İstanbul Zirvesi

Kaynak: (Doğan, 2016: 6).

İslam Zirvesi'nin her üç yılda bir meydana getirdiği toplantıda İslam Zirvesi dönem başkanı seçilmektedir. 2017 yılına kadar on üçü olağan, ikisi olağanüstü olmak üzere gerçekleştirilen on beş İslam Zirvesi yapılmıştır

1.2.1.2. İslam Dışışleri Bakanları Konseyi

İslam Dışışleri Bakanları Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın ikinci en yüksek ve en etkin karar alma organıdır (Ataman ve Gökşen, 2014: 12).İslam Dışışleri Bakanları Konseyi'ne üye ülkelerin dışışleri bakanları katılmaktadır. Üye ülkelerin dışışleri bakanlarının katılamadığı durumda diplomatik temsilcilerin katılması söz konusu olmaktadır (Keskin, 2016: 2).

İslam Dışışleri Bakanları Konseyi, her yıl toplanmaktadır. Ancak Genel Sekreter veya herhangi bir üyenin talebi üzerine olağanüstü toplantılar da yapmaktadır (Ataman ve Gökşen, 2014: 12). Konseyin görevi, geçmiş İslam Zirvesi Konferansları ve İslam Dışışleri Bakanları Konseyinde alınan kararların ve İslam İşbirliği Teşkilatı'nın genel politika uygulamaları hususunda çalışmaktır (Doğan, 2016: 6). İslam İşbirliği Teşkilatı'nın faaliyet değerlendirilmesi de İslam Dışışleri Bakanlar Konseyi tarafından yapılmaktadır (www.ekonomi.gov.tr).

1.2.1.3. Genel Sekreterlik

1970 yılında yapılan 1. İslam Dışışleri Bakanları Konferansı'nda kurulmuş olan Genel Sekreterliğin merkezi Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde-dir. İslam İşbirliği

Teşkilatı'nın Genel Sekreterliği, İslam Dışışleri Bakanlığı Konseyi tarafından seçilen genel sekreter tarafından yönetilmektedir (Doğan, 2016: 7).

Genel Sekreterlik, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın yürütme organıdır. İslam Zirvesi ve İslam Dışışleri Bakanları Konseyi'nde alınan kararların uygulanmasından sorumlu olan organ Genel Sekreterliktir (www.tarim.gov.tr). Genel Sekreterliğin görevi, İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkeler arasındaki haberleşmeyi sağlamak, İslam Zirvesi ve İslam Dışışleri Bakanları Konseyi'nde alınan kararların uygulanmaması durumunda görevini yerine getiremeyen yardımcı organlara ve uzman kuruluşlara destek vermek, program koordinasyonu bakımından yardımda bulunmaktır (Ataman ve Gökşen, 2014: 12).

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Genel Sekreterliği, İslam Dışışleri Bakanları Konseyi tarafından beş yıllık dönemler için seçilmektedir. Seçilen Genel Sekreter en fazla iki dönem görevi sürdürebilmektedir. Suudi Arabistan uyruklu İyad Ameen Madani 2014 yılında Genel Sekreterlik görevini Ekmeleddin İhsanoğlu'ndan devralmıştır (Keskin, 2016: 2).

1.2.2. İslam İşbirliği Teşkilatının Bağlı Kuruluşlar

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın bağlı kuruluşları, İİT Daimi Ekonomik ve Ticari Komitesi, Bilimsel ve Teknolojik Daimi İşbirliği Komitesi, Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi olarak üç komiteden oluşmaktadır.

1.2.2.1. İslam İşbirliği Teşkilatı Daimi Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komitesi

İSEDAK, 1981 yılında üçüncü İslam Zirvesi Konferansı'nda kurulmuş bir komitedir (www.ekonomi.gov.tr). 1984 yılındaki dördüncü İslam Zirvesi Konferansı'nda faaliyetlerine başlamıştır. Kazablanka'da gerçekleştirilen dördüncü İslam Zirvesi Konferansı'nda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İSEDAK'ın daimi başkanlığını üstlenmiştir (www.ab.gtb.gov.tr). İSEDAK Sekreteryası, Kalkınma Bakanlığı'na İSEDAK Koordinasyon Ofisi adı altında yürütülmektedir.

İSEDAK, İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkeler arasında ticari işbirliğini teşvik etmek, ekonomik ve ticari işbirliğini güçlendirecek önlemler almak (www.ekonomi.gov.tr), ticaret kapasitelerini arttırmaya yönelik öneride bulunmak ve program hazırlamak konusunda görev almaktadır (Doğan, 2016: 7).

İSEDAK'ın yeni stratejisi ve gözden geçirilmiş tüzüğü Mekke'de 2012 yılında gerçekleştirilmiş olan Olağanüstü İslam Zirvesi'nde kabul edilmiş ve İSEDAK yeni

stratejisinin teyidi İstanbul'da düzenlenen on üçüncü İslam Zirvesi'nde gerçekleşmiştir. İSEDAK Proje finansmanı yeni strateji ile daha fazla önem kazanmaktadır. İSEDAK 33. Bakanlar toplantısı İstanbul'da yapılmıştır.

1.2.2.2. Bilimsel ve Teknolojik Daimi İşbirliği Komitesi

COMSTECH'in toplantıları iki yılda bir bakanlar düzeyinde başkanlığını yürüten Pakistan'ın başkenti Islamabad'da gerçekleşmektedir. COMSTECH'in görevi, bilim ve teknoloji alanlarında gerek bireysel gerekse toplu kapasitelerini güçlendirmek adına çalışmalar yürütmektir. COMSTECH, bu bağlamda İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkelerin hızlı şekilde sanayileşme ve kalkınmalarına yardımcı olmak için bilim ve teknolojinin etkin kullanımını kolaylaştırmaktadır (Doğan, 2016: 7).

1.2.2.3. Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi

COMIAC, toplantıları bakanlar düzeyinde gerçekleşmektedir. COMIAC'ın başkanlığını Senegal Devlet Başkanı yürütmektedir. COMIAC'ın toplantıları Senegal'in başkenti Dakar'da gerçekleşmektedir (Doğan, 2016: 7).

1.3. Dış Ticaret Kavramı

Ticaret, üretim aşaması tamamlanmış olan mal ve hizmetlerin bedel karşılığı tüketici kesimine ulaştırılmasını sağlayan alım-satım işlemlerinin tümüdür (Gitmez, 2014: 16). İhtiyaçların çokluğu ve çeşitliliği kişilerin birbirleri ile mübadele ilişkisi kurmasına sebep olmuştur. Aynı mantıkla ülkeler birbirleriyle çeşitli nedenlerle ticaret yapmaktadırlar (Ertürk, 2014: 9). Uluslararası platformda gerçekleştirilen her türlü ticari faaliyet dış ticaretin kapsamındadır. Bu ticari faaliyetler hizmet ve ürün alımı şeklinde gerçekleşmektedir (Akın, 2010: 5).

Ülkeler arasında yapılan ticarete dış ticaret denir. Dış ticaret, ülkelerin en önemli gelir kaynaklarından biridir. Bu nedenle ülkeler birbirleri ile yaptıkları anlaşmalarla ihracatlarını artırmaya çalışmaktadırlar. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, iç ve dış ticaret potansiyellerini oluşturmaktadır. Dünyada üretim imkânları ve hammadde rezervleri düşünüldüğünde, kendi kendine yetebilen bir ülke bulunmamaktadır. Bu yönüyle dış ticari faaliyetler hayati öneme sahiptir. Uluslararası fuar ve organizasyonlar, işadamları heyetleri ile gerçekleştirilen iş gezileri ülkeler arası dış ticareti artıran en önemli faaliyetlerdendir. Bir ülkenin yurtdışından döviz ödeyerek ithal ettiği mallar için yaptığı döviz ödemeleriyle

yurtdışına döviz karşılığı sattığı mallardan elde ettiği döviz gelirleri arasındaki farka dış ticaret dengesi denir. (Gitmez, 2014: 17)

1.3.1. Dış Ticaret Yöntemleri

Dış ticaret türleri ele alındığında Normal Ticaret, Bağlı Ticaret, Sınır Ticareti ve Serbest Ticaret gibi ticari uygulamalara rastlarız.

1.3.1.1. Normal Ticaret

Bir ülkenin dış ticaret ve kambiyo rejimleri çerçevesinde, serbest döviz ile gerçekleştirilen ve özel olarak herhangi bir ayrıcalığın yapılmadığı ticaret uygulamasıdır. Ülke içindeki bir firmanın ihracat mevzuatına uygun bir şekilde mal ihraç etmesi ve bunun karşılığında kambiyo mevzuatına uygun bir şekilde döviz elde etmesi ile ithalat mevzuatına uygun bir şekilde mal ithal etmesi ve karşılığında kambiyo mevzuatına uygun biçimde ödemede bulunmasına normal ticaret işlemleri denilmektedir (Gökgöz, Şeker, 2014: 5).

Diğer bir deyişle bağlı ticaret kıyı ya da liman ticareti, serbest bölge ticareti dışında kalan her türlü işlemler normal ticaret olarak adlandırılır (Tomanbay, 2003: 16).

1.3.1.2. Bağlı Ticaret

İki ülke arasında yapılan ticari sözleşmede, ihracat yapan ülkenin, ithalat yapan ülkeden ihracat bedeli olarak döviz dışında başka bir işlem ya da taahhüt talep etmesi şeklinde yapılan ticarete denir (Gürsoy, 2016: 3).

Kısacası bağlı türde yapılan bir ihracatın karşılığında ya bir ithalat ya da döviz kazandırıcı bir hizmet beklenmektedir. Anlaşılacağı üzere bu iki işlem birbiriyle ilişkilendirilmiştir (Tomanbay, 2003: 16).

Bağlı ticaret yöntemleri, takas, kliring, aktarma ticaret, karşı satın alım, offset, geri satın alımdır.

1.3.1.2.1. Bağlı Ticarete Geleneksel Yöntemler

Bağlı ticarete geleneksel yöntemler, takas, kliring, aktarma ticaret ve uluslararası ödeme anlaşmalarıdır.

1.3.1.2.1.1. Takas

Takas en eski ve en ilkel ticaret yöntem olarak bilinir. 1930 yıllarında dünya ticaretinin büyük bir kısmı takas ile yürümekteydi. Takasın en basit şekli iki yanlı takastır. Burada bir ülkedeki ihracatçı diğer ülkedeki ithalatçıya sattığı malın karşılığını ondan satın alacağı mallar ile tahsil eder. Böylece iki tarafın malları birbiri ile değiştirilmektedir ve döviz kullanılmadan dış ticaret gerçekleştirilmiş olmaktadır. Takas ticareti sadece mal ile değil, hizmet, teknoloji, üretim faktörünü de içine alabilir (Gürsoy, 2016: 3).

Takas, ticarete giren firma sayısına göre iki, üç ya da dört taraflıda olabilir. İki yanlı takas uluslararası ticarete önemli güçlükler doğurur. Öncelikle değişim konusu mallar bölünebilen cinsten olmayabilir. Bu olayda iki taraf arasındaki değişim imkânını sınırlamaktadır. İkincisi ise ihracatçı sattığı mala karşılık kendisine sunulan mala ihtiyacı olmayabilir ve bu tarz zorluklar takas yolu ile yapılan ticareti olumsuz yönde etkileyebilir.

Tüm bu güçlükleri ortadan kaldırmak için takas işlemini tamamlamada araya giren firma sayısında arttırma yapılabilir. Şöyle ki eğer bir taraf diğerinin malına ihtiyaç duymuyorsa, sözü edilen mala ihtiyaç duyan başka bir firma bulur ve ithal hakkını ona devreder. İthal hakkını eline alan firmada, devreden firmaya üzerinde anlaşmaya vardıkları bir ücret ile kendi ulusal parasıyla ödemeyi gerçekleştirir (Karamercan, 2018:271).

1.3.1.2.1.2. Kliring

Uluslararası ticarete malın mal ile değişimi anlamına dayanan, fakat takasa göre daha geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu yöntemde ihracat ve ithalatçıların tek tek birbirini arayıp bulmak ve anlaşmaya varmak gibi zorlu yollara başvurmalarına gerek kalmaz. Çünkü karşılıklı olarak hesapları tutmak ve denkleştirmeyi sağlamak için merkez bankası tarzında kuruluşlar devreye girer (Ersun ve Arslan, 2009: 175).

Aralarında ticareti kliring esasına göre devam ettirmek için anlaşma yapan ülkelerden her birisinde ithalatçıları, ithal ettikleri malların bedelini ulusal paraları cinsinden ülkedeki ilgili kuruluş olarak Merkez Bankasına öderler. Merkez bankası aynı yabancı ülkeye mal satacak ihracatçıların alacaklarını ilgili hesapta birikmiş olan bu para ile öder. Bu şekilde ihracat gelirleri ile ithalat giderleri denkleşmekte ve döviz kullanılmadan ticaret yapılabilir. Kliring ile yapılan ticarete temel ilke ikili ticaret dengesinin sağlanmasıdır (Seyidoğlu, 2015: 777).

1.3.1.2.1.3. Aktarma Ticaret

Aktarmalı ticaret iki yanlı kliring işlemlerinin ortaya çıkardığı bir ticaret şeklidir. İki yanlı kliringinde en önemli özelliği denkleştirmeye imkân vermemesidir. Bu nedenle dönem sonunda dengenin kendiliğinden oluşmadığı durumlarda, alacaklı tarafın borçlu taraftan alacağı uygun mallarda yoksa o zaman söz konusu ülke bu alacak hakkını üçüncü bir ülkeye devreder. Bu şekilde üçüncü ülkenin devraldığı alacak hakkına dayanarak, borçlu ülkeden yapmış olduğu ithalat aktarmalı ticaret işlemi sayılır (Gürsoy, 2016: 3).

Aktarmalı ticaretin, iki yanlı kliringe dayalı ticaretten doğan zorlukları bir ölçüde ortadan kaldırılabileceği düşünülür. Ancak bunun dünya ticaretini dolambaçlı yollara saptırdığı doğrudur. Uluslararası ticaretin çok yanlı olarak denkleştirildiği bir sistemde bunun gibi uygulamalara yer yoktur. Uluslararası ticaretin serbest konvertibil dövizler ile gerçekleştiği durumlarda ise buna benzer sorunların çıkması zaten olanaksızdır (Seyidoğlu, 2015: 780).

1.3.1.2.1.4. Uluslararası Ödeme Anlaşmaları

Ödeme anlaşmaları bloke alacakların tahsiline imkân sağlayan uygulamalardandır. Bir ülkenin başka bir ülke üzerinde sahip olduğu, fakat dışarıya aktarılamayan alacaklarına bloke hesap veya donmuş alacak denir. Bunlar çeşitli şekillerde oluşabilir. Bunların olduğu durumlarda ise borçlu ve alacaklı ülkeler arasında yapılan bir anlaşma ile söz konusu donmuş alacakların tahsili yapılır. Şöyle ki, borçlu ülkenin alacaklı ülkeye gerçekleştirdiği ihracatın belli bir kısmı, anlaşma gereği bloke alacağın tahsili için ayrılır. Böylece ihracatın bu bölümü için borçlu ülkeye bir ödeme gerçekleştirilmeyip bu kısım geçmiş borçların yerine sayılır.

Bloke alacakları ödemede geçmiş ihracattan başka yollarda vardır. Örneğin, alacak karşılığında borçlu ülkede yabancı sermaye yatırımının yapılması, ucuz iş gücünden yararlanarak fason üretim yaptırılması veya o ülkeye giden turistlerin harcamalarının bu fonlar üzerinde giderilmesi gibi (Kaya, 2015: 23).

1.3.1.2.2. Bağlı Ticarete Yeni Yöntemler

Bağlı ticarete yeni yöntemler, karşı satın alma işlemleri, ofset anlaşmaları, geri satın alım olmak üzere üç başlıkta incelenecektir.

1.3.1.2.2.1. Karşı Satın Alma İşlemleri

Bu yol ile yapılan ticarete, özel bir firmanın yabancı bir devlete mal satması ve belirli bir süre sonrada mal satın alması gerekir. Yani yapılan anlaşmada birinci satış işlemi ile ikinci satın alma işlemi birbirine bağlanmıştır. Satış yapan özel firmanın mal alma mecburiyeti yabancı ülkenin isteklerinden kaynaklanır. Satılan mallar ile satın alınması kabul edilen malların türü arasında herhangi bir ilişki bulunmayabilir. Karşı satın alım için tanınan süreler üç ile beş sene arasında farklılık gösterebilir (Gürsoy, 2016: 4).

Bu yöntemle yapılan ticari işlemlerde ödeme ayrı ayrı konvertibil dövizler ile yapılır. Ayrıca karşılık olarak satın alınacak mallar ile ilgili önerilen bir liste vardır. Fakat karşı satın alımda malların çoğunlukla arz fazlası bulunan ya da serbest döviz ile satılması güç olan kalitesiz mallar olduğu bir gerçektir. Özel firmalar, ithal etmek zorunda oldukları bu malları eğer kendi faaliyetlerinde kullanabiliyor ya da pazarlayabiliyorsa sorun yoktur. Ancak bunu yapamıyorsa bu satın aldıkları malları elden çıkarmak için aracı firmalara başvurmak zorundadırlar. Bu malları ithal fiyatının altında bir rakama satmak zorunda kaldıkları için zarar ederler ve bu durumda ilk satışta elde ettikleri kazanç oranı düşer (Seyidoğlu, 2015: 782).

1.3.1.2.2.2. Offset Anlaşmaları

Serbest döviz karşılığı yapılan ilk satış işlemlerine denir. Genellikle bu ilk satış işlemi, alıcı ülkenin döviz rezervini ciddi anlamda sarsacak kadar büyük bir ödemeyi gerektirir. İkinci aşamada ise satıcı ülke, alıcı ülkenin üzerindeki bu döviz baskısını hafifletmek için ona döviz kazandırıcı veya döviz tasarrufu sağlayıcı hizmetlerde bulunur (Kaya, 2015: 24).

Offset anlaşmaları daha çok gelişmiş ülkelerin, askeri malzeme, uçak, nükleer tesis gibi büyük yatırım gerektiren alanlardaki satışını tamamlamak üzere uyguladıkları yoldur. Bu şekilde alıcı ülkelerin sanayileri gelişmiş, savunma gücü yükselmiş olur. Offset anlaşmalarının az gelişmiş ülkelerdeki büyük sanayi tesislerinin kurulması, istihdamın artırılması, modern teknoloji ithali gibi birçok yararı vardır.

Offset anlaşmaları satıcı ülkeler arasındaki rekabet ile ortaya çıkmıştır. Satıcının alıcı ülkeye sağlamayı kabul ettiği döviz kazandırıcı işlemler dolaylı ve dolaysız olmaktadır. Döviz kazandırıcı işlem, satın alınan mal veya yatırım ile ilgili ise dolaysız

işlemdir. Dolaylı işlem ise satılan mal ile ilgisi olmayan döviz kazandırıcı işlemdir (www.tusiad.org).

1.3.1.2.2.3. Geri Satın Alım

Burada, gelişmiş firmalar az gelişmiş ülkeye üretim teknolojisi, makine donatım, anahtar teslim fabrika satarlar. Ancak sattıkları tesislerde üretilen malların bir kısmını satın alma taahhüdünde bulunurlar. Yani geri satımda birbirine bağlanmış iki ticaret işlemi vardır. Ödemeler ayrı yapılmaktadır. Yani firmanın sattığı makine, donatım, teknoloji serbest döviz ile ödenir, yine aynı şekilde firmanın almayı taahhüt ettiği malı geri almaya başlayınca o günkü piyasa fiyatından ve daha önce sözleşmede kararlaştırılan fiyattan ödeme gerçekleştirilir (Zeynelzade vd. 2016: 126).

Geri satın alma anlaşmaları gelişmiş ülkelerin hammadde sağlama yolu olarak da kullanılır. Bu şekilde ihtiyaç duydukları hammaddelerin sağlanmasını garantiye almış olurlar. Diğer bir bakış açısıyla ürün ihracı karşılığında tesis kurma anlaşmaları gelişmemiş ülkelerin kalkınması açısından oldukça önemlidir. Fakat ithal edilen teknolojinin çağa göre eski kalması veya gelişmemiş ülkenin standartlarına uymaması ve ürettiğini pazarlaması açısından dışa bağımlı kalması gibi sakıncalı yönleri bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 782).

1.3.1.3. Sınır Ticareti

Komşu iki ülke arasında özel anlaşmalara dayanarak yürütülen ve her iki ülkenin sınır ve kıyı kesimlerindeki yerleşim yerlerini kapsamına alan ticaret şekline denilmektedir (Gürsoy, 2016: 3).

Türkiye’de 2009 tarihinde yayınlanan Sınır Ticaretinin Uygulanmasına İlişkin Tebliğ’de belirtildiği gibi sınır ticareti, karar kapsamındaki sınır illerinin ihtiyaçlarının sınır komşusu ülkelerden düşük maliyetler ile sağlanması ve sınır illerinin ihracatlarının arttırılması ve ticari hayatın canlandırılması hedeflenmiştir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 7)

1.3.1.4. Serbest Bölge Ticareti

Kanun ve bakanlar kurulu kararları ile sınırları belirlenmiş, milli sınırlar içinde olmakla birlikte gümrük sınırları dışında sayılan, giriş ve çıkışlarda gümrük muhafaza işlemleri yapılan; kara, hava ve denizden ulaşım kolaylıkları olan, alt yapıları hazırlanmış, kanun yönetmeliği ile işletme koşulları belirlenmiş, özel endüstri veya ticaret bölgeleridir (Alacaklıoğlu, 1998: 1).

Serbest bölge bulunduğu ülkenin fiziki olarak sınırları dâhilinde olmasına rağmen ülkenin diğer kısımlarından ayrıldığı, hukuki, mali ve ticari mevzuatın uygulanması açısından muaf olunduğu veya kısmen uygulandığı, çeşitli üretim faaliyetlerinin ve ticari faaliyetlerin gerçekleşmesi için teşviklerin uygulandığı bölgelere denir. Bu bölgelerin kurulmasındaki asıl amaç, ihracata dayalı yatırımların ve üretimlerin teşvik edilmesi, doğrudan yabancı yatırımların daha hızlı gerçekleşmesi ve ülkedeki firmaları ihracata yönlendirerek dış ticareti geliştirmektir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 7). Günümüzde serbest ticaret bölgeleri, ihracat ağırlıklı kalkınma stratejisini benimseyen gelişmekte olan ülkeler için, endüstrileşme ve liberalleşmenin merkezinde yer almaktadır (Erdoğan ve Ener, 2005: 24).

Yurt dışından ilgili ülkedeki serbest bölgeye gelen mallar o ülke tarafından ithal edilmiş olmaz, gümrük sınırları bakımından hala ülke dışındadır ve gümrük işlemlerine tabi tutulmaz. Burada mallar hakkında anti dumping vergisi, kota vb. dış ticareti kısıtlayıcı ticaret politikaları da uygulanamaz. Sınırları kesin belirlenmiş olup ancak gümrük kapılarından mal giriş çıkışı yapılabilir. Serbest bölgenin sınırından gümrük hattının öbür tarafına mal geçirilirse o zaman mal ithal edilmiş sayılır ve gümrük giriş işlemleri uygulanarak varsa gümrük vergisi ödenir (Kemer, 2005: 129).

Uygulamada serbest bölgeler, yalnızca bir liman veya etrafındaki dar bir saha veya limanın bir kısmını kapsayabilmektedir. Bu durumda ise serbest liman işletmeleri söz konusu olmaktadır. Bu bölümler içinde birçok ihtiyaca cevap veren bir yerleşim birimi halini almaktadır (İncekara, 1982: 20).

1.3.1.5. Dış Ticarete Yeni Yöntemler

Dış ticarete meydana gelen gelişmeler ve artan rekabet yeni ticaret yöntemlerini ortaya çıkarmıştır.

1.3.1.5.1. Fason İmalat

Üretim işletmelerinde bir ürünün tamamlanması için gereken ek işlemleri işletme dışındaki kişi, kurum ve kuruluşlara tamamlatmasıdır (Gürsoy, 2016: 311). Bunu daha çok gelişmiş ülkeler uygulamaktadır. Gelişmiş ülkeler gelişmemiş ülkelere emek yoğun faaliyetlerini yaptırarak buralardaki ucuz iş gücünden yararlanır. Bu tarz işlemler sonucunda sanayileşmiş ülkeler üretim maliyetlerini düşürmüş olurlar. Az gelişmiş ülke ise

hem döviz elde etmiş olur hem de istihdam imkânlarından yararlanır (Seyidoğlu, 2015: 784).

1.3.1.5.2. Outsourcing

Şirket dışında üretim anlamına gelmektedir. Genellikle çok uluslu şirketler tarafından tercih edilmektedir. Ana şirket en temel bazı ana faaliyetler ile ilgilenirken diğer işlerini ise yurt içi ve dışında anlaşılmaya vardığı farklı şirketlere yaptırmaktadır. Ama bu durum fason imalat ile karıştırılmamalıdır. Çünkü outsourcing’de başka firmalara yaptırılan işler belli bir süre ile sınırlı projeler değildir. Ayrıca iş yaptırdıkları firmalara karşı daha fazla süreç kontrolü ve yönetime daha fazla müdahale vardır (Okumuş ve İsfendiyaroğlu, 2002: 231).

1.3.1.5.3. Leasing

Finansal kiralama anlamına gelmektedir. Bir bankadan kredi sağlamak ya da yurt dışından borçlanmak istemeyen işletmeler için leasing çok tercih edilen bir finansman çeşididir. Finansal kiralama yoluyla yatırım yapmak isteyen bir işletme ihtiyaç duyduğu makine, teçhizat ve teknolojiyi bu iş ile uğraşan bir kurumdan belli bir kiralama bedeli karşılığında elde edebilir. Finansman kiralamanın amacı, ihtiyaç duyan işletmeye orta süreli yatırım finansmanı sağlamak ve toplam sabit sermaye içinde finansal kiralama ile yapılan alımların sayıca adedini arttırmaktır (Melemen ve Arzova, 2000: 239).

Finansal kiralama ile birlikte, hukuki mülkiyet kavramı yanında ekonomik mülkiyet kavramı da ortaya çıkmıştır. Bu işlemde kiralama şirketi hukuki mülkiyet hakkına sahipken, kiralayan şirket ekonomik mülkiyet hakkına sahip konumdadır (Güner ve Yılmaz, 2010: 225).

Kira süresi sonunda yatırımcı, önceden belirlenen bir ödeme karşılığında malı satın alabilir, malı geri vererek kira sözleşmesini sona erdirebilir, kira sözleşmesini daha düşük ödemelerle uzatabilir (Gürsoy, 2016: 282).

Türkiye’de leasing ilk defa 1977 yılında sınırlı olarak görülmeye başlamıştır. Ancak 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle bu sektör küçülmeye başlamış ve gerilemiştir. Leasingin sağladığı avantajlar ve dezavantajlardan bazıları şu şekildedir (Güner ve Yılmaz, 2010: 225-235);

- Türkiye gibi sermayenin göreceli olarak kıt olduğu bir ekonomide firmalara orta ve uzun vadeli kredi imkânları sağlayarak kaynak yaratmalarında yardımcı olur.

- Leasing şirketi kira ödemelerini firmaya danışarak yani firmanın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak belirler. Firmanın ödeme güclüğü içine düşmesini engeller ve ödeme için firmaya özgü bir model oluşturmuş olur.
- Firma borçlanmanın getirdiği sınırlamadan kaçınmış olur.
- Likit yakıtların daha karlı yatırımlarda kullanılmasına olanak sağlar.
- Leasingde kiracı kiraladığı mal üzerinde yapacağı her türlü değişiklikle kiralayandan önceden izin almak zorundadır.
- Leasing tekniğinde firma hızlandırılmış amortisman yöntemlerinden faydalanamaz.
- Firmanın kiralamaya tabi olan malı kiralayabilmek için varlıklarını teminat olarak göstermesi firmanın kredi değerini düşürmektedir.

1.3.1.5.4. Forfaiting

Mal ve hizmet ihracatından doğan ve gelecekte tahsil edilecek bir alacağın, vadesi gelmeden satılıp alacağın ödenmesi işlemine denir. Senetli ve senetsiz her tür alacak forfaiting konusu olabilir. Forfaiting'te vade altı ay ile on yıl arasında değişebilir. Geri ödeme genelde 6 aylık aralıklandırılan taksitlerle yapılır (Gürsoy, 2016: 275). Forfaiting ihracatçının mal satışından doğan bono, poliçe, kambiyo senedi veya garanti mektubu gibi değerli bir evraka dayanan vadeli alacağın forfaiting şirketi tarafından satın alınması veya ıskonto edilmesine denir. Forfaiting veren kuruluş, belli bir ıskonto üzerinden devraldığı senet yada poliçe şeklindeki alacaklar karşılığında, teminat olarak banka garantisi ister. Bu işlemde ithal edilecek malın bedeli, bu malın ekonomik ömrüne yayılarak ödenir. Önce ithalatçı ve ihracatçı arasında ticari anlaşma yapılır, fiyat ve ödeme planı belirlenir. İthalatı yapan kişi malları teslim alıp banka teminatını sağladıktan sonra borç senetleri banka aracılığı ile ihracatçıya ödenmektedir. Bu yöntem daha çok yatırım malları için kullanılan bir finansman yöntemi olsa da son zamanlarda tüketim malları finansmanına yönelik olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Forfaiting'in ihracatçıya sağladığı bazı avantaj ve dezavantajlar vardır (Güner ve Yılmaz, 2010: 222), (Kaya, 2015: 483);

- Bu işleme taraf olan ülkelerdeki ekonomik ve politik riskler forfaiter'a yansıtılmaktadır.
- Kredi işlemleri hızlı biçimde tamamlanmaktadır.
- İthalatçı hakkında bilgi toplamak, riskleri inceleyip değerlendirmek gibi zahmetli işlemleri forfaiter yerine getirir.

- İhracatçı vadeli satışını hemen nakit paraya çevirebildiği için likiditesini arttırabilmekte ve artan likiditesi ile yeni yatırımlar yapabilmektedir.
- Forfaiting'in ithalatçıya sağladığı bazı avantaj ve dezavantajlar vardır:
- İthalatçı alternatif bir finansman kaynağı elde eder.
- Borç kapasitesi ve çeşidini arttırabilir.
- İthalatçı bankalardaki nakit kredileri kullanmak zorunda kalmaz.
- İthalatçı aval ve garanti aldığında belli bir komisyon öder buda maliyeti arttırır.

1.3.1.5.5. Factoring

Firmanın mal ve hizmet satışından doğan kısa vadeli alacaklarının faktör adı verilen bir kuruluşa belirli şartlar ile devredilmesi, alacağın bu şahıs eliyle tahsil edilmesi, tahsil edilene kadar alacağın belirli bir miktarının firmaya peşin olarak ödenmesi veya belirli faiz oranıyla kredi açılması, tahsil edilememe işlemlerinin karşılanması ve yasal kayıtların tutulması anlamına gelmektedir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 294). Nakit akışı bir işletmenin gelir ve giderlerinde nakit olarak gerçekleşen para akımıdır.

Factoring 'in tarihçesi Mezopotamya Kralı Hammurabi'ye kadar dayanır. Tarihte ticaretin önemli olduğu bütün ülkelerde factoring bir şekilde kullanılmıştır. Ülkemiz açısından factoring kullanımı ele alırsak 1980 sonrası dışa açık ekonomi politikaları ve ihracata dayalı sanayileşme planları ile birlikte yabancı banka girişleri ile rekabet artmış, ayrıca bankalar ihtisas bankacılığına doğru kaymaya başlamıştır. Bunun üzerine bankalar factoring, leasing, forfaiting, kredi kartı, nakit kredi gibi yeni finansal araçlar sunmuşlardır. Factoring kavramı bir finans tekniği olarak ülkemiz bankacılık sektöründe ilk defa 1983 yılında ödünç para verme işleri hakkında kanun hükmünde kararname ile girmiştir (Güner ve Yılmaz, 2010: 195). Factoring işleminin faydaları aşağıda belirtildiği gibidir (Kaya, 2015: 468);

- Bu işlem ile sağlanan finansmanın mal oluşu ticari kredilere oranla daha az olduğu için vadeli satışlar sayesinde ek kazançlar sağlanabilir (Melemen ve Arzova, 2000: 372).
- Açık hesap satışları kolay ve güvenli hale gelir.
- Satış muhasebesi ve defter kayıtları yapılması gerekmediği için işletme giderleri düşer ve zaman tasarrufu sağlanır.

- Yurt dışındaki alıcılar akreditif açmaktan kurtulur, ödemeyi kendi ülkesinden yaparak zaman ve paradan tasarruf eder.
- Alım gücü artar.
- Yöneticiler, alacakların tahsilâtını ve kredilerin kontrolünü düşünmekten kurtulur.

1.3.2. Dış Ticaret Türleri

Ticaret, iç ticaret ve dış ticaret olarak iki kısma ayrılmaktadır. Dış ticaret ise ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği konum açısından ithalat, ihracat ve transit ticaret olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Kaya, 2015: 27).

1.3.2.1. İthalat

Mal ve hizmetlerin ilgili ülkede geçerli olan gümrük mevzuatı kurallarına uygun bir şekilde ülke sınırları dışına fiili olarak gönderilmesi ve akabinde söz konusu mal ve hizmetlerin bedelinin ilgili ülkedeki kambiyo mevzuatı kapsamında ülkeye getirilmesi sürecidir (Aktaş, 2009: 36).

Türkiye’de ithalatla ilgili düzenlemeler Dış Ticaret Müsteşarlığı İthalat Genel Müdürlüğü tarafından istihsal edilen İthalat Rejim Kararı ve İthalat Yönetmeliği ile Gümrük Kanunu’nda yer almaktadır. Türkiye’de açılan uluslararası fuar ve sergilerin ithalatla ilgili işlerinin yürütülmesi ve düzenlenmesinde ise Dış Ticaret Müsteşarlığı’nın bağlı olduğu bakan görevlendirilmiştir (Demir, 2004: 32).

1.3.2.1.1. Akreditifli İthalat

Alıcının ithalatı yapılan malın ithalinden önce bir banka aracılığıyla ihracatçının bulunmuş olduğu konumdaki bankası nezdinde ithalatı gerçekleştirecek olan ürünün sevk belgesinin teslimine karşılık olarak ödenmek koşuluyla kredi açtırmasıdır. (Kaya, 2015: 23).

1.3.2.1.2. Mal Karşılığı İthalat

Malın gümrüklenmesi işleminden sonra bedelini ödeyerek malın gelmiş olma şartı aranmaksızın ithalat yapılan ülkeden yola çıkarılmış olduğunu gösteren belgenin çekilmesi ile yapılan ithalata denir. (Kaya, 2015: 23).

Bu tür ithalat işlemleri, uluslararası piyasalarda rekabet ortamının bulunduğu durumlarda ithalatçıların kıymetli mal ve hizmetlerin ithalinde ve mal stoklarının bol olduğu dönemlerde görülmektedir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 24).

1.3.2.1.3. Bedelsiz İthalat

Bedelsiz ithalat, alımı yapılan mal ve hizmet karşılığında herhangi bir ödeme veya döviz transferi yapılmaksızın yurda sokulması işlemidir (Kaya, 2015: 23). Ancak bedelsiz olarak yapılan ithalat vergisiz olarak gerçekleşen ithalat olarak düşünülmemelidir. Bu ithalat türünde alımı gerçekleşen mal ve hizmetler için gümrük vergisi, harç, resim ve fonlar mal ve hizmetlerin yurda sokulması sırasında gümrük idareleri tarafından temin edilmektedir (Gürsoy, 2016: 99).

1.3.2.1.4. Belge Karşılığı İthalat

Belge karşılığı ithalat, ithalatçı ve ihracatçı tarafından kararlaştırılan bankanın gönderilen malın bedelini tahsil ederek veya gelecekte tahsil etmek üzere senet düzenleyerek ithalatçıya gönderilmiş olan belgeleri, mal ve hizmetleri gümrükten teslim alabilmesi için ithalatçıya iletmesi yolu ile gerçekleşen ithalat şekline denilmektedir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 25).

1.3.2.1.5. Kredili İthalat

Kredili ithalat, ithalatçının ithal ettiği mal ve hizmetlerin bedelinin ödemesini teslim alındığı sırada değil, ithalatçı ile birlikte kararlaştırdıkları sonraki bir tarihte ödeneceğini ihracatçıya garanti eden vadeli senetlerin kabulü ile yapılan ithalat türüdür. (Gürsoy, 2016: 99). Bu tür ithalat işlemlerinde, ithalatçı mal ve hizmetlerin teslim alınmasına rağmen, mal ve hizmetlerin bedelini senetlerin vadesinde ödediği için kendisine finansman sağlamaktadır.

1.3.2.1.6. Geçici Kabullü İthalat

Hammadde, yarı mamul ya da mamul maddenin yurt dışından ülkeye sokularak ülke içinde farklı maddelerin katılması veya katılmaması suretiyle ya da katma değerli işlemlerde bulunarak yarı mamul veya mamul haline getirilerek yurt dışına çıkarılması biçiminde gerçekleştirilen ihracattır. Bu tür ithalat işlemlerinde, yurt dışına çıkarılacak mamul ya da yarı mamullerin üretimi sonrasında ambalaj olarak kullanılacak eşyaların yurt dışından ilk madde ve malzemeler ile birlikte yurda sokulması da geçici kabullü ithalat

kapsamında sayılmaktadır (Gökgöz ve Şeker, 2014: 26). Özetle ihraç etme amacıyla yapılan ithalattır diyebiliriz (Kaya, 2015: 23).

1.3.2.1.7. Ankonsinyasyon İthalat

İthalatçı ve ihracatçı arasında gerçekleşen anlaşma ile alıcı ve satıcı arasında satışın yapılması, mal ve hizmet bedelinin ise anlaşmada belirlenen vade sonunda ihracatçıya transfer edilmesi şartı ile gerçekleşen ithalat şeklidir. Bunun gibi ithalat işlemlerinde, ithalatçı satış sonrası belirlenen bir vadede mal ve hizmet bedelini ödeyeceği için ihracatçıya nazaran riskini daha düşük seviyelere indirmektedir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 26).

1.3.2.2. İhracat

Bir ürünün, yürürlükteki İhracat Mevzuatı ile Gümrük Mevzuatına uygun şekilde Türkiye gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını ya da Müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemlere denir (www.samsuntso.org.tr). Diğer bir ifade ile bir eşyanın veya değerın ulusal ve uluslararası mevzuata uygun bir şekilde bedelli veya bedelsiz olarak gümrükleme işlemleri tamamlanarak Türkiye Gümrük Bölgesi'nden diğer ülkelere veya serbest bölgelere satışını ifade eder (Yılmaz ve Özken, 2012: 4).

İhracat, bir malın veya hizmetin ulusal ve uluslararası kurallara uygun bir şekilde, gümrükleme işlemleri tamamlanarak bedelli veya bedelsiz olarak Türkiye Gümrük Bölgesinden diğer ülkelere veya Türkiye Gümrük Bölgesinden Serbest Bölgelerine yapılan satışı ifade eder (Yılmaz, 2014: 13).

İhracat, ihracatının yapılması planlanan malın kaliteli, uluslararası piyasada rekabet edebilir biçimde üretilmesinden ve piyasa standartlarına uygun, küresel pazarda tanıtım reklam ve pazarlama faaliyetlerinin yapılması, malın zarar görmemesi bakımından ambalaj ve nakliye biçiminin seçilmesi, malın ihracatına yönelik ihracatçının ilgili mevzuatı bilerek belirlenen süre içerisinde gerekli işlemleri tamamlaması ve malın ithalinin gerçekleştirildiği konuma zamanında teslimine kadar oluşan aşamaların tamamlanması işlemidir (www.selcuk.edu.tr). İhracatı yasak olan malların ihracatçı tarafından bilinmesi önemlidir (Melemen ve Arzova, 2000: 49). İhracat ulusal ekonominin ihtiyacı olan döviz girdisinin sağlanması için çok önemli bir ticari faaliyeti teşkil eder. Türkiye gibi

gelişmekte olan ülkeler için döviz girdisi çok daha büyük bir önem taşıdığı için çok daha büyük bir yere sahiptir (Demir, 2004: 23).

1.3.2.2.1. İhracat Çeşitleri

İhracat çeşitleri, ön izne bağlı ihracat, kayda bağlı ihracat, konsinye ihracat, ithal edilmiş malların ihracatı, serbest bölgelere yapılacak ihracat, transit ticaret ihracat, bedelsiz ihracat, bağlı muamele şeklinde ihracat, e-ticaret yoluyla ihracat olarak incelenmiştir.

1.3.2.2.1.1. Ön İzne Bağlı İhracat

İhracatta bazı ürünlerin ihracı, uluslararası anlaşma, kanun, kararname ve ilgili mevzuat uyarınca belli bir makamın ön iznine bağlıdır (Gürsoy, 2016: 49). İhracı uluslararası anlaşma, kanun, kararname ve ilgili mevzuat uyarınca belli bir kurumun ön iznine bağlı malların ihracatında, ilgili kurumlardan izin alındıktan sonra ihracat mevzuatı kurallarına uyularak ihracat gerçekleştirilmektedir (www.tim.org.tr).

1.3.2.2.1.2. Kayda Bağlı İhracat

Kayda Bağlı İhracat Listesi'nde olan ürünlere yönelik yapılan ihracat türüdür (Gürsoy, 2016: 49). Bu liste Ekonomi Bakanlığı tarafından yayınlanır. Tebliğde bulunan ihracı kayda bağlı malların ihraç edilmesinden önce oluşturulan gümrük beyannamelerinin ilk olarak İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından kayda alınması gerekmektedir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 26).

Kayda bağlı ihracat türünde ihracatı gerçekleştiren kurum, gümrük beyannamesi ile birlikte kayıt işlemini gerçekleştirmek amacıyla ilgili ihracatçı kurumlarına başvuruda bulunurlar. Gümrük birlikleri de bunları onaylar ve kayıt meşruhatı düşerler ve ihracatçıya geri verirler. Daha sonra ise ihracatçılar bu beyanname ile ihracatın yapılacağı gümrük idarelerine başvurularını yaparlar (Demir, 2004: 24).

1.3.2.2.1.3. Konsinye İhracat

Yurt dışında tanıtılarak mal satışına imkân veren ihracat türüdür. Malın yurt dışında tanıtım amacıyla kalma süresi 365 gündür (Gürsoy, 2016: 49). Konsinye İhracatta satış işlemi sonraki aşamada yapılmak koşuluyla ithalatçılara, komisyonculara, ihracatçı firmanın yurt dışında bulunan şube veya temsilciliklerine ürün aktarımı şeklinde gerçekleşen ihracat türüdür (Demir, 2004: 26). Konsinye ihracat kapsamında gerçekleştirilecek ihracat işlemlerinde başvurular İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğine

yapılmaktadır. Madde ya da ülke politikası açısından Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından getirilebilecek düzenlemeler kapsamındaki mal ve hizmetler ile ilgili konsinye ihrac talepleri Müsteşarlık görüşü doğrultusunda, bunun dışındaki mal ve hizmetler ile ilgili talepler ise doğrudan İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği tarafından sonuçlanmaktadır (Gökgöz ve Şeker, 2014: 28).

Konsinye ihracatta, yetkili birim ihracatçı birlikleridir ve gerekli belgeler ile bu kuruma başvurulur. Malların yurt dışına satış süresi 1 yıldır, ilave olarak 1 yıl daha verilebilir. İzin kullanma süresi 90 gündür. İhracatçı birlikleri izninden sonra 90 gün içerisinde mallar gümrükten çıkarılmak zorundadır. Malın satışı yapıldıktan sonra 30 gün içinde ihracatçı birliklerine ve aracı bankaya bilgi verilmelidir. 180 gün içinde ise döviz yurt içine getirilmelidir. İhracatçı birlikleri kesin satış kendilerine bildirildikten sonra 3 gün içerisinde ihracatçının bankasına bilgi verir (Melemen, 2003: 32).

1.3.2.2.1.4. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım Yoluyla İhracat

İhracatçıların, ülkelerini temsil etmek amacıyla katılacakları yurt dışı fuar ve sergilerde tanıtım ve mal satışına olanak sağlayan ihracat türüdür. (megep.meb.gov.tr).

Fuarlara katılmanın bir ihracatçı firma açısından da faydaları vardır. Bunlar aşağıda belirtildiği gibidir (Kemer, 2005: 118);

- Firmanın ve malının tanıtılması,
- Belirlenmiş stratejinin fuarda test edilme imkânı sağlanmış olmaktadır. Olumlu olumsuz tepkiler ve mal üzerinde yapılabilecek değişiklikler açısından önemlidir.
- Hedef pazar hakkında tecrübe kazanılır ve dağıtım koşulları ve pazardaki çalışma koşulları öğrenilir.

1.3.2.2.1.5. İthal Edilmiş Malların İhracatı

İthalat işlemleri gerçekleştirilmiş ve vergileri ödenmiş yabancı ülke ürünü olan malların, aynı veya diğer bir yabancı ülkeye ihracatına reexport denir. İhracat ve yatırımları teşvik ilgili hükümleri ile gümrük mevzuatının mahrecine iade hükümleri saklı kalmak kaydıyla reexport, ihracat teşviklerinden yararlandırılmaz (Kemer, 2005: 106). İthalat mevzuatına uygun olarak ithalat işlemleri gerçekleştirilmiş ve vergileri ödemeleri tamamlanmış yabancı ülke ürünü olan yeni veya kullanılmış malların ihracatıdır (Gürsoy, 2016: 49).

1.3.2.2.1.6. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat

Serbest bölgelere yapılan mal ihracatı şeklidir (Gürsoy, 2016: 49). Serbest bölgelere yapılacak olan ihracat, ihracat mevzuatı hükümlerine tabidir, ancak Dâhilde İşleme Rejimi, KDV uygulamaları ve Türkiye İhracat Kredi Bankası uygulamalarına dair mevzuat hükümleri saklı tutulmaktadır (Gökgöz ve Şeker, 2014: 29). Bu bölgelere yapılan satışlar gümrük kanalı ile yapılmakta ve ihracat kapsamındadır. Üretim ve depolama yapılabilir. Üretim için herhangi bir vergi ödenmez fakat depolama için kira ödenmek zorundadır. Bu bölgelere yapılan ihracatların bedeli TL'ye çevrilmelidir. Serbest bölgelerden yurt içine mal sokulması ise ithalat hükmündedir (Melemen, 2003: 35).

1.3.2.2.1.7. Transit Ticaret İhracat

Malların uluslararası piyasada veya serbest bölgelerde bulunan çeşitli firmalardan ya da antrepodan alınarak, millileştirilmeden, transit olarak direk uluslararası piyasada veya serbest bölgede farklı bir kuruma ya da antrepoda satılması işlemi ile oluşan ticaret türüdür (Gürsoy, 2016: 49). Ticareti yapılan mal yurt içine girerse herhangi bir bedel ödenmez. Transit ticareti yapan malla ilgili dokümanları kendi fiyatına göre değiştirir. Transiti yapan transit ticaret formu ile bankaya başvurmalıdır ve alış satış arasındaki lehte fark yurtiçine getirilmelidir (www.selcuk.edu.tr).

1.3.2.2.1.8. Bedelsiz İhracat

Karşılığında yurt dışından bir tahsilat yapılmaksızın, yurt dışına mal çıkarılmasıdır. Bu tür ihracat işlemlerinde genellikle yurt dışındaki ticaret pazarlarına reklam ve tanıtım maksatlı mal ve hizmet gönderimi gerçekleştirilmektedir (Gökgöz ve Şeker, 2014: 29).

Aşağıdaki ihracatlar bedelsiz olarak yapılır (Melemen, 2003: 323);

- Hediye, numune, reklam ve tanıtım eşyaları
- İhracatı daha önce yapılan makinelerin garanti kapsamındaki yedek parçaları
- Yabancı görevlilerin ve yurt dışına göreve giden Türk görevlilerin araç ve eşyalarıdır.

1.3.2.2.1.9. Bağlı Muamele Şeklinde İhracat

İkiden fazla taraf arasında yapılan takas işlemine dayanan ihracat şekline denir (www.selcuk.edu.tr).

1.3.2.2.1.10. E-Ticaret Yoluyla İhracat

Uzaktan iletişim araçlarıyla başka bir ülkeye yönelik gerçekleştirilen mesafeli mal satışlarıdır (Gürsoy, 2016: 50).

1.3.2.2.2. İhracat Yöntemleri

İhracat yöntemleri dolaylı ve doğrudan ihracat olmak üzere kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır.

1.3.2.2.2.1. Doğrudan (Direkt) İhracat

Doğrudan ihracat işlemini gerçekleştirecek olan ihracatçı aracı kurum kullanmayarak bütün ihracata yönelik işlemleri kendisi gerçekleştirir. Bu sayede ihracatçı firmalar, fiyatlandırmada, taşımada, finanslamada ve ihracat pazarlarından bilgi toplamada kontrol sağlarlar. Kazanç olanakları açısından da dolaylı yolla yapılan ihracattan daha karlıdır (Bedestenci ve Canitez, 2004: 5). Bunlar, aracılığı aradan çıkartarak kar imajını çoğaltmaktadır. Şirket alıcısı ile daha doğrudan ve samimi ilişkiler yürütebilmektedir. Şirket tüm ihracat aşamalarının kontrolünü sağlayabilmektedir (Kaya, 2015: 26).

Doğrudan ihracatta fayda sağlanması yerine daha fazla zaman ve kaynak tüketmek durumunda kalınabilir, ihracatı yapan kişi daha fazla riskle karşılaşabilir.

1.3.2.2.2.2. Dolaylı (Endirekt) İhracat

İşletme kendinden bağımsız bir aracı kurumla ihracatı gerçekleştirir. Bu nedenle bu tür ihracatta aracılardan sayısı çok fazladır. Üretici ve tüketici arasında çok fazla doğrudan ilişki görülmez. Üretici firma malını satın alan tüketicinin tepkisini bilemez. Bu yüzden pazarlama eylemleri ile ilgili kontrolü kaybetme riski ile karşılaşabilir. Bununla birlikte araya çok fazla kişi ve kurum girdiği içinde kazanç oranında azalma görülür (Bedestenci ve Canitez, 2004: 3).

İhracat işlemi gerçekleştirmek isteyen fakat yeterli personele, üretim faktörlerine ve bütçeye sahip olmayan firmalar ve dış ticaret şirketleri lokal alım ofisleri aracılığı ile ihracat yapabilmektedir. Lokal alım ofislerinin değişik ülkelere ihracat konusunda yeterli tecrübe ve altyapıları vardır

Dolaylı ihracatın avantajları; firma ihracatın teknik ve hukuki kısımlarını öğrenmek yerine üretim konusuna daha fazla zaman ayırıp bu kısımdaki yoğunlaşmayı arttırabilir. Firma aracının bu alandaki tecrübelerinden yararlanmaktadır (Kaya, 2015: 26-27).

1.3.2.3. Transit Ticaret

Transit ticaret, uluslararası piyasada ya da serbest bölgede bulunan firmadan ya da antrepodan alınan ürünün, aynı şekilde uluslararası piyasada ya da herhangi bir serbest bölgede farklı bir firmaya ya da antrepoya satılmasına satılması işlemine denir (Gürsoy, 2016: 237).

Dış ticaret açısından transit ticaret, genel ticaret ve transit taşımacılığın yarattığı bir dış ticaret türüdür. Bu tür işlemler normal ithalat ve ihracat şeklindeki başlıca dış ticaret işlemlerinin dışında bulunur ve dış ticaret işlemlerinin özel türleri olarak kabul edilir (Erdoğan ve Ener. 2005: 28).

Transit taciri ise, transit ticaret faaliyetlerinde bulunan, vergi kimlik numarasına sahip, ülkede yerleşik olan gerçek ve tüzel kişiler ile hukuki tasarruf yapma yetkisi bulunan ortakları açıklamaktadır (Gökgöz ve Şeker, 2014: 31).

Transit rejimi, serbest dolaşıma tabi olmamış ya da ihracat için serbest dolaşımdan çıkmamış bir malın gümrük gözetimi altında Türkiye Gümrük Bölgesi içinde bir noktadan diğer bir noktaya taşınmasına denir. Transit rejiminde süre taşınan eşyanın gümrük idaresinden sevkinden itibaren taşıma aracının sürati, kat edeceği mesafe, hava ve yol koşulları gözetilerek belirlenir. Yasa ile transit ticaret yapılmasına izni olmayan ürünlerde transit ticaret işlemi gerçekleştirilememektedir. İthalat ve ihracat işlemlerinin gerçekleştirilmesi yasaklanan ülkelerde transit ticaret yapılamamaktadır (www.selcuk.edu.tr).

Transit ticaretin transit geçilen ülkeye yararları aşağıda belirtildiği gibidir (Erdoğan ve Ener. 2005: 29);

- Liman hizmetleri için alınan ücretler: bunların liman hizmetlerinin maliyetinden daha fazla belirlenmesi gerekir.
- Karayolları için alınan ücretler: kara yollarının bakım ve onarımı, denetimi için çeşitli ücretler alınmaktadır. Bu ücretlerinde yüksek belirlenmesi gerekir.
- Taşıtların bakım ve onarımlarından elde edilen gelirler
- Taşıt sahiplerine iş fırsatı yaratabilmesi: yerli nakil firmaları transit taşımacılığa geçerek yeni ve ek iş imkânları bulabilirler.

- Döviz geliri: ülkeden geçen tüm yabancı taşıtlardan alınan ücretler döviz ile ödeneceğinden, yapılan tüm hizmetler karşılığında büyük miktarda döviz geliri sağlanabilir.

1.3.3. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorileri, Klasik Dış Ticaret Teorileri, Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri ve Yeni Teoriler olmak üzere üç grupta incelenecektir.

1.3.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel iktisat ve uluslararası iktisadın pozitif bir bilim haline gelmesi klasik iktisatçılar diye tanınan filozofların çalışmalarıyla başlamıştır. Adam Smith'in yazdığı *Ulusların Zenginliği* adlı kitap ile iktisat biliminin temelleri 1976 yılında atılmıştır (Zhang, 2008: 24). Klasik teoriler incelenirken genel olarak bazı basitleştirici varsayımlardan hareket edildiği görülür.

Bu varsayımlar aşağıda belirtildiği gibidir (Demir, 2004: 7);

- Dünyada yalnızca iki ülke vardır.
- Bu ülkelerde standart veya homojen mal üretmektedir.
- Uluslararası ticarete para kullanılmamakta, ticaret malın mal ile değişimi şeklinde gerçekleşmektedir.
- Fiyatlar parasal değil, reel fiyatlar olup, malların fiyatları diğer bir malın fiyatı veya üretiminde kullanılan üretim faktörünün miktarı ile ifade edilmektedir.
- Ekonomide içte ve dışta herhangi bir devlet müdahalesi yoktur. Gümrük tarifesi, kota gibi kısıtlamalar yer almaz.
- Maliyeti genelde emek oluşturduğu için, emek değer teorisi geçerli sayılır.
- Tüm piyasalarda tam rekabet geçerlidir.
- Ekonomi tam istihdam durumundadır.
- Taşıma giderlerinin sıfır olduğu varsayılmaktadır.

1.3.3.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Ülkeler arasında serbest ticaret yapılmasının her iki ülkenin de yararına olacağının savunulduğu Mutlak Üstünlükler Teorisi, Adam Smith tarafından 1776'da yayınlanan *Ulusların Zenginliği* kitabında ortaya çıkmıştır (Azgıt vd. 2015: 158). Uluslararası ticareti

bilimsel olarak ilk kez açıklayan Adam Smith olmuştur. Bu teoriye göre; iki ülke arasındaki ticaret mutlak üstünlüğe göre yapılmalıdır (Yılmaz ve Özken, 2012: 37).

Smith bir ulusun zenginliğini, tıpkı bir insanın zenginliği gibi sahip olunan altın miktarına göre ölçmenin yanlış olduğunu, çünkü böyle yapmakla para ve zenginliğin birbirine karıştırıldığını ifade etmiştir. Smith'e göre dış ticaret, ülkenin doğal ekonomik gelişmesiyle uyum gösteriyorsa yararlıdır. Ticaretin esas yararı, bir ülkenin fazla ürettiği mallara Pazar bulması ve pazarı geliştirerek iş bölümünü arttırmasıdır. Smith, kitabında akıllı bir aile reisinin dışarıda daha ucuza alabileceği bir malı hiçbir zaman evde yapmaması gerektiğini savunarak, iş bölümüne verdiği önemi ortaya koymuştur. Bu nedenle, çeşitli sınırlamalardan arındırılmış dış ticaret, ülkeler arasında ürünlerin doğal dağılımını sağlayan bir sistemin kendiliğinden doğmasına neden olacaktır (Kaymakçı vd. 2007: 3).

Adam Smith serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını Mutlak Üstünlükler Teorisi (Theory of Absolute Advantages) ile açıklar. Buna göre, bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve o malları ihraç etmeli, maliyeti daha yüksek olarak ürettiklerini ise diğer ülkeden ithal etmelidir. Buradaki maliyet kavramı yalnızca homojen bir faktör olan emeği ifade ettiğini hatırlatmakta yarar görülmektedir (Seyidoğlu, 2013: 7)

Tablo 1.3. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Ürünler	Türkiye	ABD
Buğday	8	4
Kumaş	4	12

Kaynak: (Yılmaz ve Özken, 2012: 37).

Tabloda görüldüğü gibi, öncelikle mutlak üstünlükte maliyet anlamında baz alınan kriterin emek olduğunu ve bu maliyet karşılaştırmasını da çalışan işçilerin birim başına üretebilecekleri ürün miktarı olduğu üzerinde durulmuştur. Tabloya baktığımızda Türkiye buğdayı 8 birim üretirken ABD, 4 birim üretmektedir. ABD ise kumaşı 12 birim üretirken Türkiye, 4 birim üretmektedir. Dolayısı ile Türkiye buğdayda mutlak üstünlüğe sahipken, ABD ise kumaşta mutlak üstünlüğe sahiptir. Teori bazında bakıldığında ise Türkiye, ABD'ye mutlak üstünlüğe sahip olduğu buğdayı ihraç ederse ve ABD'de buğday ithal edip mutlak üstünlüğe sahip olduğu kumaşı Türkiye'ye ihraç ederse her iki ülkede bu ticaretten kazançlı çıkacaktır. Mutlak Üstünlük Teorisine göre, birim başına emek miktarlarının

farklı olması tarafların karlı dış ticaret yapabilmeleri için temel koşuldur (Yılmaz ve Özken, 2012: 37).

1.3.3.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler

David Ricardo, Mutlak Üstünlükler Teorisini geliştirerek yaklaşık kırk yıl sonra Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni (Theory of Comparative Advantages) ortaya attı (Seyidoğlu, 2013: 8). Teori o derece güçlü bir yapıya sahiptir ki dayanmış olduğu karşılaştırmalı üstünlüklerin bugün de uluslar arası ticaretin temelini oluşturduğu kabul edilir (Kaymakçı vd. 2007: 4).

Ricardo'ya göre uluslararası ticareti mutlak üstünlüklere dayandırmaya gerek yoktur. Böyle bir yaklaşım kuramın kapsamını daraltır çünkü mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlüklerin özel bir durumu gibidir (Maneschi, 1998: 2). Karşılaştırmalı üstünlüklerin gerçekleştiği durumlarda mutlak üstünlük de vardır ancak bu durumun tersi geçerli değildir (Öztürk, 2005: 8).

Uluslararası ticaret için üzerinde durulması gereken, ülkelerin uluslararası malları, ucuza üretmeleri yani bu mallarda mutlak üstünlük sahibi olmaları değildir. Tersine önemli olan üstünlüklerin derecesidir. Bir ülke diğeri ile karşılaştırıldığında, hangi malların üretiminde daha yüksek bir üstünlüğe sahip ise o mallarda uzmanlaşmalıdır. Başka bir deyişle Ricardo'ya göre uluslararası ticaretin temelini mutlak değil, karşılaştırmalı üstünlükler oluşturur (Kaymakçı vd. 2007: 4).

Ricardo'ya göre dış ticarete önemli olan konu, ülkelerin üretmiş oldukları ürünleri daha ucuza üretebilmeleri yani mutlak üstünlüğe sahip olmaları değil; ülkenin sahip olduğu üstünlüklerin derecesidir (Yılmaz ve Özken, 2012: 38). Bir ülke, diğeri göre, hangi malların üretiminde daha yüksek oranda bir üstünlük sahibi ise o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Bunun için en etkili politika ilgili ülkenin karşılaştırmalı olarak en etkin olduğu alanların üretiminde uzmanlaşması ve bunları ihraç ederek göreceli pahalıya üretebildiklerini diğer ülkelere ithal etmesidir (Azgıt vd. 2015: 159).

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin dayandığı açık ve örtülü varsayımlar şunlardır: iki ülke ve iki mal söz konusudur, emek değer teorisi esastır, emek bir ülke içerisinde tam hareketli ülkeler arasında hareketsizdir, bütün faktörler ve mal piyasalarında tam rekabet geçerlidir, ülke içinde gelir dağılımı ticaretten etkilenmez, teknolojik değişim yoktur, sabit üretim maliyeti geçerlidir, ulaştırma masrafları yoktur ve

yalnızca takasa dayalı ticaret vardır (Öztürk, 2005: 9).Ricardo'ya göre uluslararası ticaret akımlarını doğuran ana neden, bir malın üretiminde bir ülkenin diğerine göre, sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüktür.

Tablo 1.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Ülkeler	Buğday	Kumaş
Türkiye	6	12
Portekiz	2	6

Kaynak: (Yılmaz ve Özken, 2012: 38).

Tablo 1.4.'te Türkiye'de bir işçi saatte 6 birim buğday veya aynı sürede 12 birim kumaş üretmektedir. Portekiz'de ise bir işçi saatte 2 birim buğday veya aynı sürede 6 birim kumaş üretmektedir. Tabloya göre Türkiye her iki malda da mutlak üstün ancak buğdayda aynı zamanda karşılaştırmalı üstündür. Türkiye buğday üretiminde Portekiz'e göre üretim durumu $6/2=3$; kumaşta ise $12/6=2$ 'dir. Buna göre $3>2$ olduğundan buğday üretiminde 3 kat, kumaş üretiminde 2 kat üstündür, yani Türkiye buğday üretiminde uzmanlaşmalı ve ihraç etmelidir. Portekiz ise her iki malda dezavantajlı olup, dezavantajın en az olduğu mal ise kumaştır. Sonuç olarak Türkiye buğday ihraç edip, kumaş ithal eder. Portekiz ise buğday ithal edip, kumaş ihraç eder (Azgıt vd. 2015: 160).

1.3.3.2. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorileri

Neo-klasik dış ticaret teorisi, vazgeçme (fırsat) maliyeti teorisi ve faktör donatımı teorisi olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Vazgeçme maliyet teorisi, Ricardo'nun varsayımlarından emek değer teorisi ile üretimde sabit maliyetlerin olmaması halinde karşılaştırmalı üstünlük teorisinin geçerliliğini tartışmaktadır (Cherunilam, 2008: 135). Bu teoriden sonra ileri sürülen faktör donanımı teorisi ise, dış ticaretin temel nedeninin ülkelerin sahip oldukları nispi faktör yoğunlukları olduğu tezine dayandırarak karşılaştırmalı üstünlük teorisinin ticaretin esasını açıklamadaki yetersizliğini gidermeye çalışmaktadır.

1.3.3.2.1. Fırsat Maliyeti Teorisi

Klasik dış ticaret teorisi, emek değer teorisine dayanması ve emeği homojen bir üretim faktörü olarak ele alması yönünden eleştirilere uğramıştır çünkü neo-klasiklere göre, gerçek yaşamda üretimde emek dışında, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci gibi diğer üretim faktörleri de yer almaktadır dolayısıyla emek değer teorisinin geçerliliğini koruması olası değildir. Emek, klasik iktisatçıların varsaydıkları gibi homojen değil

heterojen bir özellik taşımaktadır. Neo-klasik iktisatçılardan Goodfried Haberler, 1936 yılında karşılaştırmalı üstünlük teorisine yeni bir anlayış getirmiştir (Kaymakçı vd. 2007: 6).

Neo-klasik iktisatçılar emek maliyeti yerine tüm faktörleri kapsayan fırsat maliyeti kavramını ortaya koyarak karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksikliğini tamamlamışlardır. Goodfride Haberler, emek-değer teorisi yerine Friedrich von Wieser'in tanımladığı alternatif maliyet kavramını kullanmıştır. Maliyet, belirli bir girdi veya girdilerden üretimde kullanılan mutlak miktarlarıyla değil de vazgeçilen alternatiflerle ölçülmektedir. Bu sebepten dolayı fırsat maliyeti olarak adlandırılmaktadır (Azgıt vd. 2015: 161).

Fırsat maliyeti teorisinin temel varsayımı ekonomideki kaynakların tamamının tam istihdam seviyesinde olmasıdır. Fırsat maliyeti teorisine göre, bir ülke içerisinde üretilen bir malın üretim miktarını arttırmak için diğer malların üretimini azaltıp, mevcut kaynakların asıl üretilecek mala yönlendirilmesi gerekmektedir (Yılmaz ve Özken, 2012: 39). Bir ülke diğer ülkelerden daha düşük fırsat maliyeti ile yurtdışında ürettiği malları ihraç etmeye, buna karşılık daha yüksek fırsat maliyeti ile yurtdışında üretebileceği malları ithal etmeye yönelir (İyibozkurt, 2001: 35)

Fırsat maliyeti teorisinin içerisinde bir ülkenin üretim imkânları eğrisinin neyi ifade ettiğinin üzerinde durmak gerekmektedir. Her ülkenin elinde mal ve hizmet üretmek için çeşitli imkânlar vardır. Bu imkânları oluşturan unsurları, bütün yön ve vasıflarıyla emek ve insan kaynakları, sermaye kaynakları, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin oluşturduğu doğal kaynaklar, bu kaynakları mal ve hizmet üretim dünyasına aktaracak, onları takip edecek ve insanların ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmete dönüştürülen unsur olarak, bilgi ve beceri birikimi olarak nitelemek mümkündür (Ertürk, 2001: 22).

Tablo 1.5. Fırsat Maliyeti Teorisi

Ürünler	Türkiye	ABD
Buğday(kg)	1 TL	1USD
Kumaş(m)	10TL	1USD

Kaynak: (Yılmaz ve Özken, 2012: 39).

Tablo 1.5.'te Türkiye ve Amerika'yı örnek olarak alınmıştır, bu ülkelerde kumaş ve buğday üretildiği varsayılmıştır. Ülkelerin üretmiş oldukları ürünlerin fiyatlarının da tabloda görüldüğü fiyatta olduğu varsayılmıştır. Ülkeler arasındaki fiyatlar Türk lirası ve

ADB doları cinsinden olduğu için karşılaştırma yapmak mümkün olmayacaktır. Bu sebepten dolayı, aynı ülke içerisindeki bir malın fiyatını baz alıp diğer malın fiyatını da baz alınan mal cinsinden alarak ifade ederek karşılaştırma yapılmıştır.

Türkiye’de bir metre kumaşın fiyatının, 10 kg buğdaya eşit olması, 1 metre kumaş için buğday üretiminde kullanılan kaynakların 10 katından vazgeçilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum ABD’nin kumaş üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. ABD kumaş üretiminde, Türkiye ise buğday üretiminde uzmanlaşması gerekmektedir.

1.3.3.2.2. Faktör Donatımı Teorisi

Klasik karşılaştırmalı üstünlük teorisi dış ticaretin ülkeler arasında işlem gören malların nispi fiyat farklılıklarına dayandığını ve bu fiyat farklılıklarının uluslar arası emek verimliliğindeki farklılıklardan kaynaklandığını ileri sürmektedir (Findlay, 1995: 1). Ancak söz konusu teori, emek verimliliğindeki farklılıkların neden ortaya çıktığını açıklayamamıştır (Kaymakçı vd. 2007: 8).

Klasik iktisatçıların ifadesiyle, üretim faktörlerinin ülke içinde hareket etmesi, ülkeler arasında hareket etmemesi, üretim faktörlerinin ülke içinde kalarak işgücü maliyetleri en düşük olan malların üretimine kaymasına sebep olacaktır. Bu yüzden de ülke, en düşük işgücü maliyetleriyle elde edebileceği malları üretecektir. Üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareket kabiliyetinin kabul edilmesi halinde, bütün ülkelerde aynı mal için üretim fonksiyonlarının aynı olması gerekecektir (İyibozyurt, 2001: 39).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksik yönlerini gidermek için ortaya atılan teori Faktör Donatımı Teorisidir (Seyidoğlu, 2013: 51). İsveçli iktisatçı Eli Heckscher (1879-1952) 1919 yılında yayımlanan makalesine dayanan bu yeni yaklaşıma Faktör Oranları Teorisi (factor proportions theory) adını vermiştir (Sharan, 2011: 61).

Faktör donatımı teorisinin temel varsayımları aşağıda belirtildiği gibidir (Ertürk, 2001: 26);

- Ülkeler faktör yoğunluğu bakımından farklıdır.
- Malların faktör yoğunluğu farklıdır. Buna bağlı olarak mallar sermaye yoğun mal, emek yoğun mal olarak adlandırılabilir.
- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet şartları caridir. Ulaştırma masrafları sıfırdır. Ticarete kısıtlama getirilmemiştir.

- Faktörlerin tam istihdamı sağlanmaktadır. Faktör arzı sabittir.
- Ölçeğe göre sabit verim söz konusudur. Ölçek değişimi verimde bir değişme yaratmaz.

Ülkelerin kendi içlerinde faktör mobilitesi tam, aralarındaki faktör mobilitesi ise sıfırdır. Faktör donatımı teorisi, ticaretin en önemli nedeni olarak ülkeler arasındaki faktör donanımları ve fiyatlar üzerindeki farklılıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu teori, her ülkenin her ülkenin üretiminde görece bol ve ucuz olan faktörünü fazla olarak kullandığı malı ihraç, üretiminde görece kıt ve pahalı olan faktörünü yoğun olarak kullandığı malı ise ithal edeceğini öngörmektedir. Teori ayrıca ülkeler arasındaki faktör fiyatlarında var olan farklılıklarında serbest ticaret ile yok edileceğini öngörmektedir. Teori, faktör yoğunluğunun tersine dönmesi gibi bir durum dışında geçerliliğini korumaktadır.

Faktör donatımı teorisi, ülkelerin aynı tercihlere sahip olduklarını, aynı teknolojiyi kullandıklarını, ölçeğe göre sabit getiri ile üretim yaptıklarını, faktör donanımlarının önemli ölçüde farklı olduğunu varsaymaktadır. Teori ayrıca aynı tercihler ya da talep koşulları ile karşılaşılması durumunda faktör donanımlarındaki bu farklılığın ülkeler arasındaki görece faktör fiyatlarındaki bir farklılıkla sonuçlanacağını bunda yine görece mal fiyatlarında bir farklılığa ve ticarete yol açacağını belirtmektedir. Sonuçta bu teori, arz koşullarındaki uluslar arası farklılığın yalnız başına ticaretin yapısını belirlediğini ileri sürmektedir (Öztürk, 2005: 13).

1.3.3.3. Yeni Teoriler

1960’lardan sonra uluslararası ticareti açıklamak üzere yeni teoremler veya hipotezler ortaya atılmıştır. Bu yeni hipotezlerin geliştirilmesi, uluslararası iktisat teorisi alanında önemli bir ilerleme sayılır çünkü uluslararası ticaret gibi yaklaşık iki yüze yakın ülke arasında gerçekleştirilen sayıları yüzleri aşan ve sürekli değişen mal ve hizmeti kapsayan bir konuyu tek başına basit bir teori ile açıklamak mümkün değildir. Bir teoriden ancak belli grup malların ticaretini açıklaması beklenebilir. Dolayısıyla farklı nitelikteki mallar üzerinde gerçekleştirilen ticareti açıklamak için çeşitli hipotezlerin geliştirilmesi olumlu bir yaklaşımdır. Aşağıda bu teoremlerden önemli bazıları açıklanmaya çalışılmıştır.

1.3.3.3.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Geleneksel dış ticaret kuramları her ülkede emeğin homojen olduğunu varsaymaktadır. Oysa ülkeler teknik ve nitelik bakımından farklı emek gücüne sahiptir.

Donald B. Keesing ve Peter B. Kenen gibi iktisatçılar, sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin önemli bir bölümünü oluşturan sanayi malları üzerindeki ticaretin nitelikli işgücü teorisiyle açıklanabileceğini ileri sürmüştür (Kaymakçı vd. 2007: 17).

Nitelikli iş gücü teorisine göre, belirli türdeki belirli türdeki mesleki veya nitelikli işgücü bakımından zengin ülkeler, üretimi büyük ölçüde bu faktörlere bağlı olan mallarda uzmanlaşırlar. Öte yandan, niteliksiz emeğe bol olarak sahip bulunan ülkeler ise, yoğun biçimde niteliksiz emeği içeren malların üretiminde üstünlüğe sahip bulunmaktadır.

Faktör donatımı teorisi ile nitelikli iş gücü teorisi arasında büyük bir benzerlik vardır. Gerek işgücünün eğitilmesi, gerekse fiziki sermayenin yaratılması tasarrufu gerektirir. Ekonomide, nitelikli emek-yoğun mallarla sermaye-yoğun mallar genellikle benzer niteliktedir. Bu sebeple iktisatçıların bir kısmı faktör donatımı teorisi ile nitelikli işgücü teorisinin türetilmiş kaynaklar adı altında birleştirilmesini önermektedirler. Faktör donatımı teorisinin bu yönde değiştirilmiş şekline neo-faktör donatımı teorisi denmektedir (Seyidoğlu, 2013: 62).

1.3.3.3.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji açığı hipotezi 1961'de Posner tarafından ortaya atıldı. Hipoteze göre, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bir bölümü, yeni mal ve üretim süreçlerine dayalıdır. Bunlar çoğunluğu ileri sanayileşmiş ülkelerde bulunan yenilikçi firmalar tarafından geliştirilirler. Yenilikler, patent ve fikri mülkiyet hakları yasaları ile korunur. Başka bir deyişle bir yeniliği ilk kez bulan firma onun monopolcüsü olur. Dolayısıyla teknoloji açığı hipotezine göre, yeni bir mal veya üretim süresi bulan sanayileşmiş ülkeler, bu malların ilk ihracatçıları olurlar (Azgıt vd. 2015: 177).

Posner, teknolojik değişmeyi yeni teknolojinin bir ülkedeki mevcut mal veya yeni mal girmesi ve başka bir ülkedeki teknolojinin benimsenmesi ile yeni bir malın geliştirilmesi ve diğer ülkelerde bu mala yönelik talebin oluşması arasında geçen zaman gecikmesi ile birlikte devam eden bir süreç şeklinde dikkate almaktadır. Posner'e göre, teknoloji açığı teorisinin esası devam eden icat ve yenilik sürecinin temelde benzer faktör donatımlarına ve tercihlere sahip ülkeler arasındaki ticareti arttırmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, teknolojik yeniliğin iki benzer ülke arasında ticaret oluşturup oluşturmayacağı talep ve taklit gecikmelerinin net etkisine bağlı olmaktadır. Talep gecikmesinin taklit gecikmesinden daha uzun olması durumunda, iç piyasadaki tüketiciler yeni malı talep etmeye başlamadan önce taklit yapan ülkedeki üreticiler yeni teknolojiyi benimseyecek ve

bu nedenle teknolojik yenilik ticarete yol açmaktadır. Bu durum, yeniliğin oldukça basit olması ve her iki ülkedeki üreticilerin düzenli olarak yeni ürün geliştirmesi hallerinde ortaya çıkabilmektedir.

Tercihlerin benzerliği dikkate alındığında, ülkelerin benzer mal çeşitlerini üretmeleri ve icat etmeleri veya bilgi akışının düşük olmasından dolayı tüketicilerin mal özelliklerindeki değişimler ile fiyatlardaki değişmelere tepki göstermenin yavaş olduğu yerlerde bu durumun ortaya çıkma olasılığı artmaktadır. Bununla beraber, genellikle taklit gecikmesinin talep gecikmesinden daha uzun olması, gibi bir durumla daha sık karşılaşılmaktadır. Çünkü yabancı ülkedeki üreticilerin yeni teknolojiyi benimsemeye karar vermeleri ve karar verdikten sonra yeni süreci öğrenme, fabrika ve ekipmanı değiştirme ve patent koruması gibi durumlar, taklit gecikmesinin talep gecikmesinden daha uzun olmasına sebebiyet vermektedir. Böyle bir gelişmenin sonucu olarak ticaret, teknolojik yenilik yoluyla ortaya çıkmaktadır (Kaymakçı, vd. 2007: 21).

1.3.3.3. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Tercihlerde benzerlik teorisi 1961 yılında Staffan Burenstam Linder tarafından ileri sürülmüştür. Linder, dış ticaret teorilerine talep olgusunu katan ilk iktisatçılardan biridir. Linder'e göre, ülkelerin faktör donatımları, ilksel malların ticaretini belirlemede önemli bir rol oynarken, mamul mallar ticaretinde ülkelerin talep yapısı daha etkin bir rol oynamaktadır (Kaymakçı vd. 2007: 22).

Linder'e göre bir ülkedeki firmalar, halkın çoğunluğu tarafından talep edilen ve piyasası geniş olan malları üretirler. İç piyasanın talebini karşılamak için üretim yapıldıkça bu malların üretimin de deneyim ve etkinlik kazanılır; daha sonra da söz konusu mallar zevk ve tercihleri, ya da genel olarak gelir düzeyleri yönünden benzer olan ülkelere ihraç edilir. Diğer yandan zevk ve tercihleri farklı olan düşük veya yüksek gelirli azınlıkların talebi ise tercihleri kendilerine benzeyen yabancı ülkelere yapılan ithalatla karşılanır. Taleplerin çakışması hipotezi de denilen bu görüşe göre, sanayi ürünlerinin ticareti özellikle benzer tercihlere ve gelir düzeylerine sahip ülkeler arasında yoğunlaşacaktır (Seyidoğlu, 2013: 64).

Linder hipotezi, kendi ülkesi İsveç'in dışındaki ülkeler için fazla destek bulamamaktadır. Bir ülkede iç piyasası olmayan diğer bir deyişle doğrudan doğruya ihracat amacıyla üretilen birçok sanayi malı bulunabilir; teorem bu gibi malların ticaretini açıklayamamaktadır (Azgıt vd. 2015: 177).

1.3.3.3.4. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Bazı mallarda ortalama üretim maliyetleri üretim ölçeğine ya da üretim maliyetlerine bağlıdır. Üretim ölçeği artarken ortalama maliyetler düşüyorsa, üretimde ölçeğe göre azalan maliyetler veya artan getiri koşulları geçerlidir.

Faktör Donatımı Teorisi'nde, daha önce görüldüğü gibi ilgili ülkelerde malların sabit verim koşulları altında üretildiği varsayılır. Ölçek ekonomileri dolayısıyla artan getirinin ortaya çıktığı durumda ise, ülkeler her bakımdan aynı olsalar bile karlı dış ticaret yapabilir. Bu da Heckscher-Ohlin Teoremi'nin açıklayamayacağı bir ticaret alanıdır.

Heckscher-Ohlin Teoremi'nde firmaların üretimde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı yapılmıştır. Bu varsayımdan hareketle ölçeğe göre artan getiri varsayımı yapılırsa, o zaman girdi miktarının iki katına çıkarılması, üretimin iki katından daha çok artmasına neden olacaktır. Bu durum da gerekli girdi miktarı azalacaktır. Böylece ortalama maliyet azalacak ve üretim artışı olacaktır. Söz konusu üretim artışı iki şekilde mümkündür; birincisi, üretim artışı sektörün bütününden kaynaklanabilir (dışsal ölçek ekonomileri), ikincisi ise firmanın büyümesinden kaynaklanabilir (içsel ölçek ekonomileri) (Azgıt vd. 2015: 178).

Uluslararası ticarete ölçek ekonomileri önemli bir etkidir, çünkü bazı endüstrilerde küçük ölçekli firmaların büyük ölçekli firmalarla rekabetini güçleştirir. Bunun sonucu olarak da ölçek ekonomisi içeren mallar, çok sayıda ufak üretici firma yerine az sayıda büyük firma tarafından üretilmektedir. Ölçek ekonomilerinin büyük firmalara böyle bir üstünlük sağlayıp sağlamadığı bu ekonomilerin içsel ya da dışsal nitelikte oluşuna bağlıdır. İçsel ölçek ekonomileri firmanın kendi üretim ölçeği arttığında ortalama maliyetlerinin düştüğü durumlarda söz konusudur. Firmanın bağlı olduğu endüstride üretim hacmi genişledikçe onun ortalama maliyetleri düşme gösteriyorsa, üretimde dışsal ölçek ekonomileri söz konusudur (Seyidoğlu, 2015: 108).

Bu hipoteze göre, sanayi mallarının belli türleri üzerinde uzmanlaşan ülkeler üretim artışına paralel olarak ölçek ekonomilerinden yararlanmakta ve maliyetlerini düşürerek bu malların ihracatçısı olmaktadır. Özellikle geniş bir iç piyasaya sahip ülkeler, ölçek ekonomilerinden faydalanarak üretimde azalan maliyetler elde etmektedirler. Söz konusu ülkeler, ölçek ekonomisinin etkili olduğu malları ihraç ederken, diğer malları ithal etmektedir (Kaya, 2015: 41).

Ölçek ekonomileri uluslararası ticarete tüketiciyi belli bir malın değişik türlerinin sunulmasına yol açarak refahın artırılmasına katkıda bulunur. Örneğin otomobili ele alırsak, bazıları Alman otomobillerini, bazıları da Japon ya da Kore otomobillerini seçme imkânına sahip olmaktadır. Böylece tüketici tercihlerine uygun mallar satın alınabilmektedir. Bu durum da refahın artması anlamına gelmektedir.

Dış ticaret firmalar açısından tüketici sayısını artırır. Her ülkede firmalar halk tarafından en çok tercih edilen birkaç çeşit üzerinde uzmanlaşmaktadır. Farklı zevklere sahip azınlığın tercihlerini karşılamak üzere ülke içinde yapılacak ufak ölçekli üretim çok yüksek bir maliyete yol açmaktadır. O nedenle azınlığın tercihleri, çoğunluk tercihleri onlara benzer olan başka ülkelerle yapılacak ithalatla karşılanmaktadır. Böylece tüketiciler, tüm dünya ülkelerindeki firmaların üretmiş oldukları ürün çeşitlerine ulaşma olanağı elde etmiş, firmalarda az sayıda birkaç çeşit üzerinde uzmanlaşarak bu alanda ölçek ekonomilerinden yararlanmış olmaktadır.

1.3.3.3.5. Monopolcü Rekabet Teorisi

Günümüz ekonomilerinde özellikle sanayi üretiminin temel özelliği homojen değil, farklılaştırılmış malların üretilmekte oluşudur. Uluslararası ticaretin çok büyük bir bölümü nitelikleri farklı mallardan oluşmaktadır.

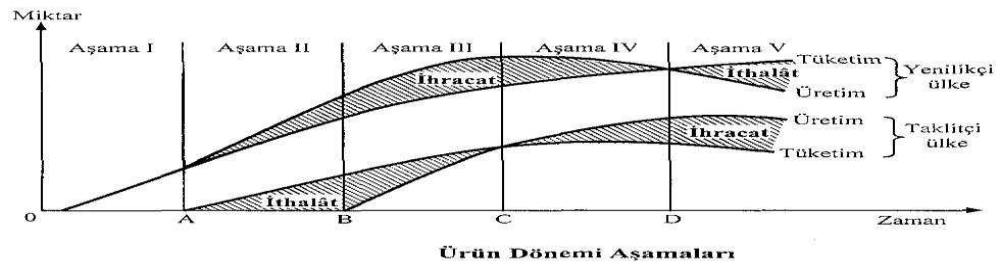
Dünya ticareti geleneksel anlamda birbirine benzer olmayan, ya da tamamen değişik endüstriler tarafından üretilen malların alım satımı biçiminde düşünülmüştür. Buna endüstriler arası ticaret adı verildi günümüzde asıl ağırlık taşıyan aynı endüstriye ait farklılaştırılmış malların alınıp satılmasıdır. Buna da endüstri içi ticaret denmektedir. Monopolcü rekabet teoremi, sanayi malları üzerindeki iki yönlü ticaret olayını, ölçek ekonomileri ile açıklar (Azgıt vd. 2015: 178). Buna göre, sanayi kesiminde firmalar çoğunlukla ölçeğe göre artan verim koşulları altında çalışmaktadır. Bu durumun doğal sonucu monopolcü rekabet piyasalarının ortaya çıkmasıdır. Nitekim sanayi kesiminde az çok birbirinden farklılaştırılmış mallar üreten fazlaca firma bulunması bunun bir göstergesi olmaktadır.

Ticaret homojen değil farklılaştırılmış malların alım satımını kapsamaktadır. Bu yaklaşım dış ticaretin nedenini mal farklılaşması ile açıklamaya çalışmaktadır. Firmalar tüketici tercihlerindeki farklılıklar dolayısıyla farklılaştırılmış mallar üretmektedir. Böylece her firma kendi farklılaştırılmış ürünü üzerinde ölçek ekonomisinden yararlanarak maliyetlerini düşürme olanağı elde etmektedir (Kaya, 2015: 43).

1.3.3.3.6. Ürün Dönemleri Teorisi

1966'da Raymond Vernon tarafından oluşturulmuştur. Teknoloji açığı teorisinin genelleşmiş ve geliştirilmiş şeklidir. Bu teoremden bir malın icat edilmesinden uluslararası ticareti etkilemesine kadar geçen süredeki yaşam dönemleri üzerinde durulmaktadır (Azgıt vd. 2015: 177). Vernon'a göre, yeni teknolojilerin icadı, yeni malların geliştirilmesi ABD, AB ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde olur. Bu gelişme ileri teknoloji ve Ar-Ge'ye yapılan yatırımın bir sonucu olarak görülebilir (Seyidoğlu, 2015: 104).

Grafik 1.1. Ürün Dönemleri Teorisi Aşamaları

Kaynak: (Azgıt vd. 2015: 177).

Birinci aşamadaki küçük boyutlu üretim ihracat için yapılmaz, iç piyasadaki talebi karşılamak amacıyla yapılır. İkinci aşamada ürün tam olarak olgunlaştırılmaya çok yaklaşmıştır. Üretim hızı artmıştır. Satışlar önce iç piyasaya yöneliktir, daha sonra ihracata başlanır. Bu dönem üretim teknolojisi standartlaşır. Üçüncü aşamada yenilikçi firma içte ve dışta teknoloji lisansı vermeyi karlı bulmaya başlar. Dördüncü aşamada Ar-GE harcamaları ve mühendislik becerilerine sahip emeğe gerek kalmamış ve üretimin başka ülkelerde yapılması daha ekonomik bir hal almıştır. Beşinci aşamada yenilikçi ülkelerin iç piyasası, yerli üretim yerine ithalat ile karşılanmaya başlamıştır. Yenilikçi ülke kendi iç piyasasında tamamen etkisiz kalınca da ürün dönemleri tamamlanmış olur (Azgıt vd. 2015: 177).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI ÜYE ÜLKELERİ İLE DIŞ TİCARETİ’NİN GELİŞİMİ

Dünya nüfusunun yaklaşık dörtte biri gibi büyük bir çoğunluğu kapsayan 57 İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkesi, birçok alanda potansiyel zenginliğe ve geniş bir stratejik ticaret bölgesine sahiptir. İİT üye ülkelerinin ekonomisine en fazla kaynak aktarımını sağlayan sektör, tarım ve petrol sektörüdür (Arslan, 2014: 4).

Asya ve Afrika kıtaları ile Orta Doğu bölgesindeki Müslüman nüfusa sahip ülkelerin büyük bir kısmı İİT üyesidir. Avrupa kıtasından Arnavutluk, Amerika kıtasından Surinam İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasında yer almaktadır. İİT gözlemci üye ülkeleri, KKTC, Bosna Hersek, Tayland Krallığı, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’dur.

Tablo 2.1. 1996-2017 Türkiye-İİT İhracat Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	Aylar	Toplam İhracat	Türkiye-İİT İhracatı
2017	Ocak-Aralık	90.060.980	27.282.271
2016	Ocak-Aralık	142.529.584	41.232.470
2015	Ocak-Aralık	143.838.871	42.737.552
2014	Ocak-Aralık	157.610.158	48.625.211
2013	Ocak-Aralık	151.802.637	49.370.615
2012	Ocak-Aralık	152.461.737	55.218.487
2011	Ocak-Aralık	134.906.869	37.325.434
2010	Ocak-Aralık	113.883.219	32.469.558
2009	Ocak-Aralık	102.142.613	28.626.586
2008	Ocak-Aralık	132.027.196	32.596.965
2007	Ocak-Aralık	107.271.750	20.310.574
2006	Ocak-Aralık	85.534.676	15.007.499
2005	Ocak-Aralık	73.476.408	13.061.019
2004	Ocak-Aralık	63.167.153	10.214.345
2003	Ocak-Aralık	47.252.836	7.204.574
2002	Ocak-Aralık	36.059.089	4.725.287
2001	Ocak-Aralık	31.334.216	4.196.595
2000	Ocak-Aralık	27.774.906	3.573.099
1999	Ocak-Aralık	26.587.225	3.961.428
1998	Ocak-Aralık	26.973.952	4.391.457
1997	Ocak-Aralık	26.261.072	4.217.681
1996	Ocak-Aralık	23.224.465	4.142.965

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Türkiye ile İİT ihracat rakamları yukarıdaki tabloda verilmiştir. 2000 yılı İİT ihracatının toplam ihracata oranı %12’dir. 2017 yılında Türkiye’nin İİT üye ülkelerine yapmış olduğu ihracatın toplam ihracata oranı %28,5’tur. Yukarıdaki tabloda görüldüğü

üzere İİT üye ülkelerine Türkiye'nin ihracat oranı artış göstermiştir. Özellikle 2008 yılı yılında yaşanan küresel krizin etkileri Türkiye'nin ihracatına olumsuz yönde yansımına karşın 2008 yılındaki İİT ülkelerine yapılan ihracat oranı %24,68 iken 2009 yılında bu oran %28,02 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.2. 2007-2017 Türkiye-İİT İhracat Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	Türkiye-İİT İhracatı	Yıllık İhracat İçindeki Pay (%)
2007	107.271.750	20.310.574	18,9
2008	132.027.196	32.596.965	24,7
2009	201.142.613	28.626.586	28,0
2010	113.883.219	32.469.556	28,5
2011	134.906.869	37.325.434	27,7
2012	152.461.737	55.218.487	36,2
2013	151.802.637	49.370.615	32,5
2014	157.610.158	48.625.211	30,9
2015	143.838.871	42.737.552	29,7
2016	142.529.584	41.232.470	28,9
2017	151.802.637	44.751.760	28,5

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler 2007-2017 yılları arasında artış göstermiştir. 2009 yılındaki İhracat rakamında meydana gelen düşüşün sebebi, küresel krizdir. 2009 yılında Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkelere yapmış olduğu ihracat değerinde %12,2 oranında daralma olmuştur.

Tablo 2.3. 2007-2017 Türkiye-İİT İthalat Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	Toplam İthalat	Türkiye-İİT İthalatı	Yıllık İthalat İçindeki Payı (%)
2007	17.062.715	17.354.351	10,2
2008	201.963.574	22.051.265	10,9
2009	140.928.421	13.357.101	9,5
2010	185.544.332	22.200.530	12,0
2011	240.841.676	31.417.773	13,0
2012	236.545.141	31.690.284	13,4
2013	251.661.250	32.074.294	12,7
2014	242.177.117	29.107.197	12,0
2015	207.234.359	22.406.807	10,8
2016	198.618.235	23.178.330	11,7
2017	233.791.662	31.872.289	13,6

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 06.05.2018).

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin İİT üye ülkelerinden yapmış olduğu ithalat rakamları verilmiştir. Toplam ithalat içindeki pay sütununa bakılacak olursa 2007 yılında %10,2 olarak gerçekleşen ithalat oranı 2016 yılında %11,7 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında İİT ülkelerinden Türkiye'nin yapmış olduğu ithalatın oranı %13,6 değerine ulaşmıştır. Türkiye'nin İİT üye ülkeleri ile yaptığı ithalat oranları artış göstermektedir.

Tablo 2.4. 2016-2017 Yılı Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)

Ülkeler	2016 Yılı İhracat Değeri (Dolar)	2017 Yılı İhracat Değeri (Dolar)	2017 Yılında Türkiye'nin İhracatındaki Payı (%)	2013-2017 Döneminde İhraç Edilen Değerdeki Büyüme (%)	2016-2017 Döneminde İhraç Edilen Değerdeki Büyüme (%)
Dünya	142.529.584	157.054.789	100	0	10
Almanya	13.998.653	15.124.049	10	1	8
Birleşik Krallık	11.685.790	9.608.082	6,1	4	-18
Irak	7.636.670	9.056.661	5,8	-9	19
İtalya	7.580.892	8.475.683	5,4	5	12
ABD	6.623.716	8.655.346	5,5	9	31
Fransa	6.026.216	6.591.653	4,2	0	9
BAE	5.406.993	9.183.685	5,8	15	70
İspanya	4.988.483	6.307.792	4	8	26
İran	4.966.176	3.259.995	2,1	-3	-34
Hollanda	3.589.432	3.862.848	2,5	2	8
Suudi Arabistan	3.172.081	2.735.484	1,7	-3	-14
İsrail	2.955.545	3.409.532	2,2	5	15
Mısır	2.732.926	2.359.655	1,5	-14	-14

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere Türkiye ile İslam ülkeleri arasındaki dış ticaret rakamları 2000-2011 yılları arasında artış göstermiştir. Türkiye'nin ihracat yaptığı 20 ülke arasındaki İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri şu şekilde sıralanabilmektedir; Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Suudi Arabistan ve Mısır'dır.

Tablo 2.5. 2016-2017 Yılı Türkiye'nin İthalat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)

Sıra	Ülkeler	2016 Yılı İthalat Değeri (Bin Dolar)	2017 Yılı İthalat Değeri (Bin Dolar)	2016 Yılında Türkiye'nin İthalatındaki Payı (%)	2017 Yılında Türkiye'nin İthalatındaki Payı (%)
	Dünya	198.618.235	233.791.662	100	100
1	Çin	25.441.433	23.370.849	12,8	10
2	Almanya	21.474.989	21.302.140	10,8	9,1
3	Rusya	15.162.386	19.513.833	7,6	8,3
4	ABD	10.867.798	11.947.858	5,5	5,1
5	İtalya	10.220.108	11.308.264	5,1	4,8
6	Fransa	7.364.715	8.070.987	3,7	3,5
7	Kore	6.384.242	6.608.894	3,2	2,8
8	Hindistan	5.757.246	6.216.758	2,9	2,7
9	İspanya	5.679.305	3.673.036	2,9	2,7
10	Birleşik Krallık	5.320.237	6.548.714	2,7	2,8
11	İran	4.699.777	7.492.170	2,4	3,2
12	Japonya	3.943.604	4.281.638	2	1,8
13	BAE	3.701.153	5.546.932	1,9	2,4
14	Polonya	3.244.193	3.445.936	1,6	1,5
23	Suudi Arabistan	1.835.229	2.110.170	0,9	0,9
31	Mısır	1.443.397	1.997.503	0,7	0,9
45	Irak	836.298	1.527.573	0,4	0,7

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi:08.06.2018).

Tabloda 2016 ve 2017 yılında Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler yukarıda yer almaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinden İran ve Birleşik Arap Emirlikleri Türkiye'nin ithalat yaptığı ilk on beş ülke arasında yer almaktadır. Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Suudi Arabistan yirmi üçüncü sırada, Mısır otuz birinci sırada, Irak ise kırk beşinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2.6. 2012-2017 yılı Türkiye'nin Ülkelere Göre Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya	-84.083.404	-9.9858.613	-84.566.959	-63.356.133	-56.088.651	-76.736.873
Almanya	-8.276.239	-10.479.845	-7.222.053	-7.933.916	-7.476.336	-6.178.091
Birleşik Krallık	3.064.144	2.503.710	3.970.945	5.016.028	6.365.553	3.059.368
Irak	10.672.816	11.803.221	10.619.282	8.254.442	6.800.372	7.529.088
İtalya	-6.972.386	-6.168.494	-4.917.986	-3.753.715	-2.639.216	-2.832.581
ABD	-8.524.138	-6.955.453	-6.385.766	-4.731.713	-4.244.082	-3.292.512
Fransa	-2.391.360	-1.703.136	-1.654.708	-1.733.289	-1.338.499	-1.479.334
BAE	4.578.062	-418.838	1.402.686	2.672.712	1.705.840	3.636.753
İspanya	-2.306.373	-2.083.523	-1.326.259	-845.584	-690.822	-65.244
İran	-2.043.177	-6.190.706	-5.947.100	-2.432.014	266.399	-4.232.175
Hollanda	-416.205	174.458	-5.8475	240.212	589.096	115.260
Suudi Arabistan	1.505.569	1.176.612	703.990	1.355.414	1.336.852	624.788
İsrail	619.130	231.708	69.640	1.025.630	1.569.940	1.904.458
Mısır	2.337.144	1.571.494	1.863.066	1.909.063	1.289.529	362.152

Kaynakça: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 08.06.18).

2012-2017 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret dengesi yukarıdaki grafikte yer almaktadır. 2017 yılında Türkiye'nin 76 milyar dolar dış ticaret açığı bulunmaktadır. Türkiye'nin en fazla dış ticari faaliyette bulunduğu ülke 2016 yılında Almanya olmuştur. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerde Almanya 6 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinden olan Irak ile Türkiye arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. Birleşik Arap Emirlikleri Türkiye'nin dış ticaret sıralamasında yedinci sırada yer almaktadır. Türkiye ile BAE arasındaki dış ticaret faaliyetlerinde 2017 yılında Türkiye 3.636 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. İran Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkeler sıralamasında dokuzuncu sırada, Suudi Arabistan on birinci sırada, Mısır ise on üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 2.7. Türkiye ile İİT Üye Ülkelerinin 2017 Yılı Dış Ticaret Göstergeleri

Ülkeler	2017 Yılı İhracatı (Bin Dolar)	2017 Yılı İhracatı (Bin Dolar)	Türkiye'nin İhracatındaki Payı (%)	Türkiye'nin İthalatındaki Payı (%)
Dünya	157.054.789	233.791.662	100	100
İİT	44.751.760	31.872.289	28,5	13,6
BAE	9.183.685	3.636.753	5,8	2,4
Irak	9.056.661	1.527.573	5,8	0,7
İran	3.259.995	7.492.170	2,1	3,2
S.Arabistan	2.734.958	2.110.170	1,7	0,9
Mısır	2.359.655	1.997.503	1,5	0,9
Cezayir	1.713.169	766.804	1,1	0,3
Fas	1.660.587	924.062	1,1	0,4
Suriye	1.364.612	70.571	0,9	0
Azerbaycan	1.357.772	350.870	0,9	0,2
Türkmenistan	1.038.687	403.553	0,7	0,2

Kaynakça: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c6%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c3%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

İİT üye ülkeleri ile karşılıklı ticari ilişkiler kapsamında Türkiye'nin toplam ihracatının %28,5'nin oluşturmaktadır. Türkiye'nin İİT üye ülkelerinden yapılan ithalat oranı %13,6'dır. 2017 yılı dış ticaret verileri bakımından Türkiye'nin karşılıklı ticaret oranının yüksek olduğu ilk 10 İİT ülkesi, BAE, Irak, İran, Suudi Arabistan, Mısır, Cezayir, Fas, Suriye, Azerbaycan ve Türkmenistan'dır.

2.1. Türkiye'nin En Fazla Dış Ticaret İlişkisinin Olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri

Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri ile ticaret hacmi, ithalat ve ihracatındaki başlıca ürünler, karşılıklı ticaret anlaşmaları, ekonomik ve siyasi durumların Türkiye ve İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmine yansımalarını görebilmek adına Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasında yer alan ve dış ticaret hacminin en fazla olduğu beş ülke arasında yer alan; İran, Irak, Suudi Arabistan, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri ekonomik yapıları ve dış ticaret yapıları çalışmanın bu bölümünde incelenecektir.

2.1.1. İran

İran ekonomisi Orta Doğu'nun önemli ekonomilerindendir. Bu bölümde İran ile Türkiye arasındaki karşılıklı ticaret incelenmiştir.

2.1.1.1. Genel Ekonomik Durum

Orta Doğu'nun önemli ekonomilerinden biri İran'dır. İran, ekonomik faaliyetlerinin çoğunluğu devlet kontrolünde olan Orta Doğu'nun en büyük ikinci ekonomisine sahiptir (www.tim.org.tr). Özellikle ABD ve AB ülkeleri tarafından yıllardır sürdürülen ambargo ve uluslar arası yaptırımlar dolayısıyla oluşan çeşitli kısıtlamaların kalkmasıyla İran'da yeni bir döneme girilmiştir (Genç ve Sayım, 2011: 42). Bu sayede gerek İran, gerekse yakın ve uzak çevresindeki ülkeler ile ticari ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlanmıştır (www. iktisadi.org).

Tablo 2.8. İran Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSMH	Kişi Başı Gelir	Ekonomik Büyüme	Nüfus
2009	398.978.104.575,33	5.414,46	2,3	73.687.565,00
2010	467.790.215.915,48	6.273,38	6,6	74.567.511,00
2011	592.037.800.186,87	7.842,43	3,7	75.491.582,00
2012	587.209.369.682,67	7.680,60	-6,6	76.453.574,00
2013	511.620.875.086,78	6.607,07	-1,9	77.435.384,00
2014	425.326.068.422,88	5.424,31	4,3	78.411.092,00
2015	393.436.064.441,69	4.957,58	1,7	79.360.487,00
2016	386.125.003.198,52	4.798,47	3,9	80.277.428,00
2017	397.365.789.566,21	5.026,38	3,7	81.162.788,00

Kaynak:DünyaBankası,https://datacatalog.worldbank.org/search?sort_by=field_wbdddh_modified_date&search_api_views_fulltext_op=AND&sort_order=DESC&f%5B0%5D=field_wbdddh_country%3A137&f%5B1%5D=field_wbdddh_data_type%3A293 (Erişim Tarihi: 10.06.2018).

İran ekonomisi 2009-2017 yılları arasındaki ekonomik göstergeler yukarıdaki tabloda yer almıştır. 2012 yılında ekonomik büyüme oranına bakıldığında İran Nükleer Programı'na yönelik oluşan yaptırımların etkisi görülmektedir (Yegin, 2014: 20). Kişi başı gelirden de 2012 ile 2016 yılları arasında düşüş yaşanmıştır. 2017 yılında kişi başı gelir yükselme trendine girmiştir.

İran nüfusu, 81.162 milyondur ve %41'i 25 yaşın altındaki gençlerden oluşmaktadır. Ülke nüfusunun %73'ü kentlerde, kalan %27'si kırsal kesimde yaşamaktadır. İran'ın işsizlik oranı %12,4'tür. Kişi başına GSYH'sı 5,026 dolardır. Enflasyon oranı %9,8'dir. Nüfus artış hızı ise %1,2'dir. (www.mfa.gov.tr).

Irak ile yapılan savaşta yakınlarını kaybeden ailelere yardım amacıyla kurulmuş olan vakıflara (bonyad) geniş vergi muafiyetleri, sübvansiyonlar ve işgücü destekleri sağlanmaktadır. İran ekonomisi %45 oranında bonyad adındaki vakıflar aracılığıyla devlet denetimine tabi tutulmaktadır (Oğuz Berksoy, 2012: 58). Doğrudan veya dolaylı olarak devlete ait olmayan diğer ekonomik faaliyetler genel olarak muhafazakâr iş adamlarının hâkimiyetinde olup, bu alanda da devletin kontrol ve denetim sağlama kapasitesi yüksektir (Şahin, 2016: 4).

İran, ham petrol rezervleri Dünya'nın %11,5'ine karşılık gelmektedir. İran, Dünyanın en büyük üçüncü petrol üreticisi olan ülkedir. Doğalgaz rezervleri bakımından İran ekonomisi Rusya'dan sonra gelerek Dünya'da ikinci sırada yer almaktadır. İran'ın petrol gelirleri, ihracat gelirlerinin %80-90'ına karşılık gelmektedir. Petrol gelirleri, bütçe gelirlerinin ise %40-50'sine karşılık gelmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

İran, genel olarak ekonomide merkezi planlamanın hâkim olduğu, petrol, doğal gaz ve diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin devam ettiği, kırsal bölgelerde tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticaret faaliyetlerinin ise sınırlı düzeyde olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir.

İran, Dünya Bankası'nın kişi başına gelir düzeyi ülke gruplarına göre, 3,976\$ ile 12,275\$ kişi başına gelire sahip ülkeleri içeren yüksek orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. Birçok bölge ülkesi ile kıyaslandığında, bu durum bir ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilebilmektedir (Öztürkler, 2012: 87).

2016-2021 dönemi için mevcut Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 2015 Haziran ayında dini lider Ali Hamaney tarafından ilan edilmiştir. 20 yıllık ekonomik ve sosyal

vizyonun ürünü olan altıncı kalkınma planı İran ekonomisinin uluslar arası konumunun iyileştirilmesini hedeflemektedir. Sekiz başlığa ayrılan ve seksen hükümden oluşan bu plan, bilim ve teknolojiye ilerleme, ekonominin uluslararası konumunun iyileştirilmesi ve kültürel mükemmeliyetin teşvik edilmesi ve güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Altıncı Kalkınma Planı'nın hedeflediği başlıklar; ekonomi, bilişim teknolojileri ve iletişim, sosyal güvenlik ve savunma, dış politika, adli hukuki kültür, bilim, teknoloji ve yeniliktir.

Ekonomik açıdan kalkınma planı beş yıllık dönemde %8'lik istikrarlı büyümeyi hedeflemektedir. Ayrıca hükümete ait kamu iktisadi teşebbüsleri ile finansal hizmetler sektörü için reformların uygulanmasını, bununla birlikte de petrol gelirlerinin öncelikler arasında yer alması ve yönetilmesi hedeflenmektedir. Projeksiyonlar varil başı 2016 Haziran ayında 36 Dolarlık petrol fiyatı ile 29,970 Riyallik bir dolar kuruna dayanmaktadır. Bütçeye yönelik genişleme politikası yürütülmektedir. Ekonominin petrol gelirlerine olan bağımlılığının azaltılması için çalışmalar planlanmaktadır. Yabancı yatırımın yurtiçi piyasaya çekilmesi de hedefler arasındadır ve zayıf olan yerli tüketici talebi, düşen ham petrol fiyatları ve yaptırımların kaldırılmasından etkilenmektedir (www.tim.org.tr).

2016-2021 dönemini kapsayan beş yıllık kalkınma planının ekonomik politikaları aşağıdaki gibi sıralanabilir (www.tim.org.tr);

- %8 istikrarlı yıllık ekonomik büyüme oranına ulaşmak,
- İş ortamının sürekli olarak geliştirilmesi ve piyasa yapısı ile rekabetin güçlendirilmesi,
- Yatırım, uluslar arası piyasa girişi ile yabancılar ve İran göçmenlerinin bilimsel yeteneklerini ülkeye çekmek,
- Ülkeler arası ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi ile özellikle de Güneybatı Asya'da ki ülkelerle ticari ve finansal anlaşmalara girilmesi,
- Ekonomiyi güçlendirmek amacıyla hükümet dışı ve kamu organizasyonlarının kapasitelerinin kullanılması,
- Finansal ve sigorta piyasalarının ve araçlarının, finansal sistemin şeffaflığı ve bütünlüğünü arttırmak için geliştirilmesi, ulusal ve yabancı şahıs ve şirketlerin katılımıyla mevcut riskin azaltılması,
- Küçük ve orta çaplı kuruluşları bankacılık sistemi aracılığıyla finanse etmek,

- İran Merkez Bankası tarafından piyasaların, bankaların, para ve kredi kurumlarının kapsamlı olarak gözetilmesi ve yönetilmesi,
- Petrol, doğalgaz ve gaz kondensatlarından kazanılan gelirin %30'unu İran Ulusal Gelişim Vakfı'na transfer etmek ve bu payı senede en az %2 arttırmak,
- 0,34'lük bir Gini katsayısı elde etmek olarak ekonomik hedefler on başlık halinde özetlenmektedir.

İran'ın nükleer programı, başta ABD olmak üzere AB ülkelerinin itirazlarıyla karşılaşmış ve İran ile AB ülkeleri arasındaki siyasi ve ekonomik anlaşmazlıkların nedeni haline gelmiştir. Nükleer program etrafında temellenen ve geniş bir jeopolitik çerçeveyi kapsayan sorunlar, İran'ı ekonomik ve siyasi olarak olumsuz etkilerken, çevre ülkelerde ve genel olarak Orta Doğu siyasetinde belirleyici hale gelmiştir.

Nükleer enerji; atom çekirdeğinin parçalanmasına bağlı olarak açığa çıkan ısı enerjisinin, teknoloji aracılığıyla kontrol edilmesi sonucu elde edilmekte olan bir enerji türüdür. Günümüzde, yaygın kullanım alanı elektrik üretimi olup, nükleer reaktörlerde doğal veya zenginleştirilmiş uranyum ve toryum yakıt olarak kullanılmaktadır (Akbaş ve Baş, 2013: 22).

Nükleer enerji bir yandan ekonomik, diğer yandan stratejik özelliği olan enerji çeşididir. Nükleer enerjiyi elde eden ülke, diğer ülkelere göre ekonomik ve stratejik açıdan üstünlüğe sahip olabilmektedir. Nükleer enerji konusunun stratejik açıdan önemi; nükleer enerjiye sahip olan ülke, kendisine yönelebilecek tehditleri engelleyebilme avantajına sahip olmuş olur. Ekonomik açıdan incelendiğinde, kıt enerji kaynaklarının olduğu uluslararası ortamda nükleer enerjiye sahip olan ülke enerjide dışa bağımlılığı ortadan kaldırarak dış rekabette avantaj elde etmektedir.

İran'ın nükleer enerji politikası dış politikasının devamı niteliğindedir. İran, nükleer programının tamamen barışçıl amaçlarla oluşturulduğunu ifade ederken Batılı ülkeler, barışçıl çalışmalarının esas amacı gizlemek için kullanıldığını ve İran'ın nükleer silahlara sahip olmayı hedeflediğini öne sürmektedirler (Şahin, 2016: 3).

Ülkeler bazında bakıldığında alınan ek önlemlerle daha da ağırlaştırılan yaptırımlar, İran'ın uluslararası alandaki varlıklarının dondurulması ve finansal sistemden dışlanması şeklindeki geniş çaplı yaptırım süreci başlamıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik

Konseyi'nin üyesi olan ABD, İngiltere, Rusya, Çin ve Fransa'nın yanı sıra Almanya'nın da dâhil olduğu heyet oluşturularak müzakere aşaması başlamıştır.

Uygulanan yaptırımlar İran ekonomisinde enerji, savunma, otomotiv ve madencilik alanlarında yoğunlaşan sanayi üretiminin artışını durdurmuş, üretimin daralmasına neden olmuştur. İran ekonomisine yönelik yaptırımları iş ve yatırım ortamına zarar vermiştir (Öztürkler, 2015: 82). Bankacılık alanındaki sorunlar nedeniyle ithalat işlemlerinin ödeme koşullarında sorunlar yaşanmış, sanayi üretiminde kullanılan ara girdi mallarının ithalatı sektöre uğramıştır. Bu sebeple İran'da otomotiv, tekstil, gıda ve ilaç sektörlerinde üretim düzeyinin düştüğü, mevcut kısıtlamaların devamının bu sektörlerde üretimin sürdürülebilirliğini engellemiştir (Küpeli, 2016: 108).

2000-2011 döneminde ortalama %4 artış gösteren sanayi üretimi, 2011 yılından itibaren azalmış, 2012 yılında üretim %3 oranında daralmıştır (Berber, 2013: 80). Yaptırımların İran sanayi sektöründeki olumsuz etkilerin yanı sıra olumlu etkisi de olduğu gözlemlenmiştir. İthal edilen ara girdi mallara gereksinim duyulan belli sektörlerdeki işletmelerin yerli üretime yöneldiği, böylelikle milli sanayinin az da olsa ilerleme kaydetmiştir.

Yaptırımların İran ekonomisine 2012-2014 yılları arasındaki etkileri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (Öztürk, 2012: 12):

- Ülkenin petrol gelirleri 2012 yılında 2011 yılına oranla %40 gerilemiştir.
- 2012 yılında döviz rezervleri 70 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.
- 2012 Ekim ayında enflasyon oranı %24,9 olarak açıklanmıştır.
- İran Riyalinin 2012-2013 döneminde resmi kur ve serbest piyasa kuru arasındaki makas açılmıştır.
- İran Riyali, Dolar karşısında 2012-2014 yılları arasında %70-80 oranında değer kaybetmiştir.
- 2014 yılı başında otomotiv sanayi %80 oranında daralmıştır.

14 Temmuz 2015 yılında İran ve P5+1 ülkeleri, İran'ın nükleer programının barışçıl olacağını teminat altına almak için Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nı (JCPOA) imzalamıştır. Bu anlaşma ile anlaşmanın dâhil olduğu şartların İran tarafından yerine getirildiği sürece İran'ın nükleer programına yönelik ABD, AB ve BM Güvenlik Konseyi

tarafından uygulanan yaptırımların sekiz ila on senelik bir süre içerisinde kaldırılacağı taahhüt edilmiştir (Ünal, 2014: 129).

Ortak Kapsamlı Eylem Planı, Kanunlaştırma Günü'nde yürürlüğe girmiştir. İran nükleer taahhütlerini uygulamaya geçirmeye başlamıştır. AB ve BM ise nükleer yaptırımların Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nda belirtildiği üzere kaldırılması için çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Uygulama Günü'nde Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, İran'ın anlaşmadaki tüm taahhütlere uyduğuna ilişkin bir rapor yayınlamıştır. İran'a karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması adına resmi bir duyuru yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve BM uygulamış olduğu yaptırımları büyük oranda kaldırmıştır.

İran'ın Ortak Kapsamlı Eylem Planını imzalamasının ardından İran'ın nükleer programına yönelik oluşacak süreç; 14 Haziran 2015 tarihinde Sonlandırma Günü, 18 Ekim 2015 tarihinde Kanunlaştırma Günü, 16 Ocak 2016 tarihinde Uygulama Günü, 18 Ekim 2023 tarihinde Geçiş Günü, 18 Ekim 2025 tarihinde Sonlandırma Günü olacaktır (www.tim.org.tr).

Geçiş Günü'nde Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ve BM Güvenlik Konseyi'nin İran'daki tüm nükleer materyallerin barışçıl amaçlarla kullanıldığına karar verdiğini bildiren raporuna bağlı olarak AB füze enerjisi ve silah ile ilgili uyguladığı yaptırımları kaldıracaktır.

Sonlandırma Günü'nde, BM Güvenlik Konseyi İran'ın nükleer meselesini tamamen sonlandıracak ve bu konuyla ilgili kalan tüm nükleer yaptırımları kaldırıp, yasal işlemlerin Kanunlaştırma Günü'nden on sene sonra gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

2.1.1.2. İran Ekonomisi'nin Sektörel Analizi

İran ekonomisinde sektörel paylar incelendiğinde GSYİH'dan hizmet sektörünün aldığı pay %57,3, imalat sektörünün ve madencilik sektörünün aldığı pay %24,5, tarım sektörünün payı %18,8 ve petrol sektörünün payı %9,4'tür (www.uib.org.tr).

2.1.1.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

İran ekonomisinin ekilebilir tarım arazisi 23,6 milyon hektardır. İran'da farklı iklim türleri görüldüğünden dolayı tarım ürünleri çeşitliliğinden bakımından dünyada dördüncü

sırada yer almıştır. İran'ın tarımsal üretim kapasitesi kapsamında ülkenin tarım ve gıda ürünlerini %20'si ithalat yolu ile karşılanmaktadır (Tepe, 2015: 10).

İran'ın yüzölçümü bakımından %11'i tarım ürünlerin üretimi için elverişli arazi koşullarını sağlamaktadır. İran'ın tarım ürünleri üretiminin olumsuz etkilendiği hususlar; toprak yapısının verimsiz oluşu ve sulama problemleri gelmektedir (www.ithib.org.tr).

İran ekonomisi Kalkınma Planları'nda tarım sektörünün modernizasyonu için teşvikler verilmektedir. Sulama sorunlarının önlenmesi için baraj ve alt yapı çalışmaları hazırlanmıştır. İhracata yönelik üretilen tarım ürünlerinde sulama yatırımları ve teşvikler ile tarım ürünleri üretimi artış göstermiştir (Oğuz Berksoy, 2012: 63).

İran ekonomisinde üretimi gerçekleşen tarım ürünleri; buğday, pirinç, arpa, mısır, şeker pancarı, şeker kamışı, narenciye, hurma, fıstık, meyveler, pamuk ve soğandır. Üretiminde ilerleme kaydedilen tarım ürünleri; patates, soya fasulyesi, pirinç ve buğdaydır. İhracatı yapılan tarım ürünleri ise; hurma fıstık ve bazı sebze ve meyvelerdir (www.uib.org.tr).

Tablo 2.9. İran'ın İhraç Ettiği Başlıca Tarım ve Hayvancılık Ürünleri (Bin Dolar)

Ürünler	2013	2014	2015	2016	2017
Meyve ve fındık	1.221.919	1.523.288	1.371.369	1.190.864	1.644.038
Sebze ve bazı kökler, yumrular	218.725	320.747	250.863	218.038	478.573
Canlı hayvanlar	91.340	96.488	84.116	78.887	78.887
Kahve, çay ve baharatlar	119.022	139.675	136.151	121.769	16.088

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 10.06.2019).

İran ekonomisi tarım ürünlerinde %80 oranında kendi kendine yeterliliğe sahiptir. İhraç ettiği ürünler arasında meyve fındık ilk sırada yer almaktadır. İran hayvancılık sektöründe ihracatı yapılan canlı hayvanlar; büyükbaş hayvanlar, kümes hayvanları, koyun, keçi, at, eşek ve katırdır. Sebzeler kahve ve çay ihracatını yaptığı diğer tarım ürünleridir.

2.1.1.2.2. Sanayi Sektörü

İran ekonomisinin sanayi sektörü; petrol, petrokimya, gübre, otomobil, tekstil, çimento, çelik, gıda işleme, metal işleme, halıcılık ve mücevherat alt dallarından oluşmaktadır. İran ekonomisi, sanayi sektörünün petrole bağımlı olan sanayi yapısını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir (www.uib.org.tr).

İran, Ortadoğu'nun en büyük otomotiv sanayine sahip ülkesidir. İran otomotiv sanayini dış rekabetten korunması için uyguladığı yüksek vergi ve kotalar sonucunda İran otomotiv sanayi kalite ve standardizasyon problemi yaşanmaktadır. Sektör devlet tekelinde bulunmasına rağmen kalkınma planları sonucunda teknoloji transferi amacıyla yabancı ortaklıklara imkân tanınmaktadır (Tepe, 2015: 12).

İran petrokimya sektöründe, doğalgaz rezervinin yüksek olması ve etan bazlı üretim yapısı sektörün önemli avantajları arasında yer almaktadır. Petrol dışı sektörlerin gelişimi için yüksek katma değer yaratması ve istihdam kapasitesinin yüksek olması bakımından petrokimya sektörü stratejik açıdan öneme sahiptir (www.tim.org.tr).

Tablo 2.10. İran'ın İhraç Ettiği Başlıca Sanayi Ürünleri (Bin Dolar)

Ürünler	2013	2014	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	67.374.539	68.234.303	41.409.595	48.644.259	105.844.086
Plastik ürünler ve parçaları	3.043.682	3.278.579	2.972.155	2.905.105	4.243.487
Organik kimyasallar	3.061.684	2.368.686	2.090.933	1.827.885	2.627.746
Halı ve tekstil yer kaplamaları	194.841	164.274	135.770	178.557	811.693
İnorganik kimyasallar	361.476	479.243	496.061	301.592	85.494
Cam ve cam ürünler	60.149	74.715	75.495	80.803	83.836
Makine ve mekanik cihazlar	112.462	88.945	161.466	210.207	8.250

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 11.06.2018).

İran'ın sanayi sektöründeki başlıca ürünlerin 2013-2017 yılları arasındaki ihracat değerleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Plastik ürünler ve parçalarının İran'ın toplam ihracatındaki payı %5,97'dir. İkinci Önemli ürün olan organik kimyasalların İran toplam ihracatından aldığı pay %3,76'dır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi İran'ın sanayi sektöründe, imalat sanayi, petrokimya ve tekstil alt dalları hâkim konumdadır.

2.1.1.2.3. Petrol ve Doğal Gaz Sektörü

İran 1908 yılında Basra Körfezi'nde petrol bulan ilk ülke olmuştur. 1920 yılından bu yana petrol sektörü ülkenin en önemli ve en büyük sektörüdür. 2014 ve 2015 yılı öncesi petrol gelirleri toplam gelirlerinin yaklaşık %60 oranını oluşturmaktadır (Küpeli, 2016: 113). Bu rakam 2015 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle hükümetin bütçeyi revize etmesin sebebiyle %47 oranına gerilemiştir (www.tim.org.tr).

İran Dünyanın üçüncü büyük petrol rezervine sahip, OPEC'in ikinci büyük üreticisi konumunda olan ve petrol fiyatı konusunda söz sahibi olan İran 2016 yılının Nisan ayında günde 3,2 milyon varil ham petrol üreten petrol üreticisi ülke olmuştur (www.dunya.com).

İran ekonomisine yönelik oluşan ekonomik yaptırımlar sonucu petrol ihracatının azalması İran ekonomisinde oluşan yüksek oranlı dış ticaret fazlasının düşmesine neden olmuştur (Yanar, 2016: 92). İran, Orta Asya ve Hazar petrol ve doğalgazının taşınması ve dünya pazarına ulaştırılması için stratejik konumdadır (www.iranportal.org).

Tablo 2.11. İran Mineral Yakıtların İhracat Değerleri (Bin Dolar)

	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam İhracat	92.122.80	90.328.135	-	83.148.194	105.844.086
Mineral Yakıt İhracatı	66.082.541	61.254.454	-	56.204.177	75.218.013

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 12.06.2018).

İran petrol sektörü 2013-2017 yılları arasında yaptırımlardan olumsuz etkilenmiştir. İran petrol arzında, özellikle yaptırımlar nedeniyle 2010-2015 yılları arasında ortalama olarak %4 oranında daralma meydana gelmiştir. CNPC ve Sinopec dışındaki tüm yabancı şirketler İran'dan çıkış yapmıştır ve bu nedenle İran'ın petrol ihracatında yarı yarıya düşüş yaşanmıştır. Ayrıca İran, bankacılık sektörüne yönelik uygulanan yaptırımlar sebebiyle petrol ihracatından elde ettiği gelirlerin yurtiçine transferi konusunda önemli problemler yaşamıştır. (www.tim.org.tr).

Tablo 2.12. İran Petrol ve Doğalgaz Sektörel Göstergeleri

Göstergeler	Birim	2016	2017
Petrol İhracatının Değeri	Milyon Dolar	41.123	110.764
Kanıtlanmış Ham Petrol Rezervi	Milyon Varil	157.200	155.600
Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri	Milyar Metreküp	33.721,2	33.810
Ham Petrol Üretimi	Bin Gün/Varil	3.651,3	3.867,3
Pazarlanan Doğalgaz Üretimi	Milyon Metreküp	226.925	238.003
Rafineri Kapasitesi	Gün/Varil	1.901	1.901
Petrol Talebi	Gün/Varil	1.742,2	1.818,9
Ham Petrol İhracatı	Gün/Varil	1.921,2	2.125
Petrol Ürünleri İhracatı	Gün/Varil	897,9	992,5
Doğalgaz İhracatı	Milyon Metreküp	8.567	12.927,5

Kaynak: OPEC, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

Dünya petrol rezervinin %10'una, OPEC rezervinin %13'üne, Rusya'nın ardından ikinci büyük doğalgaz rezervi, Rusya ve Amerika Birleşik Devletlerinin ardından dünyanın üçüncü büyük doğalgaz üretimi yapan İran'ın (www.eia.gov) petrol ve doğalgaz ihracatının, rezervinin, üretim kapasitesinin, günlük üretiminin, rafineri kapasitelerinin bulunduğu tablo yukarıda verilmiştir. İran petrol sektörüne olan petrol talebini, petrol rafineri kapasitesi karşılayabilecek yapıdadır. Günlük petrol üretimi 3.867 varildir.

2.1.1.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü

İran ekonomisinde bankacılık sektörü İslami finans esaslarına uyularak düzenlenmiştir. İran, İslami finans sektörünün en büyük merkezlerinden birini oluşturmaktadır (www.serpam.istanbul.edu.tr).

İran Merkez Bankası 1960 yılında kurulmuştur. İran Merkez Bankası, İran'ın genel ekonomi politikasını dikkate alarak para ve kredi politikalarının, beş yıllık kalkınma planı tasarlanmasından ve yürütülmesinden sorumlu bir kurumdur (www.cbi.ir).

İran bankacılık sistemine kanunlarla sınırlama getirilmiştir. İslami kurallar ve kredi mekanizması kamu tarafından yürütülmektedir. Ekonomiden gelecek kar beklentileriyle aynı oranda kredi verilmesi istenmektedir. Bankalar, İran ekonomisindeki her sektöre farklı miktarlarda ve oranlarda kredi tahsis etmekle yükümlüdür. TEFE ve TÜFE oranları faiz oranlarıyla eşittir.

İran bankacılık sisteminde İslami kurallara uymak adına faizsiz bankacılık sisteminin yürütülebilmesi için bankalar kendi faaliyetlerini sürdürebilmek için kar getirisi olacak yeni ticari faaliyetlerde bulunmak durumunda kalmaktadırlar (Karamelikli ve Alizadeh 2017: 56).

İran Nükleer Programı'nın uygulanması sonucunda ABD ve AB'nin yaptırımlarından etkilenen sektörlerden biri de bankacılık ve finans sektörüdür. İran'ın nükleer programı ve balistik füze projelerinin engellenmesi amacıyla uygulanan BM yaptırımları İran bankacılık sektörünün yurtdışı faaliyetlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Ünal, 2014: 123). İran petrol ve doğalgaz endüstrisine yönelik uygulanan yaptırımlar sonrasında AB'deki İran Merkez Bankası varlıkları BM tarafından dondurulmuştur (Genç ve Sayım, 2011: 196).

İran Merkez Bankası'nın yurt dışı bankalarında rezerv olarak tuttuğu para yaptırım döneminde kara listeye alınmıştır. İran'da bulunan şahıslara ait şirketlerin de paraları yaptırımlardan etkilenmesi sonucu ülkeye transfer edilememiştir. Dondurulmuş olan rezervler 130 milyar dolar tutarındadır. Rezervlerin yaklaşık 100 milyar doları uygulanan yaptırımların kalkmasıyla İran'a iade edilecektir (www.kudaka.org.tr).

Tablo 2.13. İran'ın Finansal Hizmetler İhracat ve İthalat Değerleri (Bin Dolar)

	2012	2013	2014
Tüm Hizmetler (İhracat Değeri)	8.485.000	8.997.000	9.581.000
Finansal Hizmetler (İhracat Değeri)	98.000	94.000	107.000
Tüm Hizmetler (İthalat Değeri)	15.791.000	1.613.4000	16.566.000
Finansal Hizmetler (İthalat Değeri)	588.000	445.000	472.000

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 12.06.208).

2012-2014 yılları arası finans ve bankacılık alanlarında yaptırımların yoğun olarak uygulandığı dönemlerdir. Finansal hizmetler ihracat değerlerinde 2013 yılında düşüş gerçekleşmiştir. Finansal hizmetler ithalatı yaptırımlardan daha fazla etkilenen değişken olmuştur. 2013 yılında 2012 yılına oranla 133 milyon dolarlık bir düşüş gerçekleşmiştir.

Yaptırımların etkisiyle İran ekonomisine döviz girişlerinin azalması İran riyalinin değer kaybetmesine sebep olmuştur. Döviz kurlarında yaşanan yükseliş sonucu fiyatlar genel seviyesinin artışının nedeni; İran sanayi sektörünün, montaja dayalı yapısı dolayısıyla ithal girdi maliyetinin yükselmesi nedenine bağlıdır (Yanar, 2016: 92).

İran ekonomisinde uygulanan yaptırımlar sonucunda bankacılık sektörü büyük oranda işlem yapamaz duruma gelmiştir. Dış ticarette yaptırımların sebep olduğu para transferlerinin önündeki engeller nedeniyle ticarette takas yöntemi kullanılmak durumunda kalınmıştır. Bankacılık işlemlerindeki masraf oranlarının yükselmesi ile ticari işletmeler bankacılık alanında masraf ödememek için ihracat karşılığında ihraç ettiği malın bedeli üzerinden ithalat yapmayı tercih etmiştir (Berber 2013: 79).

2.1.1.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler

İran'ın 2017 yılında Dünya ihracatından aldığı pay %0,6'tır. Dünya ihracat yapan ülkeler sıralamasında otuz beşinci sırada yer almaktadır. 2017 yılında Dünya ithalatından aldığı pay, %0,3'tür. Dünya ithalat yapan ülkeler sıralamasında kırk dokuzuncu sırada yer almaktadır (www.trademap.org). Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Raporu Sıralaması'nda yüz seksen dokuz ülke arasından yüz yirminci sırada yer almıştır (www.deik.org.tr).

İran dış ticareti 1980 yılından sonra dalgalı bir seyir izlemesine rağmen genel olarak dış ticaret fazlası veren ticaret dengesini korumuştur (Oğuz Berksoy, 2012: 64). İran, Türkiye ve Pakistan ile beraber Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı 1985 yılında kurmuştur. İran Ekonomik İşbirliği Teşkilatının kurucu üyesi statüsündedir.

Dünya Ticaret Örgütü'ne gözlemci ülke olan İran, üyelik başvurusu 19 Temmuz 1996 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu 26 Mayıs 2005 tarihinde oluşturulmuştur. İran, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik hedefine yönelik olarak dışa açılma politikaları izlenmeye başlanmıştır (www.birlesmismarkalar.org.tr).

Dünya Ticaret Örgütüne gözlemci üyelik kapsamında uygulanan tarife dışı engeller kaldırılmıştır ve birçok yasaklı ürünün ithalatına izin verilmiştir. İran'da 21 Mart 2005 tarihinde ülke ekonomisindeki üreticiyi korumak amacıyla yüksek tutarda uygulanan Ticari Kazanç Vergisi kaldırılmıştır (www.ekonomi.gov.tr).

Amerika Birleşik Devletleri'nin İran nükleer programını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde gündeme getirmesi sonucu İran'a yönelik yaptırımlar konusunda Haziran 2010 tarihinde karar alınmıştır (Berber, 2013: 78). Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Kasım 2011 tarihli raporunda İran'ın nükleer silah geliştirdiğine yönelik ifadeler sonucunda (Sönmezoğlu, 2016: 597), Amerika Birleşik Devletleri tarafından 28 Haziran 2012 tarihinde, Avrupa Birliği tarafından 1 Temmuz 2012 tarihinde uygulanmaya başlamıştır (Şahin, 2016: 3).

Tablo 2.14. 2000-2017 Yılı İran'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	28.345.000.000	13.626.007.038	41.971.007.038
2001	23.904.000.000	16.173.077.887	40.077.077.887
2002	28.186.000.000	20.335.748.604	48.521.748.604
2003	33.788.000.000	25.638.123.300	59.426.123.300
2004	44.628.000.000	32.997.068.838	77.625.068.838
2005	60.012.000.000	38.674.659.916	98.686.659.916
2006	63.247.000.000	40.685.758.840	103.932.758.840
2007	-	-	-
2008	106.480.000.000	58.651.000.000	165.131.000.000
2009	65.247.000.000	52.198.000.000	117.445.000.000
2010	83.785.000.000	54.697.235.524	138.482.235.524
2011	130.543.999.999	68.319.000.000	198.862.999.999
2012	88.581.825.000	69.796.179.000	158.378.004.000
2013	67.374.539.000	63.830.867.000	131.205.406.000
2014	68.234.303.000	72.819.672.000	141.053.975.000
2015	41.409.595.000	55.369.321.000	96.778.916.000
2016	48.644.259.000	55.058.771.000	103.703.030.000
2017	68.228.799.026	67.092.656.084	134.321.435.110

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Service_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c%7c%7c%7c%7cS00%7c1%7c3%7c1%7c2%7c2%7c1%7c5%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 12.06.2018).

İran dış ticaret verileri yukarıdaki tabloda yer almıştır. İran Dış ticareti Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkelerinin uyguladığı yaptırımlardan dolayı dalgalı seyir izlemektedir. 2007 yılına ait verilere ulaşılamamıştır. 2009 yılındaki ihracat

değerindeki düşüş 2008 yılı ihracat değerine oranla, %61,27 oranında düşüş yaşanmıştır. 2011 yılında dış ticaret hacmi artış eğilimi gösterse de yaptırımların etkisiyle 2011 ile 2017 yılları arasında dış ticaret hacmi dalgalı seyir izlemiştir. 2003-2011 yılları arasındaki dönemde İran'ın ithalat yaptığı ülkeler bakımından AB ülkeleri ilk sıralarda yer alırken yaptırımların etkisiyle İran'ın Almanya, Fransa, İtalya gibi AB ülkeleri ile ithalat hacmi düşmüştür (Küpeli 2016: 120).

Tablo 2.15. İran'ın İhracat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Bin Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Top. İhracat	88.581.825	67.374.539	68.234.303	41.409.595	48.644.259	68.228.799
Çin	24.869.408	25.389.864	27.503.850	16.057.447	14.827.192	18.553.693
Hindistan	13.349.275	10.031.595	11.246.347	6.225.321	8.253.715	11.057.794
Kore	8.544.429	5.564.403	4.578.071	2.367.368	4.647.657	8.013.842
Türkiye	11.964.779	10.383.217	9.833.290	6.096.242	4.699.777	7.492.170
İtalya	2.880.456	182.433	585.134	520.571	1.162.059	3.803.090
Japonya	7.965.794	6.930.974	6.177.224	3.251.143	3.330.864	3.564.984
Fransa	208.338	75.709	80.831	73.023	1.531.895	2.619.790
BAE	4.133.670	2.787.604	1.546.015	764.978	968.593	1.855.077
İspanya	959.708	113.136	172.839	195.585	998.933	1.742.207

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 12.06.2018).

İran'ın 2012 ile 2017 yılları arasındaki ihracat yaptığı ilk on ülke ve ihracat değerleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. İran'ın 2017 yılındaki ihracat yaptığı ülkelerin toplam ihracat değerleri içindeki yüzde payı sırasıyla; Çin %30,5, Hindistan %17, Türkiye %9,6, Kore %9,7, Japonya %6,8, Fransa %3,1, İtalya %2,4, İspanya %2,1, Birleşik Arap Emirlikleri %2'lik ihracat payına sahiptir. Çin, İran'dan en fazla ihracat yapan ülkedir. Çin'in İran'dan en fazla ihracatını yaptığı ürün petrol, ikinci sırada ise plastik ürünler ve parçalarıdır. İran plastik ürün ihracatının %72'sini Çin'e gerçekleştirmektedir. İran'ın ihracat yaptığı ülkelere ikinci sırada Hindistan, üçüncü sırada ise Türkiye yer almaktadır.

Tablo 2.16. İran'ın İthalat Yaptığı Başlıca Ülkeler (Bin Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
T. İthalat	69.796.179	63.830.867	72.819.672	55.369.321	55.058.771	67.092.656
Çin	11.598.799	14.036.645	24.338.486	17.770.107	16.417.273	13.115.140
BAE	16.208.727	17.866.290	17.034.843	10.814.281	8.810.493	8.179.952
Kore	6.256.525	4.480.902	4.167.300	3.730.938	3.716.567	3.681.600
Türkiye	9.921.602	4.192.511	3.886.190	3.664.228	4.966.176	3.182.886
Almanya	3.301.792	2.495.220	3.224.256	2.330.671	3.027.118	3.072.069
Hindistan	2.572.134	5.433.901	4.404.314	3.126.869	2.412.535	2.254.605
Fransa	1.032.601	655.380	601.703	623.413	798.966	1.764.314
İtalya	1.808.940	1.402.751	1.533.225	1.325.000	1.706.129	1.426.098
Rusya	1.900.387	1.168.616	1.325.514	1.017.214	1.881.772	704.430
Brezilya	2.183.928	1.609.137	1.439.185	1.666.185	2.232.512	674.790

- Demir ve çelik %10,
- Gıda endüstrisinde %15,
- Tarım ürünlerinde %10,
- Kimyasal ürünlerinde %10,
- Deri endüstrisinde %15,
- Medikal ekipmanlarda %10,
- Ahşap ürünlerde %15 oranında vergi uygulaması yapılmaktadır.

İran'da ticari işletmelerin ve ortakların kazançlarına %25 oranında Kurum Vergisi, %0,3 oranında Ticaret Odası tarafından kesinti uygulanmaktadır. Yabancı müteahhitler tarafından üstlenilen projelerden firma İran'da kayıtlı olmasa dahi vergilendirme yapılmaktadır. Projelere uygulanan vergilendirme oranı 21 Mart 2003 tarihinden önce ise %12, sonra ise %20'dir (www.eform.mefa.ir).

Gelir vergisi, yıllık brüt ücret tarafından hesaplanarak işveren tarafından otuz gün içinde vergi makamlarına ödenmektedir. Yerel Yönetimler vergisine tabi olanlar ise vergilendirilebilir gelirlerinden %3 oranında tahsilât yapılmaktadır.

2.1.1.4. Türkiye ile İran'ın Dış Ticaret İlişkisi

Ortadoğu'nun birbirine komşu iki büyük devleti olarak Türkiye ve İran ilişkilerine işbirliği ve rekabet genellikle eşzamanlı olarak yön vermektedir. Türkiye ile İran arasındaki işbirliği terörle mücadeleden dış ticarete kadar geniş çerçevede gerçekleşmektedir (Çakmak, 2012: 1104).

Tablo 2.17. 1980-1989 Türkiye ile İran Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1980	84.820.742	802.502.828	887.323.570
1981	233.569.450	514.834.975	748.404.425
1982	791.065.240	747.706.840	1.538.772.080
1983	1.087.716.908	1.222.051.874	2.309.768.782
1984	751.061.530	1.565.662.140	2.316.723.670
1985	1.078.851.832	1.264.654.575	2.343.506.407
1986	564.358.899	221.343.617	785.702.516
1987	439.699.288	947.593.770	1.387.293.058
1988	545.600.876	659.800.843	1.205.401.719
1989	561.033.275	233.474.813	794.508.088

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 12.06.2018).

İran ile Türkiye arasındaki 1980-1989 yıllarını kapsayan dönem incelendiğinde, dış ticaret hacmi 1985 yılına kadar artış eğilimi göstermiştir. İran'ın 1980'li yıllarda yaşadığı iç karışıklıklar, Irak'a karşı yürüttüğü savaş politikası, başta ABD ve Avrupa ülkeleri ile yaşadığı siyasi sorunlar dolayısıyla 1986 yılı itibariyle Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmi daralmıştır.

1980 ve 2000 yılı arasındaki dönemde Türkiye ile İran arasındaki anlaşma ve protokoller aşağıda belirtildiği gibidir (www.ekonomi.gov.tr);

- 12.05.1980 tarihli Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması,
- 01.05.1984 tarihli Ekonomik Sınai ve Karma Komisyonu Teknik İşbirliği İkinci Dönem Mutabakat Zaptı,
- 19.12.1996 tarihli Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması,
- 21.12.1996 tarihli Ticaret Anlaşması,
- 21.12.1996 tarihli Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması.

Tablo 2.18. 1990-1999 Yılı Türkiye ile İran Dış Ticaret İlişkileri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1990	495.482.493	492.399.948	987.882.441
1991	486.903.121	90.537.612	577.440.733
1992	455.285.782	364.882.748	820.168.530
1993	289.546.762	667.026.841	956.573.603
1994	249.815.809	692.408.701	942.224.510
1995	297.521.435	806.335.161	1.103.856.596
1996	297.521.435	806.335.161	1.103.856.596
1997	307.007.494	646.401.629	953.409.123
1998	194.696.358	433.026.395	627.722.753
1999	157.814.999	635.928.166	793.743.165

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi:21.09.2018).

1990-1999 yılları arasında Türkiye ile İran dış ticaret göstergelerinden hareketle Türkiye'nin İran'a gerçekleştirdiği ihracat oranı azalmıştır. İran'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat ise Türkiye'nin petrol ithalatına bağlı olarak artış göstermiştir.

İran-Türkiye sınır uzunluğu 454 kilometredir ve Türkiye ile İran sınırında 3 adet sınır kapısı bulunmaktadır. İki ülke arasında bulunan sınır kapıları, Esendere Sınır Kapısı, Kapıköy Sınır Kapısı, Gürbulak Sınır Kapısı'dır. Yolcu ve yük kapasitesi bakımından en yoğun olan sınır kapısı Gürbulak Sınır Kapısı'dır. Türkiye ile İran sınırında sınır kapısının az olmasının sebebi yeryüzü şekillerinden kaynaklanmaktadır. Bölgede sınır ticaretinin gelişmemesinin bir sebebi de sert karasal iklim koşullarının sebep olduğu yağış miktarı ve

kış ayının uzun yaşanması sonucu ulaşım güçlüğü çekilmesidir (Baytar ve Erginyürek, 2016: 77-78).

İki ülke arasındaki sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar; İran'ın dış piyasaya kapalı ekonomik yapısı, yüksek gümrük vergileri, uygulanan dış ticaret kontrolleri, bankacılık ve ödemeye yönelik sorunlar, tarife dışı engeller, Türkiye ve İran arasındaki ulaşım sorunlarıdır (www.deik.org.tr).

24 Mayıs 2007 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması iki ülke arasındaki ticaretin arttırılması ve bölge ekonomik entegrasyonunun sağlanması açısından önem arz etmektedir (www.ekonomi.gov.tr). Van Gölü Kuzey Geçişi isimli proje kapsamında İran ile Türkiye arasındaki taşımacılık süresinin kısaltılması, taşınan yük kapasitesinin arttırılması sonucunda bölge ticaret ve yatırım koridoru oluşturulması planlanmaktadır (Tepe, 2015: 15).

1 Ocak 2015 tarihinde Türkiye ile İran arasında Tercihli Ticaret Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Tercihli ticaret Anlaşması ile Türkiye İran'dan yüz yirmi beş sanayi ürünüde taviz almıştır, Türkiye İran'a yüz kırk sanayi ürünüde tercihli tarife uygulamaktadır (www.deik.org.tr). Tercihli Ticaret Anlaşması ile birlikte Türkiye'nin İran'dan tarife indiriminden yararlanacağı bazı ürünler; ilaç, kozmetik, plastik malzemeler, orman ürünleri, tekstil, hazır giyim, ev tekstili, mobilya, çelik ürünleri, demir ve demir dışı metaller, elektrik-elektronik, beyaz eşyadır (Tepe, 2015: 21).

Tablo 2.19. 2000-2017 Yılı Türkiye ile İran Dış Ticaret İlişkileri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	235.784.797	815.730.198	1.051.514.995
2001	360.535.772	839.800.076	1.200.335.848
2002	333.962.009	920.971.696	1.254.933.705
2003	533.786.239	1.860.682.809	2.394.469.048
2004	813.031.280	1.962.058.691	2.775.089.971
2005	912.940.054	3.469.705.759	4.382.645.813
2006	1.066.901.631	5.626.610.156	6.693.511.787
2007	1.441.190.094	6.615.393.849	8.056.583.943
2008	2.029.759.634	8.199.688.999	10.229.448.633
2009	2.024.863.314	3.405.985.565	5.430.848.879
2010	3.044.177.151	7.645.007.868	10.689.185.019
2011	3.589.634.590	12.461.532.358	16.051.166.948
2012	9.921.602.401	11.964.778.631	21.886.381.032
2013	4.192.511.353	10.383.216.706	14.575.728.059
2014	3.886.190.192	9.833.289.630	13.719.479.822
2015	3.663.759.780	6.096.254.224	9.760.014.004
2016	4.966.175.518	4.699.776.693	9.665.952.211
2017	3.259.270.095	7.492.104.018	10.751.374.113

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

2000-2017 yılları arasında İran ile Türkiye dış ticaret hacminde artış yaşanmıştır. 2010-2014 yılları arasında Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacminin yüksek seviyelere ulaşmasının nedeni, İran'a başta ABD ve Avrupa olmak üzere ülkelerin ambargo uygulamasının sonucu olarak Türkiye İran arasında karşılıklı ticaret artmıştır.

2012 yılı öncesi İran'ın ihraç ettiği petrol ürünlerinin karşılığı olarak tahsil ettiği gelirler de dâhil olmak üzere İran Merkez Bankası'nın yurt dışı bankalarda rezervi olan mevduatları ve İranlı kara listeye alınmış olan şahıs ve şirketlerin yurt dışında bulunan mevduatlarını da yurtiçine transfer edememiştir (Tepe, 2015: 20).

ABD ve Avrupa ülkelerinin uyguladığı ekonomik yaptırımların Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkilere zarar vermesinin önüne geçebilmek için karşılıklı ticaretin Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği altın ile finanse edilmesi sonucunda iki ülke arasındaki ticaret hacminde artış gerçekleşmiştir (İnat, 2015: 18).

İran ile Türkiye karşılıklı ticaretinde 2016 yılında dış ticaret hacmi 9,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında Türkiye ile İran dış ticaret hacmi 10,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İran'dan doğalgaz ithalatı ile birlikte artış gösteren dış ticaret dengesi İran lehine seyretmektedir.

Tablo 2.20. İran'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Bin Dolar)

	2014	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	9.833.290	6.096.242	4.699.777	7.492.104
Mineral Yakıtlar ve Mineral Yağlar	8.420.266	4.900.536	3.570.474	2.389.759
Plastik Maddeler ve Parçaları	515.541	463.768	404.937	593.124
Çinko ve Mamul Ürünleri	76.998	88.636	94.395	221.267
Alüminyum ve Alüminyum Parçaları	107.840	45.323	73.317	144.079
Meyve ve Fındık	15.957	19.047	32.416	130.702
Demir ve Çelik	23.874	29.783	82.643	111.295
Gübreler	132.768	100.425	41.484	60.865
Organik Kimyasallar	124.513	90.865	72.835	49.425
Bakır ve Bakır Parçaları	225.398	193.943	201.522	17.360
Muhtelif Kimyasal Ürünler	10.389	13.929	14.981	15.535

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

Türkiye'nin İran'dan yapmış olduğu ithalatta ilk sırada yer alan ürün mineral yakıtlardır. İran, Türkiye'nin Rusya'dan sonra ikinci büyük doğalgaz tedarik ettiği ülke olma özelliğine sahiptir. 2001 yılında Take or pay ilkesine göre her yıl 9.6 milyar metreküp

doğalgaz miktarını almayı taahhüt etmiştir (İnat, 2015: 22). Türkiye'nin 2017 yılında toplam ithalatından mineral yakıtların aldığı pay %75,97'dir. İkinci sırada plastik ürünler ve bunların parçaları gelmektedir. 2017 yılında Türkiye'nin toplam ithalatından plastik ürünlerin aldığı pay %3'tür. Yukarıdaki ithalat verilerinden hareketle İran'ın Türkiye'ye ithal ettiği ilk ihracat kalemi olan petrol, toplam ihracatının %76'sını oluşturmaktadır ve petrol fiyatlarında meydana gelen fiyat değişimleri Türkiye ile Irak dış ticaret hacminde meydana gelecek değişimlerin göstergeleri arasında yer almaktadır.

Tablo 2.21. Türkiye'nin İran'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Bin Dolar)

	2013	2014	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	4.192.511	3.886.190	3.664.228	4.966.176	3.259.270
Makine ve Mekanik Cihazlar	349.319	483.801	422.697	446.136	531.791
Ağaç ve Ahşap Ürünler, Odun Kömürü	129.624	209.103	169.140	170.277	193.593
Plastik Maddeler ve Parçaları	208.616	243.966	186.124	181.156	191.949
Elektrikli Makine ve Cihazlar	144.411	163.765	157.848	169.439	157.945
Taşıtlar ve parçaları	72.782	108.049	99.420	169.946	121.591
Tütün ve Tütün Ürünleri	113.005	133.092	133.357	148.788	67.791
Mücevherler ve Değerli Madenler	1.679.050	820.229	889.980	1.704.271	46.169
Giyim Ürünleri	5.516	32.672	70.794	193.145	37.536
Giysi ve Giyim Aksesuarları	6.128	17.631	36.228	145.562	9.174

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c364%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

2013 ile 2017 yılları arasında İran'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ilk on ürüne ait ihracat değerleri tabloda yer almaktadır. Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği ürünler arasında ilk sırada olan mücevher ve değerli madenler 2012 yılında toplam ihracatın %65,92'sini oluşturmuştur. 2016 yılında toplam ihracatının %34,31'ini oluşturmaktadır. 2017 yılında ise 46 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Türkiye'nin İran'a yaptığı İhracatta ikinci sırada yer alan makine ve mekanik cihaz ihracatı 2012 ve 2016 yılları arasında sabit bir seyir izlemiştir. 2017 yılında Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği ürünler arasında ilk sırada yer almıştır.

2.1.2. Irak

1932 yılında bağımsızlığını ilan etmiş olan Irak ekonomisi, ambargo döneminden sonra Türkiye ile karşılıklı ticareti bu bölümde incelenecektir.

2.1.2.1. Genel Ekonomik Durum

Irak, Osmanlı yönetiminden sonra İngiltere yönetimi altına girmiştir ve 1932 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir (Güngörmüş Kona, 2006: 2). 1980'li yıllarda Irak-İran

Savaşı, 1990'lı yıllarda Kuveyt'in işgali dolayısıyla yaşanan Körfez Krizi ve 2003 yılında Amerikan müdahalesi sonucu son 30 yılda yaşanan siyasi olaylar Irak ekonomisinin istikrarsız seyir izlemesine neden olmuştur (Küçükaslan, 2011: 6). Irak ekonomisine yönelik uygulanan ambargolar Irak'ın uluslararası ekonomiye uyum sürecini engellemiş ve yavaşlatmıştır (Tepe, 2016: 8).

Tablo 2.22. 2004-2017 Dönemi Irak Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSMH (\$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Nüfus	İşsizlik (%)
2004	36.627.901.762,06	1.391,82	26.316.609,00	26,8
2005	49.954.890.353,26	1.849,60	27.008.426,00	17,97
2006	65.140.293.687,54	2.351,81	27.697.912,00	17,5
2007	88.840.050.497,10	3.129,22	28.390.433,00	16,903
2008	131.613.661.510,48	4.521,03	29.111.417,00	15,34
2009	111.660.855.042,74	3.735,14	29.894.652,00	15,224
2010	138.516.722.649,57	4.502,75	30.762.701,00	15,242
2011	185.749.664.444,44	5.854,61	31.727.053,00	15,219
2012	218.000.986.222,64	6.651,12	32.776.571,00	15,269
2013	234.648.370.497,43	6.925,22	33.883.145,00	15,138
2014	234.648.370.497,43	6.703,07	35.006.080,00	14,983
2015	179.640.210.726,45	4.974,03	36.115.649,00	15,478
2016	171.489.001.692,05	4.609,60	37.202.572,00	16,045
2017	197.725.386.944,89	4.958,54	38.860.000,00	16,298

Kaynak: WorldBank, https://datacatalog.worldbank.org/search?sort_by=field_wbdddh_modified_date&search_api_views_fulltext_op=AND&sort_order=DESC&f%5B0%5D=field_wbdddh_data_type%3A293&f%5B1%5D=field_wbdddh_country%3A138, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

Irak ekonomisi, iktisadi kalkınmayı petrol gelirleriyle gerçekleştiren bir ekonomik yapıya sahiptir. (Çetinsaya, 2006: 26). Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı verilerine göre kadın nüfusundaki işsizlik oranı %13, erkek nüfusundaki işsizlik oranı %7'dir. Aktif bayan nüfusundaki işsizlik en çok, üniversite mezunu ve şehirde yaşayan bayan nüfusunda görülmektedir.

1991-1995 yılında Irak hükümetine Birleşmiş Milletler tarafından sunulan petrol karşılığı gıda ithalatı önerisi, Irak hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. Uygulanan ambargo sonucu petrol geliri elde edememesi neticesinde ülkedeki fakirlik hızla artmıştır. 1996 yılında, Irak hükümeti önerisini Birleşmiş Milletlerin yaptığı Gıda Karşılığı Petrol Programı önerisini kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu program sonucu Irak hükümetine sınırlı miktarda petrol ihraç etme, gıda ve insani malzeme ithal etmesi için izin verilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 22 Mayıs 2003 tarihinde, 1483 sayılı kararı kabul etmiş ve Irak üzerindeki tüm ticari yaptırımların bittiğini ilan etmiştir (Sağsen, 2011: 67). Gıda Karşılığı Petrol Programını yürürlükten kaldırma kararını almıştır.

Irak ekonomisinde hâkim olan sektör kamu sektörüdür. Son 30 yılda Irak hükümetinde yaşanan siyasi sorunlar neticesinde özel sektör, gelişmemiştir ve bu durum ülkede yabancı şirketlere olan ihtiyacı meydana getirmiştir (Tepe, 2016: 8). Altyapı yatırımlarına yönelik Irak Konut Bakanı'nın okul, hastane, yol/köprü, konut ve altyapı, projelerini gerçekleştirebilmeleri için yabancı firmalara ihtiyaç duydukları ve bu aşamada yabancı yatırımcıya yönelik kasıtlı bir engel veya kısıtlayıcı bir uygulamanın söz konusu olmayacağı ibaresine yer verilmiştir.

2006 yılında Irak hükümeti modern ve açık bir yatırım yasası açıklamıştır. Bu yeni yasa yabancı yatırımları arttırmıştır. Söz konusu yasaya göre (www.tmmmb.org.tr);

- Projelerin kabul edilmesi durumunda, en az 10 yıl boyunca çeşitli vergi ve ücretlerden muaf tutulmaktadır.
- Yatırımcıların yatırım ve karlarını kendi ülkelerine götürmelerine izin verilmektedir.
- Yatırım süresi boyunca, gerekli görülen durumda 50 yıla kadar yatırımcıların arazi kiralamalarına izin verilmektedir
- Yatırımcıların ulusal ya da yabancı sigorta şirketlerinde uygulayacakları projelerini sigortalamaları için izin verilmektedir.
- Yabancı ya da Irak parası üzerinden Irak'ta veya Irak dışında bir bankada yatırımcıların hesap açmalarına müsaade edilmektedir.
- Yabancı işçi istihdam edilmesine ihtiyaç durumunda izin verilmektedir.
- Yabancı işçilerin maaşlarını veya tasarruflarını Irak dışında farklı bir ülkeye göndermelerine izin verilmektedir.
- Mevcut yatırımın haczedilmemesi veya kamulaştırılmaması Irak hükümeti tarafından garanti altına alınmıştır.

Irak'ta yatırım projelerinin büyük kısmı kamu bütçesinden karşılanmaktadır. Dünya Bankası, IMF, Japonya, Çin, Güney Kore ve Almanya gibi bazı gelişmiş ülkeler proje bazında hükümete kredi sunabilme imkanına sahiptir,

Irak ekonomisi Savaş sonrası dönemde temel olarak petrol gelirlerine dayalı bir ekonomi olmaya devam etmiştir. OPEC verilerine göre ülkenin İhracat gelirlerinin yaklaşık %99'u petrolden sağlanmaktadır (www.sto.org.tr). Irak genel olarak petrol

gelirlerine bağılı bir ekonomik yapıya sahip olması dolayısıyla özellikle 2014 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüş dolayısıyla ekonomik büyüme oranında düşüş yaşanmıştır.

Irak'ta bankacılık konusundaki gelişmelerin başında, bağımsız bir merkez bankasının kurulması olmuştur. Basel Kriterleri ile Irak Merkez Bankası, bankacılık konusundaki ortaya koyulan; yönlendirilmeyen, hükümet dışı, şeffaf ve güçlü bir yönetime sahip, yeterli kaynakları olan ve hesap verebilir kurumlar olması ilkeleri ile oluşturulmuş bir yasa ile kurulmuş bir bankadır. Irak Merkez Bankası yasa gereği bağımsızdır. Irak Merkez Bankası kişi, devlet veya kurumlardan talimat alamamaktadır ve karar verme mekanizmasına müdahil olamamaktadır.

2.1.2.2. Irak Ekonomisi'nin Sektörel Analizi

Irak ekonomisi sektörel olarak petrol ve doğalgaz sektörüne dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Çalışmanın bu bölümünde Irak ekonomisinin sektörel payları incelenecektir.

2.1.2.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Irak ekonomisinde 1980 yılına kadar tarım ve hayvancılık sektörü sebze ve meyve üretimi, hayvancılık ve kümes hayvancılığı ve balıkçılık alanlarında yüksek üretim kapasitesine sahiptir. 1980'li yıllardan sonra siyasi gelişmeler, savaşlar ve ambargolar sonucu tarım ve hayvancılık sektörü zarar görmüştür (Küçükaslan, 2011: 9).

Irak tarım sektörü, 1980'li yıllardan itibaren yaşanan siyasi istikrarsızlık ve savaşlar nedeniyle tarımsal üretim seviyesi mevcut kapasitenin altında gerçekleşmiştir. 2003 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonucunda sulama ve drenaj sisteminde meydana gelen hasar neticesinde Irak'ın tarımsal üretim seviyesi daha da gerilemiştir (isbank.com.tr). TC Ekonomi Bakanlığı 2016 yılı verilerine göre Irak tarım sektörünün GSYH'sından aldığı pay %2,2'dir ve tarım sektörü toplam çalışanların %22'sini istihdam etmektedir.

Irak'ta tarıma uygun arazi toplamı 8 milyon hektardır. Ancak üretimin gerçekleştirildiği tarım alanı 4 ila 5 milyon hektar arasında değişmektedir. Irak topraklarının %9'u meralardan oluşmaktadır. Sığır ve koyun besiciliği yapılmaktadır (Güngörmüş Kona, 2016: 6). Irak tarım sektöründe üretimi gerçekleştirilen tarım ürünleri; buğday, arpa, pirinç ve hurmadır. Irak tarım sektörü iç talebi karşılamada yeterli değildir. Gıda ürünlerinin %65'i ithal edilmesine rağmen kişi başı et ve süt tüketim miktarı çok düşük seviyelerde seyretmektedir (www.deik.org.tr).

Tablo 2.23. Irak'ın İhraç Ettiği Başlıca Tarım ve Hayvansal Ürünler (Bin Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Toplam İhracat	84.506.037	54.518	49.371.124	69.026.693
Fındık ve Meyve	6.309	108.413	116.841	146.377
Ham deri ve Deriler	18.684	31.570	27.655	29.619
Bitkisel Reçineler	-	4.439	4.239	-
Sebzeler, Meyveler ve Fıstıklar	925	3.435	3.294	2306
Sebze Kökleri ve Yumrular	-	297	1.020	1.261
Canlı Hayvanlar	106	404	684	725
Yağlı Tohumlar	-	320	250	460
Et ve Sakatat	-	876	204	434
Kahve, Çay ve Baharatlar	-	48	167	472

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c368%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

Irak 2014-2017 yılları arasındaki başlıca tarım ve hayvancılık sektörlerine ait ihracatı yapılan ürünlerin ihracat değerlerine göre gerçekleştirilmiş sıralaması tabloda yer almıştır. Tarımsal ürünlerin ihracatı 2014-2017 yılları arasında artış göstermiştir. İlk sırada fındık ve meyveler yer almıştır.

2.1.2.2.2. Sanayi Sektörü

Irak'ta askeri müdahale öncesi gelişmiş sektörler olarak; petrol, kimya, tekstil, inşaat malzemeleri ve işlenmiş gıda malzemeleri sanayi sektörünün alt dallarını oluşturmaktadır. Irak ekonomisinde sanayi tesislerinin büyük bir kısmı kamuya aittir. Özel sektör yatırım yapması için teşvik edilmiştir. Körfez Krizi ve askeri müdahalenin ardından en çok zararı sanayi sektörü görmüştür. Sanayi sektörü tekrar işler hale gelebilmesi için ciddi bir maliyet gerektirmiştir (Güngörmüş Kona, 2016: 4).

Irak ekonomisinde özel sektöre ait şirketler, alt yapı sorunları yaşanması ve askeri müdahale sonrası alt yapı sorunlarının daha da artmasının yanı sıra özel sektör şirketlerinin üretim kapasitesinden daha yüksek kapasiteyle çalışan kamu şirketleriyle rekabet etmekte güçlük yaşamaktadır (www.ekonomi.isbank.com.tr).

Tablo 2.24. Irak'ın İhrac Ettiği Başlıca Sanayi Ürünleri

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Toplam İhracat	84.506.037	54.518.547	49.371.124	69.026.673
Elektrikli Makine ve Cihazlar	-	8.324	4.352	24.557
Makine ve Mekanik Cihazlar	5	7.342	5.768	17.915
Plastik Maddeler ve Parçaları	125	13.459	15.585	12.227
Demir ve Çelik Ürünler	-	2.264	1.465	6.270
Demiryolu Lokomotifleri	-	169	1.490	3.496
Gemiler ve Tekneler	-	4.040	12.063	1.931
Halı ve Yer Kaplamaları	70	304	940	1.179
Tekstil Ürünleri	-	134	1.341	566

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c368%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 21.09.2018).

Irak sanayi sektöründe ihrac edilen ürünlerde ilk sırada plastik ürünler ve bunların parçaları yer almaktadır. Ancak yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi sanayi sektörünün ürünleri ihracat değerleri düşüktür. Bu durumun sebebi Irak'ın siyasi istikrarsızlık ve savaş dönemlerinde sanayi sektörünün olumsuz yönde etkilenmesinden kaynaklanmaktadır.

2.1.2.2.3. Petrol ve Doğalgaz Sektörü

Irak, dünyanın petrol ve doğalgaz üretim maliyeti en düşük olan ülkelerinden biridir. Petrol, kuyulardan sıgıdır. Petrol sahaları büyüktür. Irak ekonomisinin petrol rezervlerinin yaklaşık 1/3'ü yüzeyin sadece 600 metre altındadır. Su ve birleşik doğalgaz birikintilerinden dolayı oluşan petrol rezervleri üzerindeki basıncın da etkisiyle birlikte yüzeye çabuk çıkabilmektedir (Küçükaslan, 2011: 5). Üretim maliyetini bu durum varil başına 1,50 doların altına düşürmektedir. Bu şekilde üretim maliyeti Suudi Arabistan ile eşit, diğer ülkelere ise daha düşüktür (www.deik.org.tr).

Tablo 2.25. Irak Petrol ve Doğalgaz Sektör Göstergeleri

Veriler	Birimler	2016	2017
Toplam İhracat Değeri	Milyon Dolar	43.890	69.026
Petrol İhracat Değeri	Milyon Dolar	43.753	59.730
Kanıtlanmış Ham Petrol Rezervler	Milyon Varil	148.766	147.223
Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri	Milyar Metre Küp	3.819,9	3.744
Ham Petrol Üretimi	Bin Gün/Varil	4.647,8	4.468,7
Pazarlanan Doğalgaz Üretimi	Milyon Metre Küp	10.416,4	10.650,3
Rafineri Kapasitesi	Bin Gün/Varil	900	640
Rafine Edilmiş Petrol Ürün Çıktısı	Bin Gün/Varil	448,9	486
Petrol Talebi	Bin Gün/Varil	757	794
Ham Petrol İhracatı	Bin Gün/Varil	3.803,5	3.802

Kaynak: OPEC, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

Irak'ın mevcut petrol rezervi 148 milyar varil ile Dünya petrol rezervinin %9'una sahiptir. Irak 2017 yılında petrol rezervi bakımından beşinci sırada yer almaktadır. Irak, Ortadoğu rezervlerinin %18'ine sahip bir ülkedir (www.eia.gov.trc). Toplam petrol ve diğer sıvıların üretimi 2017 yılında günde 4.468 varil üretim kapasitesine sahiptir. Sektörün ihracat gelirlerinin arttırılması açısından değerlendirildiğinde altyapı ve rafinaj kapasitesinin arttırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (www.dika.org.tr).

Irak, Dünya doğalgaz rezervinde on ikinci sırada yer almaktadır. 3.819 milyar metreküptür. Doğalgaz üretimi 10.416 milyon metre küptür. Irak ekonomisinde doğalgaz, petrol kuyuları enjeksiyonu ve elektrik üretimi amacıyla kullanılmaktadır (www.eia.gov.tr). Irak'ta doğalgaz sektörü ihracat yapılan ürünler incelendiğinde ihracatı yapılan sektörler arasında yer almamaktadır.

2014'ün ilk yarısında 112,36 doların üzerinde seyreden petrol fiyatları yılın ikinci yarısında kademeli olarak düşüş yaşamış ve 57,33 dolar seviyesine gerilemiştir. Bu durum ihracatı değerlerinde olumsuz etki yaratsa da petrol fiyatındaki düşüşün Irak'ın ihracatına etkisi 2015 yılında görülmüştür. 2015 yılının Aralık ayında petrolün varil fiyatı 37,28 dolara gerilemiştir. 2016 yılının Haziran ayında petrolün varil fiyatı 49,68 dolar seviyesinden Aralık 2016 tarihinde 56,82 dolar seviyesine yükselmiştir Aralık 2017 tarihinde 53,62 dolar seviyesine gerilemiştir (www.tr.investing.com).

2.1.2.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü

Irak ekonomisinin bankacılık sektöründe toplamda elli beş banka faaliyet göstermektedir. Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların, yedi tanesi kamu, yirmi üç tanesi özel, dokuz tanesi İslami, on altı tanesi de yabancı bankalardan oluşmaktadır. Irak'ta bankacılık sektöründe kamu bankalarının faaliyet alanları daha geniştir. Toplam aktiflerin %91'i Irak Merkez Bankasına aittir. Ancak özel bankaların şube sayısı daha fazladır (www.ekonomi.isbank.com.tr).

Bankalar Kanunu, 19 Eylül 2003'te yayınlanmıştır. Bankalar Kanunu, Irak'ın bankacılık alanındaki yasal çerçevesini uluslararası standartlara uygun hale getirmiştir. Uygulanan kanun ile birlikte Irak bankacılık sektörü, güvenli, rekabetçi, erişilebilir bir sistem kurmak amaçlanmıştır (www.cbi01.hosting.runbox.com). Kanun, Irak'ın bankacılık alanındaki yasal çerçevesinde Irak bankacılık sistemi ile yasal düzenlemeler ile ilgili üç kanun bulunmaktadır. Bankacılık ile ilgili kanunlar; Bankacılık, Kara Para Aklamaya Karşı ve Irak Merkez Bankası kanunlarıdır.

Irak Merkez Bankası ve Irak Maliye Bakanlığı, 2006 yılında yerel bankacılık sektörünün gelişimine katkıda bulunmak amacıyla ülke mevduatlarının %96'sına sahip ülkenin en büyük iki bankası olan El Rasheed ve El Rafidain'in yeniden yapılandırılması hususunda anlaşma imzalanmıştır (Küçükaslan, 2011: 15).

Irak bankacılık sistemi yapılan reformlara rağmen gelişmiş bir altyapıya sahip değildir. Sektörde yapılan reformların içeriği; ulusal çapta elektronik para ağı kurmak, özel bankacılığı geliştirmek, devlet bankalarını yeniden yapılandırmak konularını kapsamaktadır (www.deik.org.tr).

Tablo 2.26. 2013-2017 Irak Finansal Hizmetler Göstergeleri (Bin Dolar)

	2013	2014	2015	2016	2017
Tüm Hizmetler İhracatı	3.298.000	4.131.000	6.259.800	4.834.600	6.045.156
Tüm Hizmetler İthalatı	14.658.200	14.790.300	12.619.600	10.037.400	16.268.800
Finansal Hizmetler İhracatı	7.200	7.300	17.900	15.500	7.300
Finansal Hizmetler İthalatı	1.144.700	99.300	908.600	537.600	937.100

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Service_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c368%7c%7c%7c%7c%7c%7cS00%7c1%7c3%7c1%7c2%7c2%7c1%7c5%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 26.09.2018).

Irak finansal hizmet ithalat değeri ihracat değerinden daha büyüktür. Bunun en önemli sebebi Körfez Savaşı ve 2003 yılında yaşanan askeri müdahale sonucunda oluşan siyasi istikrarsızlıkların yarattığı güven probleminin ekonomiye alanına yansımalarıdır.

Irak Yatırım Kanunu'na göre, 2004 yılında faaliyete giren Irak Menkul Kıymetler Borsası'nda yabancı yatırımcılar serbest bir şekilde alım satım işlemi yapabilmektedir. Yabancı yatırımcılar yatırım portföyü oluşturabilmektedir (Küçükaslan, 2011: 16).

2.1.2.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler

Irak ekonomisinin Dünya ihracatından aldığı pay %0,4'tür ve Dünya ihracatında kırk ikinci sıradadır. Dünya ithalatından aldığı pay %0,3 olmakla birlikte ithalat sıralamasında ellinci sırada yer almaktadır (www.trademap.org).

Irak ekonomisi, 1990 yılında yaşanan Körfez krizi ile başlayan siyasi istikrarsızlıkların meydana getirdiği alt yapı ve güvenlik sorunlarından dolayı sanayi sektörünün gelişme gösterememesinden dolayı ihtiyaç maddelerini ithalat yoluyla karşılamaktadır. T.C. Ekonomi Bakanlığı verilerinden hareketle Irak ekonomisi 2016 yılında dış ticarete %94,56 oranında petrol gelirlerine bağımlıdır (www.ekonomi.gov.tr).

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i petrol kotalarına uymayarak üretim yapılmasını sebep göstererek işgal etmesi neticesinde BM'nin ambargo sürecinde Gıda için Petrol isimli bir

program uygulamıştır. Gıda için Petrol programı, Irak halkının ilaç, gıda ve bazı tarım makineleri ihtiyacını karşılayabilmeleri için önlem olarak sunulmuştur.

Irak'ta 1990 yılında uygulanan ambargo sonrasında ihracat izni verilen tek ürün ham petroldür. Irak ekonomisinde 1980-1990 yılları arasındaki dönemde petrol ihracatı toplam ihracatın ortalama %95'lik kısmını kapsadığından dolayı Irak'ın ihracat gelirleri uygulanan ambargodan fazla etkilenmemiştir (Sağsen, 2011: 66).

Birleşmiş Milletler Yaptırım Komitesi, Irak'ın ithalat miktar ve çeşitliliğine ambargo uygulaması döneminde sınırlamalar getirmiştir. Irak'ın dış ticaret hacmi, 1997 yılında ambargonun hafifletilmesinin ardından artmaya başlamıştır.

Irak ekonomisinde 2000'li yılların başında önemli ticari gelişmeler yaşanmıştır. 2001 yılında Irak ile Suudi Arabistan arasında yer alan ve sadece Hac ziyaretleri amacıyla kullanılan Arar Sınır Kapısı açılmıştır. Suriye ve Mısır ile 2001 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Irak'a ait Avusturya ve Bağdat'ta bulunan Ticaret Müşavirlikleri yeniden açılmıştır (Güngörmüş Kona, 2006: 8).

Amerika askeri müdahalesi, Irak dış ticaret ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. 21 Mayıs 2003 tarihinde kabul edilen 1483 numaralı BM kararı uyarınca Irak'a uygulanan ambargo sona ermiştir (Çakmak, 2012: 931).

Irak, Dünya Ticaret Örgütüne üyelik için 2004 yılında başvuru yapmıştır ve üyelik süreci için aşamaları devam etmektedir. 2004 yılında bağımsız Merkez Bankası'nın ve Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması Irak'ta liberal ekonomiye geçiş sürecinin hedeflendiğini göstermektedir (Tepe, 2016: 12).

Tablo 2.27. 2000-2017 Döneminde Irak Dış Ticaret Göstergeleri(milyon dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	20.380.000.000	13.210.000.001	33.590.000.001
2001	16.510.000.000	13.832.000.000	30.342.000.000
2002	13.250.000.000	9.817.000.000	23.067.000.000
2003	-	-	-
2004	18.490.000.000	-	-
2005	19.773.000.000	-	-
2006	29.360.875.973	-	-
2007	41.672.287.153	6.273.961.170	47.946.248.323
2008	61.607.503.499	5.597.982.223	67.205.485.722
2009	41.928.641.110	21.745	60.188
2010	52.482.645.596	28.993	79.073
2011	83.225.868.809	33.132	110.039
2012	94.369.280.008	44.210	132.402
2013	89.741.882.590	49.762	139.925
2014	84.506.036.565	37.064.476.500	121.570.513.065
2015	54.518.547.208	39.871.221.031	94.389.768.239
2016	49.371.124.008	34.206.479.503	83.577.603.511
2017	69.245.050.563	50.491.803.659	119.736.854.222

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 19.07.2018).

Irak ekonomisi dış ticaret fazlası veren bir ekonomidir. Dış ticaret hacminin daraldığı 2015-2017 yıllarında ithalat değeri ile ihracat değeri arasındaki fark azalmaktadır. Irak'ın İhracatı 2012'de 94 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. İhracatı 2014 yılında 84 milyar dolar, 2015 yılında ise ihracat gelirlerinde düşüş yaşanmış ve 54 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. TC Ekonomi Bakanlığı 2016 yılı verilerine göre 49 milyar dolar ihracat değeriyle bir önceki yıla göre düşüş yaşanmıştır. 2017 yılında dış ticaret hacmi bir önceki yıla oranla artış göstererek 119 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Irak'ın ithalat değeri petrol fiyatları ile doğru orantılıdır. 2014 yılı ikinci yarısından itibaren düşüş yaşayan petrol fiyatları sonucunda Irak'ın dış ticaret hacmi daralmıştır. 2013 yılının Ocak ayında petrolün varil fiyatı 115,55 dolar seviyesine ulaştığı dönemde Irak'ın dış ticaret hacmi 139 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (www.tr.investing.com).

Irak'taki merkezi bir firmanın ithalat yapabilmesi için gerekli şartlar aşağıda belirtildiği gibidir (www.ekonomi.gov.tr);

- Ticaret Bakanlığı bünyesinde olup Ticaret Siciline tescil olunması gereklidir.
- Ticaret Odası üyesi olması gereklidir.
- Sanayiciler Federasyonu Üyesi olması gereklidir.
- Vergi numarasının olması gereklidir.
- İthalatçı lisansına sahip olması gereklidir.

- İlgili Kurumun, kuruluşun, derneğin İthalat uygunluk yazısı olması gereklidir.

Türkiye İstatistik Kurumunun 2015 verilerinden faydalanılarak Irak'ın ithalatındaki başlıca ürünler; otomobiller, yarış arabaları, pirinç, demir ve çelik çubuklar, kablo, kümes hayvanlarının etleri, mobilyalar, mücevherat, petrol yağları, klima cihazları, buğday unu, ayçiçeği, pamuk tohumu yağları, turbo jetler, telli telefon gibi ürünlerden oluşmaktadır.

Tablo 2.28. 2013-2017 Irak'ın İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam İhracat	90.157.220	86.807.275	54.518.547	49.371.124	69.026.974
Çin	17.984.764	20.761.239	12.674.630	10.663.271	15.309.425
Hindistan	20.230.180	16.070.332	11.300.277	9.974.378	13.814.117
A.B.D.	13.546.578	14.158.798	4.568.489	6.319.321	11.159.017
Kore	9.260.666	6.686.428	6.265.691	5.036.216	6.372.396
Yunanistan	4.791.875	5.187.212	3.327.712	2.617.631	3.548.902
İtalya	3.917.632	4.285.284	3.732.995	3.257.815	3.185.567
Hollanda	977.810	2.156.814	1.686.910	1.798.416	3.084.842
Türkiye	145.684	268.544	296.505	836.298	1.527.573
İspanya	1.482.329	1.112.212	1.293.117	1376450	1.434.061
Taipei	2.637.880	3.471.144	1.359.214	928.174	1.224.582
Japonya	2.599.234	1.542.449	997.101	1.086.003	1.009.567
B.A.E.	913.056	1.092.550	851.489	1.709.397	700.541

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c368%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 19.08.2018).

2015-2017 yılları arasında Çin, Irak'ın en fazla ihracat yaptığı ülke olmuştur. 2017 yılında Irak'ın toplam ihracatı 69 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Çin'in, Irak'ın toplam ihracatından aldığı pay, %21,6'dır. Hindistan %20,2 pay ile ikinci sırada, Amerika Birleşik devletleri %12, 8 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye 2016 yılında Irak'ın ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında on ikinci sırada yer alırken 2017 yılında sekizinci sırada yer almıştır.

Tablo 2.29. 2013-2017 Irak'ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam İthalat	50.257.233	52.150.391	39.871.221	34.206.481	50.491.893
Türkiye	11.948.905	10.887.826	8.550.947	7.636.670	9.054.612
Çin	6.894.088	7.743.841	7.909.229	7.547.858	8.330.415
Kore	1.973.470	1.798.221	1.427.688	1.439.620	1.462.088
Hindistan	978.089	786.662	1.135.283	973.693	1.259.842
B.A.E.	9.744.725	13.221.535	6.772.238	5.364.000	1.247.720
A.B.D.	2.021.734	2.105.746	1.971.479	1.266.381	1.204.722
Almanya	1.861.180	1.539.723	1.119.099	808.364	759.132
İtalya	1.681.654	1.290.345	1.013.530	685.194	643.618
Rusya	376.852	236.833	447.601	916.810	45.772
Umman	236.674	131.194	461.775	759.130	-

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c368%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 30.09.2018).

2015, 2016 ve 2017 yılında Irak'ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Türkiye birinci sırada yer almaktadır. 2016 yılında Türkiye'nin Irak'ın ithalatından aldığı pay, %22,3'tür. Çin %22,'lik ithalat payı ile ikinci sırada, Birleşik Arap Emirlikleri ise %12,8 oranındaki ithalat payı ile Irak'ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. 2017 yılında Türkiye'nin, Irak'ın ithalatından aldığı pay %18,8 oranına gerilemiştir.

Irak'ın ihracat yaptığı başlıca ürünlerin sıralaması ve toplam ihracattan aldıkları pay aşağıda belirtildiği gibidir (www.trademap.org);

- Mineral yakıtlar 2017 yılı ihracat payı %94,56,
- Doğal kükürtlü inciler 2017 yılı ihracat payı %4,91,
- Meyve ve fındık 2017 yılı ihracat payı %0,24,
- Ham deri ve deri ürünleri 2017 yılı ihracat payı %0,06
- Ağaç ve kâğıt 2017 yılı ihracat payı %0,04,
- Plastik maddeler ve parçaları 2017 yılı ihracat payı %0,03,
- Gemiler ve tekneler 2017 yılı ihracat payı %0,02,
- Gübreler 2017 yılı İhracat payı %0,02'dir.

Petrol ürünleri ihracatında yetkili kurum Petrol Bakanlığı'dır. Petrolün haricindeki diğer ürünlerin ihracı için Ticaret Bakanlığı tarafından düzenlenen ihracatçı lisansının bulunması gerekmektedir. Irak'ta Yerli sanayide kullanılabilmesi için hurda metal ihracatı yasaklanmıştır.

Irak'a ithalatta gümrük vergisi oranı genelde %5 olup, ihracat faturanın CIF bedeli üzerinden tahsil edilmektedir. 2014 yılı Ocak ayında Irak hükümeti, lüks tüketim sayılabilecek bazı ürünler için gümrük vergi oranlarını değişik oranlarda artırmıştır. Temel gıda ürünleri gümrük vergisinden muaf tutulmaktadır (www.ekonomi.gov.tr).

2.1.2.4. Türkiye ile Irak'ın Dış Ticaret İlişkisi

1990 yılındaki Körfez Savaşı'ndan önce Türkiye'nin ticari ilişkilerinin en yoğun olduğu ülkeler arasında olan Irak ile ilişkiler Birleşmiş Milletler'in uyguladığı yaptırımlar sonucu Irak'tan yapılan ithalatın yasaklanması ve Irak'a yapılan ihracatın gıda ürünleri, ilaç ve tıbbi ürünler ile sınırlandırılması sonucunda dış ticaret hacmi daralmıştır

(Svistunova, 2010: 88). Türkiye ile Irak arasındaki ticaretin önündeki en önemli engel güvenlik sorunudur (Özçelik, 2013: 12).

Tablo 2.30. 1985-1989 Yılı Türkiye ile Irak Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1985	961.373.724	1.136.752.645	2.098.126.369
1986	553.273.243	768.702.792	1.321.976.035
1987	945.261.741	1.154.016.476	2.099.278.217
1988	986.118.063	1.436.501.884	2.422.619.947
1989	445.306.256	1.649.750.328	2.095.056.584

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 27.08.2018).

1985-1989 dönem aralığında Irak ile Türkiye dış ticaret verileri yukarıdaki gibidir. İki ülke arasındaki ticaret Irak lehine ilerlemiştir ve dış ticaret hacmi 1989 yılında 2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

1991 ile 2003 yılları arasında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve ardından yaşanan Körfez Savaşı, Birleşmiş Milletlerin uygulamış olduğu ambargo sonucunda Türkiye ile Irak dış ticaret hacmi daralmıştır (Çetinsaya, 2006: 28). 21 Mayıs 2003 tarihinde Irak'ta yaşanan askeri müdahale dolaylı uygulanan ambargonun kaldırılmasının ardından Türkiye ile Irak arasındaki dış ticaret hacmi artış eğilimi göstermiştir (Sağsen, 2011: 67).

Tablo 2.31. 1990-1999 Yılı Türkiye ile Irak Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1990	214.504.081	1.046.531.886	1.261.035.967
1991	122.398.356	492.040	122.890.396
1992	212.012.048	908.402	212.920.450
1993	160.016.825	-	160.016.825
1994	140.971.804	-	140.971.804
1995	124.138.703	-	124.138.703
1996	188.088.239	31.787.772	219.876.011
1997	-	-	-
1998	-	-	-
1999	-	-	-

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 27.08.2018).

1990-1999 yılları arasında Irak'ın Türkiye ile olan ticaret verileri incelendiğinde 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Savaşı ve Birleşmiş Milletler'in uyguladığı ambargo sürecindeki dış ticaret hacmi giderek daralmış 1997-2002 döneminde durma noktasına gelmiştir.

Körfez savaşı sürecinde artan petrol fiyatları sonucunda Türkiye, Irak'tan gerçekleştirdiği petrol ithalatından olumsuz etkilenmiştir (Sağsen, 2011: 65). 1990-1999 yılı Türkiye ile Irak dış ticaret göstergeleri incelendiğinde 1990 yılında artan petrol fiyatları sonucunda Türkiye petrol ithalatında ödediği fiyat bir sonraki yıl olan 1991 yılına göre 1milyon daha fazladır.

2003-2017 yılları arasında Irak ile Türkiye'nin dış ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. 2003 yılında Türkiye, Irak'a 829 milyon dolar tutarında ihracat gerçekleştirmiş olup bu dönemde Irak, toplam ihracatın %1,8'ini oluşturmuştur. 2003 yılında Irak, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı on üçüncü ülke konumunda iken 2013 yılına gelindiğinde Irak, Türkiye'nin ikinci İhracat pazarı haline gelmiştir (www.ekonomi.isbank.com.tr). 2011 yılında ise Irak'ın en çok ithalat yaptığı ülke %30'luk ihracat oranıyla Türkiye olmuştur (www.karacadag.org.tr). 2016 yılında Türkiye Irak'ın toplam ithalatından aldığı pay %22,3'tür ve bu oranla Türkiye Irak'ın ithalat pazarında ilk sırada yer almaktadır. (www.trademapp.org).

Tablo 2.32. 2000-2017 Yılı Türkiye ile Irak Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	-	-	-
2001	-	-	-
2002	-	-	-
2003	829.057.535	41.656.316	870.713.851
2004	1.820.801.885	145.575.276	1.966.377.161
2005	2.750.080.410	66.434.079	2.816.514.489
2006	2.589.352.496	121.744.804	2.711.097.300
2007	2.844.767.091	118.702.423	2.963.469.514
2008	3.916.685.263	133.056.004	4.049.741.267
2009	5.123.499.929	120.558.160	5.244.058.089
2010	6.036.362.316	153.475.601	6.189.837.917
2011	8.310.129.576	86.753.336	8.396.882.912
2012	10.822.143.970	149.327.537	10.971.471.507
2013	11.948.905.271	145.684.219	12.094.589.490
2014	10.887.825.788	268.544.114	11.156.369.902
2015	8.549.966.625	296.505.275	8.846.471.900
2016	7.636.669.605	836.297.676	8.472.967.281
2017	9.056.661.963	1.527.573.028	10.584.234.991

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 27.08.2018).

2000 ve 2002 yılları arasındaki dış ticaret verilerine ulaşılammıştır. Askeri müdahalenin yapıldığı yıl olan 2003 yılı ile 2017 yılı verileri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan 1990 yılına kadar iki ülke arasındaki ticaret

verileri incelendiğinde dış ticaret dengesi Irak lehinde ilerlemiştir. Ancak, 1990 yılından 2017 yılı arasındaki dönemde TÜİK dış ticaret verileri dikkate alınarak iki ülke arasındaki ticaret Türkiye lehine ilerlediğini söylemek mümkündür. 2000-2013 yılları arasındaki dönemde petrol fiyatları da dikkate alınırsa Türkiye ile Irak'ın dış ticaret hacmi artan yönlü seyir izlemiştir. 2014 yılının ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle Irak ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi daralmıştır. 2017 yılında Irak ve Türkiye'nin dış ticaret hacmi 10.584 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Tablo 2.33. Türkiye'nin Irak'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Toplam Ürünler	10.887.826	8.550.947	7.636.670	9.056.661
Doğal ve Kükürtlü İnciler	492.695	464.443	597.456	1.581.026
Değirmen Endüstrisi Ürünleri	550.227	485.763	547.857	651.032
Örme Giysiler	407.645	439.990	305.848	451.780
Plastik Maddeler ve Parçaları	588.411	492.659	401.931	441.270
Mobilya	563.639	482.475	451.040	438.142
Süt Ürünleri ve Kuş Yumurtaları	405.745	263.350	302.241	380.856
Pastacılık Ürünleri	360.798	327.065	366.421	370.856
Demir ve Çelik Ürünler	793.265	470.757	369.574	351.406
Elektrikli Makine ve Cihazlar	759.322	477.329	314.341	343.620
Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	605.895	503.232	493.746	334.647

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c368%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 30.09.2018).

Türkiye'nin Irak'a ihraç ettiği başlıca ürünler yukarıdaki tabloda yer almıştır. İlk sırada mücevher ürünleri yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sırada ise Irak'ın tarım ve hayvancılık sektörünün yeterli kapasitede olmaması dolayısıyla değirmen endüstrisi ürünleri arasında yer alan buğday, nişasta gibi ürünler ve hayvansal, bitkisel yağlar yer almaktadır. Dördüncü sırada yaşanan savaşlar nedeniyle ülkedeki altyapı sorunları, sanayi sektör kapasitesinin yetersiz kalması gibi nedenlerin yukarıdaki tabloda açıkça görüldüğü üzere mobilya sektörü yer almaktadır.

Tablo 2.34. Irak'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	268.544	296.505	836.298	1.527.573
Kıymetli Taşlar	116.502	213.621	769.152	1.400.947
Mineral Yakıtlar	104.279	39.768	17.428	53.209
Kâğıt	4093	8.995	19.657	32.831
Ham Deri ve Deriler	12.681	4.883	6.953	12.032
Plastik Maddeler ve Parçaları	12.704	13.242	15.280	11.064
Makine ve Mekanik Cihazlar	585	618	627	1.762
Sebzeler, Meyveler, Fıstıklar	685	1.110	701	617
İşlenmiş Sebze Ürünleri	580	1.166	650	533
Süt Ürünleri, Kuş Yumurtaları, Doğal Bal	164	316	590	176
Halı ve Diğer Tekstil Yer Kaplamaları	93	147	727	-

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c368%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c2%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 30.09.2018).

Türkiye'nin Irak'tan İthal ettiği ürünlerin ifade edildiği tablo yukarıda yer almıştır. İlk sırayı mücevher ürünleri almıştır. İkinci sırada kâğıt yer almaktadır. Üçüncü sırada petrol ve petrol ürünleri yer almıştır. Mücevher, kâğıt ve petrol ürünlerinin 2012-2016 yılları arasında Türkiye'nin Irak'tan yapmış olduğu ithalatından büyüme oranı sırasıyla %72, %59 ve %21'dir. Irak'tan ithalatı yapılan ürünlerin ilk sırasında yer alan mücevher ürünlerinin Türkiye'nin Irak'tan ithal ettiği ürünler arasındaki payı % 72'dir.

2.1.3. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan ekonomisi, petrol sektörüne dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Ortadoğu petrol üretiminde %16'lık paya sahip olan Suudi Arabistan ekonomisi ile Türkiye'nin karşılıklı ticari ilişkilerine çalışmanın bu bölümünde yer verilecektir.

2.1.3.1. Genel Ekonomik Durum

Petrol bulunduğu tarih olan 1938 yılından önceki dönemde Suudi Arabistan ekonomisi Mekke ve Medine'yi ziyarete gelen hacılara ve hurma ihracatına dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. 1938 yılında petrolün bulunmasıyla birlikte ekonominin yapısı değişmiştir. Petrol ülke ekonomisinin merkez sektörü konumuna gelmiştir ve bu sektör ile birlikte Suudi Arabistan ekonomisinin kalkınma seviyesinde artış meydana gelmiştir (Öztürkler, 2012: 80). Suudi Arabistan ekonomisi, petrol rezervlerinden elde ettiği gelirler ile dünyanın en büyük yirmi ekonomisi arasına girmiştir (Pulat, 2016: 38).

Dünyanın en önemli petrol ekonomilerinden olan ve Ortadoğu petrol üretiminin 1/3'ünü gerçekleştiren Suudi Arabistan, toplam petrol rezervinin %16'sına sahiptir. Suudi Arabistan ekonomisi uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarında yaşanan iniş çıkışlardan doğrudan etkilenmektedir (www.oka.org.tr).

Ekonomi içerisinde ham petrol üretimin yanında sanayi sektörlerinin petrole dayalı olması ve toplam ihracat gelirlerinin ve kamu gelirlerinin %90 oranında petrol ve petrole dayalı sektörlerden oluşması, petrol fiyatlarının ve bu fiyatları etkileyen faktörlerin yakından takip edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum petrol gelirlerine olan bağımlılığı azaltmak, ülkenin geneline yayılan dengeli ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla, ülke ekonomisinin çeşitlendirilmesine, alt yapının geliştirilmesine ve istihdam olanakları yaratılmasına yönelik projelerin uygulanmasına önem verilmektedir (www.deik.org.tr).

Ekonomik çeşitliliğin sağlanması için kamu yatırımlarının artırılması, ülkeye yabancı yatırımların çekilmesi ve yüksek yaşam standartlarının korunması bakımından üzerinde önemle durulan konuların başında yer almaktadır. Ekonomik çeşitliliğin sağlanması açısından kamu ya ait kuruluşlarda ve bakanlıklarda özel yatırımların teşviki ile ilgili çeşitli çalışmalar yürütülmektedir.

2014 yılının ekonomiyi çeşitlendirme planının devamı niteliğinde olan 2015 ülke bütçesi, yatırım programları çerçevesinde uzun dönemde petrole bağlı olmayan büyümenin teşvik edilmesini kapsamaktadır. Bütçedeki en geniş pay eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanında yapılacak harcamalara ayrılmıştır.

Petrol gelirlerinin Suudi Arabistan ekonomisinin geneline %90 oranında hakim sektör olması ülke açısından olumsuz siyasi ve ekonomik sorunlara sebep olmaktadır. Petrol sektörü Suudi Arabistan ekonomisinin sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve politik gelişim sürecinin ortaya çıkmasını engellemektedir (Bilgen, 2010: 26). Yüksek oranlarda elde edilen petrol gelirleri, mali sistemin sürdürülebilirliğini engellemesi bakımından Suudi Arabistan ekonomisinin mali krizlerle mücadele edilmesini olumsuz etkilemektedir (Bilgen, 2010: 39).

Tablo 2.35. 2013-2017 Dönemi Suudi Arabistan Ekonomik Göstergeleri

Genel Ekonomik Göstergeler	2013	2014	2015	2016	2017
GSYH Cari Fiyatlarla (Milyar ABD Doları)	744.336	753.832	653.219	618.274	689.352
Kişi Başı GSYH (ABD Doları)	51.028	52.397	53.624	53.728	53.149
Ortalama Tüketici Fiyat Endeksi	3,5	2,7	2,2	3,8	-1,10
İşsizlik Oranı (%)	5,6	5,5	5,7	5,6	6
Nüfus (Milyon)	29.994	30.770	31.386	32.013	32.400
Cari Denge (Milyon ABD Doları)	135.442	73.758	-41.479	-63.165	-77.845
Cari Denge (GSYH % Payı)	18,2	9,8	-6,4	-10,2	-9,7

Kaynak: IMF, <https://www.imf.org/en/Countries/SAU>

Suudi Arabistan, 32 milyon nüfusa sahip merkezi hükümet gelirlerinin yaklaşık %90'ı, ihracat gelirlerinin ise %85'i ham petrole dayalı olan ekonomik yapıdaki ülkedir. Ekonomiyi çeşitlendirme planının yanı sıra, hızlanan alt yapı ve üst yapı yatırımlarına bağlı olarak artan kamu harcamalarına ek, düşen petrol gelirleri sonucunda Suudi Arabistan 2014 yılında 17,5 milyar bütçe açığı vermiştir. 2014 yılındaki bütçe açığı 2015 yılında 100 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (www.ticaret.gov.tr).

Suudi Arabistan, ülke ekonomisini çeşitlendirmek ve ekonominin istikrar konusunda dalgalı seyreden petrol gelirlerine olan bağımlılığını azaltmak için sanayi alt

yapısını güçlendirmek için yatırımlar yapmaktadır ve bu şekilde istihdam olanakları yaratmayı planlamaktadır. Göçmen işçilerin çoğalması sonucunda Suudi Arabistan ekonomisinde hızla artan genç nüfusa yeterli istihdam sağlanamaması sosyal düzen üzerinde olumsuz etki yaratacağı ön görülmektedir (Özden, 2011: 5).

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı verilerine göre Suudi Arabistan ülke nüfusunun yaklaşık %27'si yabancılardan oluşmaktadır. Nüfusun %55'i erkek nüfustan oluşmaktadır. Nüfusun %33'ü 15 yaşın altındadır. Bu durum Suudi Arabistan'ın genç bir nüfusa sahip olduğunu ifade etmektedir (Efegil, 2013: 108). İşgücünün eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve işgücünün niteliğinin iyileştirilmesi hususunun üzerinde durulmaktadır. Çözüm olarak belli sektörlerde yalnızca Suudi Arabistan vatandaşları istihdam edilmesi amacıyla 2005 yılı Eylül ayında İş Yasası yürürlüğe girmiştir. Yasaya göre bir işletmenin sahip olduğu iş gücünün %75'inin Suudi Arabistan vatandaşı olma zorunluluğu mevcuttur (Kaymakçı, 2012: 239).

Suudi Arabistan'ın savunma harcamaları 2007 yılı sonrasında artış göstermiştir. 2010 yılı sonrası Riyad hükümetinin savunma harcamaları yüksek oranlara ulaşmıştır. Suudi Arabistan 2014 yılında yaklaşık 80 milyar dolarlık savunma harcaması ile dünya sıralamasında dördüncü sıradadır. 2014 yılında savunma harcamaları Suudi Arabistan'ın GSYH'nın %9,8'ini oluşturmuştur (İnat vd. 2016: 10).

Suudi Arabistan'ın 2010-2014 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın makro ekonomik hedefleri aşağıdaki gibidir (www.imib.org.tr);

- Ekonomik büyüme oranını arttırmak,
- Enflasyonla mücadele etmek ve fiyat istikrarını sağlamak,
- Suudi Riyalinin istikrarını korumak,
- Dengeli kalkınmayı sağlamak,
- Milli ekonominin yapısını çeşitlendirmek,
- Özel sektörün ekonomik kalkınmaya olan katkısını arttırmak,
- İstihdam oranını arttırmak,
- Küresel ekonomik entegrasyonu güçlendirmek şeklinde sıralanmaktadır.

Suudi Arabistan'ın 2030 vizyonu ile ilgili raporu incelendiğinde aşağıdaki hedefler belirlenmiştir (Pulat, 2016: 38-39);

- Ekonomik dönüşümün ilk hedefi olarak özellikle petrol fiyatlarında yaşanan şoklara karşı farklı ekonomik sektörlere yapılacak olan yatırımları finanse edebilecek fonun oluşturulmasıdır. Bu fonun büyüklüğünün yaklaşık 3 trilyon dolar olması hedeflenmektedir.
- 2030 yılına kadar petrol sektörünün dışında kalan sektörlerin %16 olan payının %50 ye çıkarılması hedeflenmektedir.
- Özel sektörün yatırım engellerinin kaldırılması ve GSYİH'dan aldığı payın %40 seviyesinden %65'e çıkarılması hedeflenmektedir.
- Turizm sektörü ile ilgili olarak hac ve umre ziyaretine gelenlere hizmetlerin artırılması ve 2016 yılında 8 milyon ziyaretçi kapasitesini 2030 yılında 30 milyona çıkarılması hedeflenmektedir.
- 2016 yılında küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin %20 olan GSYİH paylarının %35'e çıkarılması hedeflenmektedir.
- 2016 yılı işsizlik oranı olan %11,6'nın, 2030 yılında %7'ye düşürülmesi hedeflenmektedir.
- Dünya ülkeleri genelinde ekonomik büyüklük sıralamasında 2016 yılında on dokuzuncu sırada olan Suudi Arabistan'ın 2030 yılında ilk on beş ülkenin arasında yer alması hedeflenmektedir.

2.1.3.2. Suudi Arabistan Ekonomisinin Sektörel Analizi

Bir ülke ekonomisinin temel yapısal özelliği ile ilgili ilk gösterge, Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla'sının ana sektörler olarak nitelendirilen tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin mevcut ülke ekonomisindeki paylarıdır (Öztürkler, 2012: 76).

2.1.3.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Büyük bir kısmı çöl olan Suudi Arabistan'da, tarımsal üretim yeterli yağmura sahip olması nedeniyle güneybatı bölgesinde yapılmaktadır. Tarım sektöründe üretim artışı olabilmesi için devlet destek vermektedir (Kaymakçı, 2012: 239).

Tarımsal üretimin yeterli yağış alan güneybatı bölgesinde yapıldığı Suudi Arabistan'da; ekilebilir alan tarım arazilerinin %2'sine denk gelen 1,2 milyon hektardan oluşmaktadır. Toprağın %39'u otlak olarak kullanılmaktadır (www.deik.org.tr).

2016 yılında sulama sorunu nedeniyle buğday üretiminin sona ermiştir. Sulama nedeniyle yaşanan problemlerden dolayı tarım sektöründeki yeni düşünce yurtiçi yerine

yurt dışında tarım arazileri oluşturmaktır. Suudi Arabistan'ın tarım sektörünün GSYH'sından aldığı pay %2 olması dolayısıyla gıda üretiminde kendi kendine yeterlilik olmamasına rağmen yıllık yaklaşık 3 milyon ton hububat üretimi ve 990 bin ton hurma üretimi yapılmaktadır. Bu üretim miktarları yer altı suyunun beslenme katsayısının üzerinde bir kullanma hızıyla elde edildiği için sürdürülebilir bir yapıda değildir (www.kto.org.tr).

2.1.3.2.2. Sanayi Sektörü

Suudi Arabistan'ın sanayi sektörleri arasında petro-kimya, çimento ve tuzlu suyu tatlı suya çevirme, gıda sektörleri ülke bazında temel sanayi sektörleri arasında yer almaktadır. Petrolün ekonomide olan hâkimiyetini azaltmak için Suudi Arabistan hükümeti imalat sanayine destek vermektedir. (www.kto.org.tr).

Suudi Arabistan hükümetinin sanayi stratejisi, petro-kimya, suni gübre ve demir gibi ağır sanayi sektörlerinin gelişim hedefidir. Suudi Arabistan ağır sanayi sektörünün %70'i devletin sahip olduğu Suudi Temel Sanayi Şirketi'ne aittir. Suudi Temel Sanayi Şirketi'nin üretimini gerçekleştirdiği ürünler, petrokimyasallar, kimyasallar, gübre, metaller, plastikler üretilmektedir (Genç ve Sayım, 2011: 51). Suudi Temel Sanayi Şirketi, Dünya'nın en büyük on petrokimya şirketlerinden biridir (Afatoğlu, 2015: 4).

Tablo 2.36. 2013-2017 Yılı Suudi Arabistan Sanayi Sektörü'nün İhracat Göstergeleri

Ürünler	2013	2014	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	375.360.918	341.947.183	201.491.760	207.572.140	220.068.596
Plastik Maddeler ve Parçaları	17.028.040	18.879.405	15.185.846	14.430.900	16.991.534
Organik Kimyasallar	13.210.885	13.901.700	10.229.201	7.606.715	9.762.605
Gemiler, Tekneler ve Parçaları	2.240.008	2.253.996	2.467.418	2.365.186	2.222.662
Alüminyum ve Bunların Parçaları	1.038.332	2.026.525	2.024.681	1.902.757	2.143.192
Demiryolu ve Tramvay Taşıtları	1.276.242	1.427.681	1.272.232	1.101.345	1.640.927
Makine ve Mekanik Cihazlar, Nükleer Reaktörler	1.482.775	1.604.603	1.716.391	1.564.860	1.626.671
Elektrikli Makine, Cihazlar ve Parçaları	1.560.200	1.044.393	1.069.203	1.064.745	1.057.180
Demir ve Çelik Ürünleri	858.029	849.353	780.159	769.746	730.347
İnorganik Kimyasallar	1.710.022	2.434.737	1.497.339	854.740	709.990
Kâğıt ve Mukavvalar	766.097	798.138	726.115	641.725	599.277

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c682%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 30.09.2018).

2013 ve 2017 yılları arasında en fazla ihraç edilen on sanayi ürünü yukarıdaki tabloda yer almıştır. Suudi Arabistan ekonomisinde plastik maddeler, sanayi sektörünün en

fazla ihracatı yapılan olan ürünüdür. 2016 yılında Suudi Arabistan toplam ihracat değerinin %6,9'una, 2017 yılında ise %7,72 oranına karşılık gelmektedir.

2.1.3.2.3. Petrol ve Doğalgaz

Dünyada kanıtlanmış en yüksek petrol rezervine sahip ülke Suudi Arabistan'dır. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı verilerine göre, Suudi Arabistan petrol rezervi tahmini değer olarak 264 milyar varil olup, dünya petrollerinin %21'ine sahip ülkedir (Efegil, 2013:104). Kuveyt ile Suudi Arabistan sınırında yer alan Tarafsız Bölge'de 5 milyar varil kapasiteli rezerv iki ülke arasında paylaşılmaktadır (www.deik.org.tr). Suudi Arabistan günlük petrol üretimi 2016 yılı OPEC verilerine göre 12.387 bin varil olarak kayda geçmiştir.

Tablo 2.37. 2017 Yılı Suudi Arabistan Petrol ve Doğalgaz Göstergeleri

Gösterge	Birim	Değer
Toplam İhracat	Milyar Dolar	179.575
Petrol İhracatı	Milyar Dolar	134.373
Kanıtlanmış Ham Petrol Rezervi	Milyon Varil	266.208
Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi	Milyar Metreküp	8.619
Ham Petrol Üretimi	Bin Gün/Varil	10.860
Rafineri Kapasitesi	Bin Gün/Varil	2.899
Rafine Edilmiş Petrol Ürünlerinin Çıktısı	Bin Gün/Varil	2.825
Petrol Talebi	Bin Gün/Varil	3.209
Ham Petrol İhracatı	Bin Gün/Varil	7.463

Kaynak: OPEC, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

Dünya'nın en büyük petrol rezervine sahip ülkesi olan Suudi Arabistan'ın petrol ihracatı toplam ihracatının %74,8'ini oluşturmaktadır. Kanıtlanmış petrol rezervi 266 milyon varildir. Ham petrol üretimi günde 10.860 varildir. Günlük ham petrol ihracatı 7.463 varildir.

Tablo 2.38. Suudi Arabistan'daki Önemli Petrol Sahaları

Alan	Onshore/ Offshore	Kapasite Varil/Gün (2012 İtibariyle)
Ghawar	Onshore	5.8 milyon
Safaniya	Offshore	1.2 milyon
Khurais	Onshore	1.2 milyon
Manifa	Offshore	0.90 milyon
Shaybah	Onshore	0.75 milyon
Qatif	Onshore	0.50 milyon
Khursaniyah	Onshore	0.50 milyon
Zuluf	Offshore	0.50 milyon
Abqaiq	Onshore	0.40 milyon

Kaynak: U.S. Energy Information, Administration, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=SAU>

Suudi Arabistan dünyanın en büyük ham petrol rezervine sahip ülkesidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından dünyanın en büyük ikinci petrol üretici ülkesidir. 75 milyar varil ham petrol rezervine sahiptir. En büyük petrol sahası Ghawar'dır. Suudi Arabistan'ın petrol ve doğal gaz üretimi dünyanın en büyük petrol şirketi olan Saudi Aramco tarafından üretilmektedir. (www.eia.gov). Suudi Arabistan aynı zamanda ikinci en büyük ülkesi statüsünde olduğu OPEC'in kurucu üyesidir (www.opec.org).

Tablo 2.39. Toplam Petrol Üretimi (Günde Bin Varil)

Ülke	Günde Bin Varil
Amerika Birleşik Devletleri	14.827
Suudi Arabistan	12.387
Rusya	11.240
Çin	4.874
Kanada	4.568
Irak	4.448
İran	4.138
Birleşik Arap Emirlikleri	3.376
Brezilya	3.240
Kuveyt	3.072
Meksika	2.490
Venezuela	2.462
Katar	2.046

Kaynak:U.S. Energy Information Administration, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=SAU>

Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi 12.387 varil petrol üretimi ile Suudi Arabistan dünya üzerinde petrol üretimi alanında ikinci sırada yer almaktadır. Petrol ve doğal gaz sektörü GSYİH'sının %50'sini ve ihracat kazançlarının yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır (www.opec.org).

Suudi Arabistan'ın ispatlanmış doğalgaz rezervi Dünya sıralamasında beşinci sıradadır ancak Suudi Arabistan doğalgaz üretimi sınırlı kalmaktadır. Suudi Arabistan ispatlanmış doğalgaz rezervi 7,17 trilyon metre küp olarak tüm doğal gaz rezervinin %4'üne karşılık gelmektedir (www.eia.gov). Suudi Arabistan doğalgaz ithalatı ve ihracatı yapmamaktadır. Suudi Arabistan doğal gazı, elektrik üretimi ve petrokimya ürünler için kullanılmaktadır (www.deik.org.tr).

ABD'nin şeyl gazı ve şeyl petrolü üretimine başlamasıyla ülke petrol ve doğalgaz üretimini karşılaması sonucunda petrol fiyatlarında 2014 yılının ikinci yarısında düşüş yaşanmaya başlamıştır. 2014 yılının Kasım ayında OPEC ülkelerinin gerçekleştirdiği toplantıda petrol arzını azaltmama kararı alması petrol fiyatlarında yaşanan düşüşü

hızlandırmıştır (Yalçın Erik ve Koşaroğlu 2016: 134). Petrolün varil fiyatı Eylül 2011’de 86,45 dolar, Eylül 2012’de 99,01 dolar, Ağustos 2014’te 103,70 dolar, Aralık 2015’te 60 dolar, 12 Ocak 2016’da 31 dolar olarak değer almıştır (www.bbc.com).

Tablo 2.40. 2012-2017 Yılı Suudi Arabistan Petrol İhracat Göstergeleri

Yıllar	Toplam Ürün İhracatı (Milyar Dolar)	Petrol Ürünleri İhracatı (Milyar Dolar)	Toplam Ürün İhracatındaki Pay (%)
2012	387.373.993	337.482.104	87,2
2013	375.360.918	321.928.139	85,76
2014	341.947.183	284.721.343	83,26
2015	201.491.760	152.926.067	75,9
2016	207.572.140	163.684.151	78,86
2017	220.068.596	170.245.039	77,46

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c682%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

2012 yılında Suudi Arabistan’ın petrol ihracatı toplam ihracat gelirleri içinden aldığı pay %87,2 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüş ile birlikte Suudi Arabistan petrol ihracat gelirleri 2014 yılında 284 milyar dolar 2016 yılında 163 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Petrol ihracatı 2014-2015 aralığında %46 değer kaybı yaşamıştır (www.trademap.org).

2.1.3.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü

Suudi Arabistan bankacılık sektörü bulunduğu bölgedeki en güçlü ve karlı bankacılık sistemine sahiptir. Bankacılık sektörü Suudi Arabistan Merkez Bankası tarafından düzenlenmektedir (www.deik.org.tr). Riyad ülkenin ekonomi ve finans merkezi konumundadır. Suudi Arabistan, Dünya Ticaret Örgütü’ne katılması ile finans alanında liberalleşme sürecine girilmiştir (Özden, 2011: 9). Suudi Arabistan’da yabancı sigorta şirketleri ve bankalara kendi şubelerini doğrudan açabilme fırsatı sağlanmıştır.

Tablo 2.41. 2013-2017 Yılı Finansal Hizmet Değerleri (Bin Dolar)

	2013	2014	2015	2016	2017
Tüm Hizmetler İhracatı	11.844.700	12.516.300	14.473.900	15.958.240	18.020.788
Tüm Hizmetler İthalatı	76.651.700	100.545.000	88.036.118	70.266.818	76.817.870
Finansal Hizmetler İhracatı	159.467	216.000	250.439	573.570	679.376
Finansal Hizmetler İthalatı	817.133	1.212.010	800.055	905.480	1.488.223

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Service_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c682%7c%7c%7c%7c%7c%7cS00%7c1%7c3%7c1%7c2%7c2%7c1%7c5%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

Suudi Arabistan’da bankacılık sektöründe büyük oranda devlet bankaları faaliyetlerini sürdürmektedir. Suudi Arabistan bankacılık sektöründe rekabet ortamı yoktur. Suudi Arabistan’da on bir Suudi Arabistan bankası mevcuttur. Bu bankalardan yedi

tanesi yabancı ortaklıdır. Yabancı sermaye payları %31 ila %40 arasındadır (Genç ve Sayım, 2011: 202). 2016 yılında toplam yabancı rezerv varlıkları 2 trilyon Suudi Arabistan Riyalidir (www.sama.gov). Bu tutar 533 milyar dolara karşılık gelmektedir.

2.1.3.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler

Suudi Arabistan'ın dış ticaret politikasını şekillendiren ana faktörler: gümrük vergisinin düşük olması, Körfez İşbirliği Konseyi'ne üye ülkeler arasındaki Gümrük Birliği ve Suudi Arabistan'ın 2005 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması olarak sıralanabilmektedir (Afatoğlu, 2015: 10).

Suudi Arabistan'da 2000'li yılların başından beri uygulanan dış ticaret politikaları çerçevesinde dış ticareti kısıtlayan birçok etken kaldırılmıştır. İthal edilecek malın piyasaya girişinden önce onay istenmesi ve yerel acente kullanım şartı kaldırılmıştır. Suudi Arabistan vatandaşı olmayan iş adamları için mevcut ticaret rejimi daha şeffaf hale getirilmesi adına çalışmalar yapılmıştır (www.imib.org.tr).

Suudi Arabistan 1967 yılından 2017 yılına kadar dış ticaret fazlası vermiştir. İhraç ettiği ürünler; Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, plastik maddeler ve bunların parçaları, organik kimyasallar, gemi ve tekneler, alüminyum ve bunların parçaları ilk beş ürün arasında yer almaktadır.

Suudi Arabistan'ın ithal ettiği ürünler genel olarak tüketim, yatırım ve üretim amacıyla ihtiyaç duyulan birçok ürün grubunu içine almaktadır. Suudi Arabistan'ın ithal ettiği ilk beş ürün; makine ve mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, demiryolu tramvay taşıtları, elektrikli makine ve cihazlar, bunların parçaları, eczacılık ürünleri, demir ve çeliktir (www.trademap.org).

Tablo 2.42. 2000-2017 Yılı Suudi Arabistan Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	77.204.301.305	28.398.740.298	105.603.041.603
2001	67.674.040.859	29.154.366.310	96.828.407.169
2002	72.128.962.428	30.466.326.350	102.595.288.778
2003	92.765.581.557	39.569.489.728	132.335.071.285
2004	125.551.144.672	44.944.407.647	170.495.552.319
2005	180.277.726.927	57.232.567.930	237.510.294.857
2006	210.823.971.728	67.681.047.979	278.505.019.707
2007	232.855.982.640	87.816.600.598	320.672.583.238
2008	312.999.364.049	112.273.148.075	425.272.512.124
2009	191.810.272.744	92.457.155.434	284.267.428.178
2010	250.577.015.621	103.621.530.060	354.198.545.681
2011	364.139.418.640	127.962.726.620	492.102.145.260
2012	387.373.982.617	151.260.012.541	538.633.995.158
2013	375.360.918.001	163.013.498.700	538.374.416.701
2014	341.947.182.544	168.239.638.203	510.186.820.747
2015	201.491.759.864	163.820.952.509	365.312.712.373
2016	207.572.140.387	129.795.972.003	337.368.112.390
2017	220.068.596.885	126.758.508.123	346.827.105.008

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 15.09.2018).

Dış ticaret hacmi 2013 yılına kadar artma eğilimi gösteren Suudi Arabistan ekonomisi 2014 yılında petrol fiyatlarının düşüş yaşaması sonucu dış ticaret hacmi 2014, 2015 ve 2016 yıllarında daralmıştır. 2017 yılında bir önceki yıl olan 2016 yılına oranla dış ticaret hacmi %2,8 artış olmuştur. 2016 yılında petrol gelirleri ihracatının %79'unu oluşturması ve Ocak 2016 yılında petrol fiyatlarının varil başına 31 dolara gerilemesi ihracat gelirlerinin düşmesine sebep olmuştur. Dış ticaret dengesi 2013 yılında 212 milyar dolar olan Suudi Arabistan'ın 2016 yılında dış ticaret dengesi 77 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ın petrol piyasasında oluşabilecek fiyat soklarından olumsuz etkilendiğini göstermektedir.

Tablo 2.43. 2012-2017 Yılı Suudi Arabistan'ın İhracat Yaptığı Ülkeler

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya	387.373.983	375.360.918	341.947.183	201.491.760	207.572.140	220.068.596
B.A.E.	5.529.457	6.386.107	6.308.860	6.742.123	6.566.824	7.686.831
Çin	6.348.214	7.424.592	7.318.352	5.607.153	4.135.622	5.970.098
Singapur	3.488.492	3.406.698	3.694.453	2.354.169	2.218.999	3.067.331
Hindistan	2.525.523	2.747.304	3.826.987	3.001.067	2.458.218	2.607.133
Kuveyt	1.578.475	1.590.387	1.502.417	1.555.970	1.758.280	1.959.126
Türkiye	1.845.480	1.806.965	2.129.142	1.721.672	1.506.639	1.733.517
Bahreyn	1.445.106	1.536.652	1.582.351	1.503.040	1.550.426	1.576.060
Mısır	1.726.213	1.766.629	2.091.272	1.966.158	1.525.282	1.401.540
Katar	1.393.093	1.474.441	1.511.711	1.600.923	1.657.750	620.382

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c682%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

Suudi Arabistan'ın 2016 yılı İhracat yaptığı ülkelere bakıldığı zaman ilk sırada Birleşik Arap Emirlikleri yer almıştır. Türkiye Suudi Arabistan'ın ihracat sıralamasında dokuzuncu sırada yer alarak Suudi Arabistan ihracatından aldığı pay %0,7 olmuştur. Türkiye 2017 yılında Suudi Arabistan'ın ihracat sıralamasında altıncı sırada yer almıştır.

Tablo 2.44. 2013-2017 Yılı Suudi Arabistan'ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Sıralama	Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
	Dünya	163.013.499	168.239.638	163.820.953	129.795.972	126.758.508
1	Çin	20.807.217	23.078.155	23.967.981	18.840.789	19.391.019
2	A.B.D.	21.493.599	21.384.315	21.979.649	17.342.441	14.636.694
3	B.A.E.	8.457.173	8.204.377	8.589.268	6.929.715	8.215.702
4	Almanya	11.801.955	12.416.572	11.758.561	8.181.060	7.135.435
5	Japonya	9.325.858	9.903.374	9.713.402	7.176.131	5.245.527
11	Türkiye	3.115.293	2.791.086	2.975.846	2.905.081	2.830.940

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c682%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 02.10.2018).

Suudi Arabistan'ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında ilk sırayı Çin almaktadır. 2017 yılı verilerine göre Çin'in Suudi Arabistan ekonomisinin ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırayı ABD almaktadır. Türkiye, Suudi Arabistan'ın ithalat yaptığı ülkelere on birinci yer almaktadır. Türkiye'nin 2016 yılında Suudi Arabistan'ın ithalatından aldığı pay %2,2'dir.

Körfez İşbirliği Konseyi'ne üye ülkeler dışındaki ülkelere ürünlere uygulanan genel ithalat vergisi oranı %5'tir. Yerli sanayiye korumak amacıyla bazı mallarda ise %12 oranında vergi uygulanmaktadır (Sözen vd. 2011: 98). Gıda ürünlerinin birçoğunda gümrük vergisi %5 oranında uygulanmaktadır. Sigara ve tütün ürünlerinde ise %100 oranında vergi uygulanmaktadır. Suudi Arabistan Hükümeti 31 Mart 2008 tarihinde buğday, buğday unu ve hububattan alınan gümrük vergisini sıfırlamıştır (www.ticaret.gov.tr).

2003 yılında Körfez İşbirliği Konseyi'ne üye olan ülkeler arasında gümrük birliği uyarınca Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Suriye, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ülkeleri arasında yapılan ticarete gümrük vergisi karşılıklı olarak %0 oranında uygulamaya başlanmıştır. (www.ekonomi.gov.tr). 2005 yılına kadar petrol ihracatına dayalı yüksek gelirler sebebiyle yabancı yatırımcıya ihtiyaç duyulmaması, ülke içerisinde yabancı yatırımcı girişi için politika uygulanmamasına sebep olmuştur. 2005 yılı itibarıyla

Suudi Arabistan hükümeti DTÖ' üyeliği sebebiyle yabancı yatırımlar üzerindeki kısıtlamaları kaldırmıştır (Afatoğlu, 2015: 11).

Suudi Arabistan'da vergiler kamu harcamalarına kaynak bulmak amacıyla alınmamaktadır. Yüksek petrol ihraç gelirleri halkın rejime olan bağlılığını sağlamak ve güçlendirmek amacıyla vergilendirme mekanizmasını kaldırmıştır. Suudi Arabistan ekonomisinde vergilendirmeme politikası güçlü bir mali sistemin oluşmasını engellemektedir (Bilgen, 2010: 30).

2.1.3.4. Türkiye ile Suudi Arabistan'ın Dış Ticaret İlişkisi

Türkiye'nin Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri arasında Birleşik Arap Emirliklerinin ardından en fazla ihracat yapılan ülke Suudi Arabistan'dır (www.ekonomi.gov.tr). TÜİK verilerine göre Suudi Arabistan'ın Türkiye'nin toplam ihracatından aldığı pay 2016 yılında %2,2 olmuştur. Suudi Arabistan'ın Türkiye'den 2016 yılında yaptığı ithalat 3.172 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir 2017 yılında Türkiye'den yapılan ithalat oranı düşüş göstermiştir.

Suudi Arabistan ile Türkiye arasında 1980 yılındaki dış ticaret hacmi 149 milyon dolardır. Türkiye'nin 1980 yılında Suudi Arabistan'a ihracatı 43 milyon dolar seviyesindedir (www.tuik.gov.tr). Petrol fiyatları 1980 yılında tedarikçi ülkelerin fazla olmasından dolayı varil fiyatı 35 dolardan 12 dolara gerilemiştir. Suudi Arabistan 1986 yılında üretim kapasitesini günlük 3,8 milyon varilden 10 milyon varile çıkararak dünya petrol piyasasındaki payını ve petrol gelirlerini arttırmıştır (Yalçın Erik ve Koşaroğlu, 2016: 132).

1986 yılları itibariyle Türkiye ve Suudi Arabistan'ın dış ticaret hacmi 533 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 1986 yılında Türkiye'nin Suudi Arabistan'a yaptığı ihracat ise 357 milyon dolara yükselmiştir (www.tuik.gov.tr). Bu durum petrol fiyatlarındaki artışın Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki dış ticaret artışıyla paralel bir seyir izlediğini göstermektedir.

Tablo 2.45. 1990-1999 Türkiye Suudi Arabistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1990	338.426.587	723.627.846	1.062.054.433
1991	484.524.267	1.828.934.132	2.313.458.399
1992	485.941.859	1.664.990.625	2.150.932.484
1993	652.364.621	1.499.745.542	2.152.110.163
1994	609.395.299	1.228.811.973	1.838.207.272
1995	470.018.848	1.384.518.898	1.854.537.746
1996	430.710.869	1.707.636.098	2.138.346.967
1997	534.997.316	1.017.639.785	1.552.637.101
1998	473.868.020	669.949.532	1.143.817.552
1999	367.184.441	579.161.212	946.345.653

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018).

1990-1999 yılları arasında Türkiye ile Suudi Arabistan ticareti dalgalı bir seyir izlemiştir. 1990 yılında dış ticaret dengesi -385 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1991 yılında dış ticaret dengesi -1344 milyon dolar seviyesindedir. 1990 yılından sonra on yıllık dönem aralığında Türkiye'nin ihracat değerinin en düşük olduğu yıl 1999 yılında 367 milyon dolarlık değerle gerçekleşmiştir.

Tablo 2.46. 2000-2017 Türkiye Suudi Arabistan Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	386.553.767	961.682.275	1.348.236.042
2001	500.641.937	729.644.638	1.230.286.575
2002	554.643.134	793.789.565	1.348.432.699
2003	741.474.765	969.127.311	1.710.602.076
2004	768.518.623	1.231.507.235	2.000.025.858
2005	962.155.990	1.888.783.886	2.850.939.876
2006	983.226.757	2.252.139.210	3.235.365.967
2007	1.486.917.761	2.439.988.154	3.926.905.915
2008	2.201.875.133	3.322.388.588	5.524.263.721
2009	1.771.191.654	1.686.742.672	3.457.934.326
2010	2.217.645.635	1.380.601.308	3.598.246.943
2011	2.763.475.519	2.001.528.526	4.765.004.045
2012	3.676.611.641	2.171.043.173	5.847.654.814
2013	3.191.481.626	2.014.870.227	5.206.351.853
2014	3.047.133.914	2.343.143.861	5.390.277.775
2015	3.472.514.340	2.117.220.038	5.589.734.378
2016	3.172.081.105	1.835.228.976	5.007.310.081
2017	2.830.940.255	1.733.517.013	4.564.457.268

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 03.10.2018).

2000-2017 dönem aralığında Türkiye ile Suudi Arabistan dış ticaret hacmi 2009 yılında krizin yansımalarının olduğu dönem haricinde artmıştır. Türkiye 2000-2009 yılları

arasında Türkiye'nin Suudi Arabistan'a yapılan ihracat değeri Suudi Arabistan'dan yapılan ithalat değerinden daha düşük seyrinde ilerlemesinin ardından 2009-2017 yılları arasında Türkiye Suudi Arabistan'a karşı dış ticaret fazlası veren ülke konumunda olmuştur.

Suudi Arabistan ve Türkiye'nin ticaret hacmi, 2014 yılında 6,9 milyar dolar, 2015 yılında ise 6,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ithalatının yaklaşık olarak %90'ı ham petrol ve petrole dayalı kimyasal ürünlerden oluşmaktadır. Suudi Arabistan'ın ithalatında ise halı, işlenmiş petrol ürünleri, elektrik panoları, inşaat demirleri ve mobilyalar ilk sıralarda yer almaktadır.

2016 ve sonraki beş yılda petrol fiyatları mevcut seyrinde devam etmesi halinde dahi Türkiye'nin ihracatının bugünkü seviyesini koruyacağı, fiyatlarda belli bir toparlanma halinde ise 3 milyar dolar seviyesine ulaşılacağı ön görülmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 2.47. 2014-2017 Yılı Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan İhraç Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	3.047.134	3.472.634	3.172.081	2.830.940
Elektrikli Makine ve Cihazlar	268.540	416.901	394.962	309.601
Halı ve Tekstil Yer Kaplamaları	370.277	388.195	322.178	208.384
Makine ve Mekanik Cihazlar	232.931	271.231	207.701	187.492
Mobilyalar	134.608	195.579	181.871	137.816
Mineral Yakıtlar ve Mineral Yağlar	197.203	279.994	235.453	106.753
Örme ve Tığ İşi Kıyafetler	108.606	111.112	137.835	83.958

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c682%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 19.10.2018).

Türkiye'nin Suudi Arabistan'a ihraç ettiği ürünler arasında ilk sırada elektrikli makine ve cihazlar yer almıştır. İkinci sırada halı ve yer kaplamaları bulunmaktadır. Suudi Arabistan ile gerçekleştirilen ticari faaliyet dallarında elektronik ve imalat sanayi ilk sıralarda bulunmaktadır. Tekstil ürünleri ve mobilya da ilk beş ürün arasında yer almıştır.

Tablo 2.48. 2014-2017 Yılı Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan İthal Ettiği Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Toplam Ürün	2.129.142	1.721.672	1.506.639	1.733.517
Plastik Maddeler ve Parçaları	1.355.273	1.100.582	1.038.483	1.269.035
Organik Kimyasallar	477.128	347.989	294.752	303.854
Meyve ve Fındık	12.563	10.065	13.291	20.013
Alüminyum ve Parçaları	168.584	152.830	76.365	17.484
Cam ve Cam Ürünler	1.457	3.969	10.173	7.513

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c682%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 19.10.2018).

Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan ithalatını gerçekleştirdiği ilk beş ürün arasında plastik maddeler, organik kimyasallar alüminyum parçaları, meyve fındık ve cam ürünleri bulunmaktadır. Cam ve cam ürün ithalatı 2014 ve 2016 yıllarında 1 milyon dolar seviyesinden 10 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.

2.1.4. Mısır

Mısır Orta Doğu'nun İİT ülkeleri arasında üçüncü büyük ekonomidir. Çalışmanın bu bölümünde Mısır ekonomisinin genel ekonomik yapısı, sektörel analiz, dış ticaret politikası ve Türkiye ile karşılıklı ticaret konularına yer verilmiştir.

2.1.4.1. Genel Ekonomik Durum

2015 verilerine göre 88 milyonluk nüfusu, 1 milyon kilometre karenin üzerinde yüz ölçümü ve iki kıta arasında bulunan coğrafi konumu ile Mısır, Orta Doğu ve Afrika'nın en büyük ekonomilerinden biridir (Sarıkaya, 2012: 3).

Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra Arap ülkeleri içerisinde üçüncü büyük ekonomi olma özelliğine sahiptir. Güney Afrika'dan sonra Afrika kıtası üzerinde ikinci büyük ekonomiye sahip ülke statüsündedir. Gelişmekte olan Mısır ekonomisi dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Ancak dış ticaret açığını turizm, Süveyş Kanalı ve işçi ücretleriyle karşılamaya çalışmaktadır (Karabayır, 2011: 3). Mısır, 1974 yılında ekonomik kalkınma stratejisi olarak Açık Kapı Politikasını tercih etmiştir. Mısır ekonomisi uyguladığı strateji ile piyasa temelli bir ekonomik yapı oluşturmayı hedeflemiştir (Öztürkler, 2012: 52).

Tablo 2.49. Mısır Ekonomisinin Makro Ekonomik Göstergeleri

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GSYİH(milyar dolar)	276.3	270.8	300.8	316.8	268.9	165.3
Reel Büyüme (%)	2,2	3,3	2,9	4,4	4,3	3,9
Kişi Başı GSYİH (dolar)	10.344	10.512	10.711	10.990	11.374	11.847
Tüketici Fiyat Enflasyonu (ortalama %)	7,1	9,5	10,1	10,4	13,8	19,2
Döviz kuru (\$)	6,06	6,87	7,08	7,71	10,07	18,05
İhracat (fob-milyon dolar)	25.092	26.534	25.269	19.031	20.021	23.171
İthalat (fob-milyon dolar)	-59.827	-56.018	-64.451	-57.582	-56.706	-54.623
Cari Denge (milyon dolar)	-9.541	-3.698	-5.923	-17.211	-19.381	-11.628

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/genel-bilgiler>

Mısır ekonomisinin 2010 yılında ekonomik büyüme oranı %5,1 olarak kayıtlara geçmiştir ancak 2011 yılında yaşanan iç karışıklıkların sonucunda büyüme oranı %1,8 seviyesine gerilemiştir. 2012 yılında Mısır ekonomisi büyüme oranı %2,2 oranında

gerçekleşmiştir. 2014 yılında %2,9, 2015 yılında 4,4 oranında, 2016 yılında ise %4,3 oranında gerçekleşmiştir. Mısır GSYİH oranı, 2015 yılında 316,8 milyar dolar, 2016 yılında 268,9 milyar dolar, 2017 yılında ise 165,3 milyar dolar olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Mısır ekonomisi, 1991 yılında kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte fiyat kontrolleri serbestleştirilmiş, devlet sübvansiyonları azaltılmış, yatırım ve ticaret alanlarında kısmen serbestleşme yoluna gidilmiştir. Üretim sektörünün kamu sektörüne olan bağımlılığı azalmıştır. 1994'ten beri KİT'lerin %40'ı özelleştirilmiştir (www.tireto.org.tr).

Mısır'da 2004-2008 arası dönemde yabancı yatırımları ülkeye çekmek amacıyla ve milli gelirin arttırmaya yönelik yapısal reformlar hayata geçirilmiş, ticari serbestleşmeye, yatırım teşviki sağlanarak yasal düzenlemelerde esneklik yoluna gidilmiştir (www.kirsehirtso.org.tr). 2009 yılında Dünya Bankası-IFC tarafından Mısır, gerçekleştirdiği reformlardan dolayı ilk on ülke arasında dördüncü sırada yer almıştır (Karabayır, 2011: 3).

Mısır'da yabancı yatırımları geliştirmek için uygulanan 8/1997sayılı yasa ile yatırımcılara teşvik ve garantiler sağlanmaktadır. Yatırımlar ile yetkili kurum GAFI-Yatırım ve Serbest Bölgeler Genel İdaresidir. GAFI, yatırım projelerinin kuruluşu ve işleyişiyle ilgili tüm lisans, çalışma ve yerleşme iznini çıkarmaktadır. Yatırım yapılacak bölgeye ve arazi seçimine yardımcı olmakla görevlidir. Ticari Gelir ve Sanayi Aktiviteleri Vergisi, Sermaye Karları Vergisi'nden yatırım başlangıç yılından itibaren beş yıl süreyle muafır. 8/1997 sayılı yasa kapsamında kalan ve borsaya kayıtlı anonim şirketler her yıl Merkez Bankası tarafından belirlenen orandaki kar vergisinden muafır (www.ekonomi.gov.tr).

2011 yılında yaşanan Arap Baharı sebebiyle uygulanan reform süreci sekteye uğramıştır. Ancak Mısır'da siyasi istikrarın sağlanmasının ardından reform süreci tekrardan başlatılmıştır Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre Turizm sektöründe siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle 2,5 milyar dolarlık gelir kaybı yaşanmıştır ve turist sayısında 2010 yılına oranla %12,7'lik kayıp yaşanmıştır. Turizm gelirlerinde 2011 yılında ülkede yaşanan siyasi karışıklardan dolayı düşüş gerçekleşmiştir. 2012 yılında Mısır'a gelen turist sayısı %17,1 artış göstererek turizm gelirleri 2012 yılında 11,5 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (Göçer ve Çınar, 2015: 62).

Mısır ekonomisini sektörel bazda değerlendirecek olursak, GSYİH'nın %10'unu oluşturan turizm ülkenin en önemli döviz kaynaklarından. Tarım sektörünün GSYİH'sındaki payı giderek azalmaktadır (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 92). Üretilen tarım ürünlerinin %95'i ülke içerisinde tüketilmektedir. Petrol ve doğalgaz sektörleri GSYİH'nın %9'unu, Mısır'ın ihracatının 1/3'ünü oluşturmaktadır. Doğalgaz rezervleri yeni bulunan kaynaklarla artmaktadır. Mısır doğal gaz rezervi konusunda dünya doğalgaz üretim sıralamasında 15. sırada yer almaktadır (www.deik.org.tr).

Mısır, Arap ülkeleri arasında en fazla nüfusa sahip olan ülkedir. Afrika kıtasında ise Nijerya ve Etiyopya'dan sonra nüfus bakımından üçüncü büyük ülkedir. Ülke nüfusunun 1/3'ü tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Mısır ekonomisi reform süreci ile başlatılan kamu kesiminin özelleştirilmesi sonucunda kamu istihdamı daralmaktadır. Mısır hükümeti, üniversite mezunları arasındaki girişimcilik kültürünü arttırma yönünde faaliyetler yürütmektedir (Görmüş, 2016: 93).

2.1.4.2. Mısır Ekonomisinin Sektörel Analizi

Mısır ekonomisinde petrol sanayi, tekstil, hazır giyim GSYİH içindeki en yüksek paya sahip sektörlerdir. Gelişmiş diğer sanayi dallarında ise çelik, çimento, kimyasallar ve ilaç sanayi yer almaktadır.

2.1.4.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

1980'li yıllarda Mısır Ekonomisindeki tarım sektöründe reform süreci başlamıştır. Mısır ekonomisinde tarım sektörünün görünümü, özel sektör tarafından piyasa koşullarında ve ihracata yönelik olarak işlemektedir. Mısır ekonomisinde ekilebilir tarım arazisi ülke topraklarının %4'üne karşılık gelmektedir (Göçer ve Çınar, 2015: 65). Ancak tarım sektöründe çalışan nüfus toplam nüfusun %28'ine karşılık gelmektedir (Sarıkaya, 2012: 4).

Mısır hükümeti, ekilebilir tarım arazilerini genişletmek amacıyla tarım sektörüne yatırım yapmaktadır. Tarımsal verimlilikte artış sağlamak amacıyla sulama ve gübreleme yöntemlerinde eğitim ve altyapı hizmetleri sunmaktadır (Öztürkler, 2012: 53). Tarım sektörünün istihdamdaki en yüksek paya sahiptir. Mısır'da tarımsal üretim, pamuk, keten, çiçek, pirinç, mısır, sebze, şeker kamışı, narenciye ve buğday ürünlerinden oluşmaktadır. Mısır, pamuk üretiminde ve ihracatında önemli bir yere sahiptir. Ancak pamuk üretimi ve ihracatı Mısır ekonomisinin uyguladığı politikalar dolayısıyla düşüş trendine girmiştir (www.deik.org.tr).

Tablo 2.50. Mısır'ın İhrac Ettiği Başlıca Tarım Ürünleri (Bin Dolar)

Ürünler	2013	2014	2015	2016	2017
Turunçgiller	533.303	475.261	526.086	572.157	634.074
Patates (taze/soğutulmuş)	205.898	326.791	232.897	162.009	272.730
Soğan, Sarımsak, Pırasa ve diğer sebzeler	210.541	170.119	278.048	213.465	234.238
Üzüm (taze/kurutulmuş)	183.730	245.504	243.036	212.964	233.287
Sebze (pişirilmiş/dondurulmuş)	185.218	144.671	151.684	151.575	153.337
Kuru Baklagiller	153.864	286.232	171.556	131.491	134.776

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi/teskilati/afrika/misir/sektorler/genel-sektorel-bilgiler>,

Tablo Mısır'ın 2013-2017 dönemindeki tarım ürünleri ihracatını içermektedir. İhrac edilen başlıca ürünler turunçgiller, soğan, sarımsak, pırasa, üzüm, patates, diğer meyveler, kuru baklagiller, dondurulmuş ve pişirilmiş sebzelerden oluşmaktadır. Tarım ürünleri ihracatı genel olarak 2013-2017 yılları arasında artış göstermiştir.

Mısır, üretimini yaptığı tarım ürünlerinin %95'ini iç piyasada tüketmektedir. Tarım sektörünün GSYİH'dan aldığı pay %20'dir. Mısır ekonomisinde iş gücünün %40'ı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Mısır bazı tarım ürünlerinde ithalat yapmaktadır. Özellikle buğday ithalatında dünya üçüncüsü konumundadır. (www.kto.org.tr).

Tablo 2.51. Mısır'ın İthal Ettiği Tarım ve Hayvan Ürünleri (Bin Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Toplam Ürünler	71.337.744	74.361.267	58.052.632	66.338.776
Buğday ve Mahlut	3.066.217	2.536.044	1.537.611	2.624.361
Mısır	1.951.619	1.790.272	1.519.705	1.723.194
Dondurulmuş Sığır eti	1.196.322	1.445.259	1.004.781	1.029.356
Dondurulmuş Balık	419.682	416.921	292.384	443.562
Kuru Baklagiller	439.974	445.628	385.570	360.797
Sığır, Domuz, Koyun, Keçi, At Sakatatları	255.981	383.263	74.749	354.265
Elma, Armut ve Ayva	308.716	450.982	329.991	219.119

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

Mısır ekonomisinin 2014-2017 yılları arasında ithal ettiği tarımsal ve hayvansal ürünler yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Mısır'ın gıda ithalatında ilk sırada buğday bulunmaktadır mısır ithal edilen ürünlerde ikinci sırada yer almaktadır. Hayvansal ürünlerden dondurulmuş ürünlerin ithalatı ağırlıktadır.

2.1.4.2.2. Sanayi Sektörü

Mısır ekonomisinde sanayi sektöründe bulunan firmalar genel olarak KOBİ niteliğindedir. Mevcut firmalar eski teknolojiye sahip, sermaye birikimi yetersiz, dış pazarda rekabet edemeyen, ihracat potansiyeli düşük yapıdadır (Sarıkaya, 2012: 5).

Mısır ekonomisinde gıda üretimi ve tekstil, imalat sanayi alt sektörleri arasında önemli bir yere sahiptir. (Kavas, 2011: 24). Sanayi sektörünün diğer önemli alt sektörleri, mobilya, seramik, ilaç, metalürji, çimento ve gübredir. 2003 yılında doğalgaz üretimindeki artış nedeniyle Mısır hükümeti petrokimya alanındaki gelişme için çalışmalar başlatmıştır.

Tablo 2.52. Mısır Ekonomisi'nde Tekstil Sektörünün İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

Ürünler (İlk Üç Ürün)	2013	2014	2015	2016	2017
Tişört, Fanila, İç giyim Eşyaları	260.492	277.630	278.172	227.372	231.018
Pamuk İpliği	222.322	191.605	197.626	154.361	159.147
Yatak Çarşafı, Masa Örtüleri	241.014	254.998	193.174	170.313	175.129

Kaynak: TradeMap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

Mısır ekonomisi 1990'lı yıllardan bu yana özelleştirme politikası doğrultusunda üretimde kamu kesiminin piyasa hâkimiyeti azalmıştır ve özel sektörün piyasadaki hâkimiyeti 2009 yılında %85'e seviyesine yükselmiştir (www.afesam.erciyes.edu.tr). Özel sektör işletmelerinin %90'ı on beş ve altında işgücü çalıştıran küçük kurumlardan oluşmaktadır. 2015 yılında sanayi sektörü ülke GSYİH'sının yaklaşık %17'sini oluşturmaktadır (www.deik.org.tr).

Mısır hükümeti, sanayi sektörü ülke ihracatının önemli bir kısmını oluşturmasından dolayı sanayi sektörünün gelişimine önem vermektedir (Öztürkler, 2012: 53). Mısır, bazı sektörlerde endüstriyel anlamda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu sektörler, iplik dokuma sanayi ve gıda işleme sanayi Mısır sanayi endüstrisinde ilk sıralarda yer almaktadır.

İşlenmiş gıda sanayi, Mısır ekonomisi için önemli sektörlerden biridir. Sektörün, yarattığı katma değer, sağladığı iş imkânı ve ihracat potansiyeli açısından önemi artmaktadır. 2002 yılından bu yana sektöre yapılan yerli ve yabancı yatırımlar artmıştır. Mısır'ın konserve ve dondurulmuş gıda ürünlerinin Arap ve Körfez ülkelerine ihracatındaki payı yüksektir (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 93).

Tablo 2.53. Mısır Ekonomisi İşlenmiş Gıda Sektörünün İhracatındaki Ürünler (Bin Dolar)

Ürünler (İlk Üç Ürün)	2013	2014	2015	2016	2017
Peynir, Lor	374.938	378.924	340.811	284.143	273.494
Kuru Baklagiller (İkiye Ayrılmış)	153.864	286.232	171.556	131.491	134.776
Piştirilmiş, dondurulmuş sebze	185.218	144.671	151.684	151.575	153.337

Kaynak: TradeMap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

Yukarıdaki Tabloda Mısır'ın işlenmiş gıda ürünleri arasındaki en çok ihraç ettiği üç ürün yer almaktadır. Peynir, lor, işlem görmüş kuru baklagiller, pişirilmiş ve dondurulmuş sebzeler Mısır'ın ihraç ettiği gıda ürünlerindendir. 2016 ve 2017 yıllarında işlenmiş gıda ürünleri ihracatında düşüş yaşandığı yukarıdaki tabloda görülmektedir.

2.1.4.2.3. Petrol ve Doğalgaz Sektörü

Mısır 4,4 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervi ile dünya sıralamasında yirmi yedinci sırada yer almaktadır. Petrol kaynakları bakımından Mısır kendi kendine yeterli bir ülkedir (www.ekonomi.gov.tr). Mısır, üretim kapasitesinin altında üretim yapmasına rağmen Afrika kıtasının en büyük petrol rafineri kapasitesine sahiptir

Petrol sektörü, ihracat ürünleri bakımından ilk sırada yer almaktadır (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 93). Doğalgaz ihracatı ise ülke içindeki talebi karşıladığından dolayı 2010-2016 yılları arasında ihracat gelirleri düşmüştür. Üretilen doğalgazın büyük bir kısmı elektrik santralinde yakıt olarak kullanılmaktadır (www.eia.gov.tr).

Tablo 2.54. 2013-2017 Yılı Mısır'ın Petrol İhracat Değerleri (Bin Dolar)

Ürünler	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam Ürünler	28.779.409	26.812.196	21.967.323	23.249.889	25.943.200
Petrol Yağları	2.548.887	2.437.227	1.485.519	944.631	2.439.699
Ham Petrol	3.059.529	3.050.496	1.994.083	1.808.114	2.106.109

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 05.11.2018).

Tabloda Mısır'ın başlıca ihraç ettiği iki petrol ürünü yer almaktadır. Ham petrol ve petrol yağları Mısır'ın ihracatında ilk iki sıradadır. 2016 yılında petrol ürünleri Mısır'ın toplam ihracatının %11'ini oluştururken 2017 yılında petrol yağı ihracatı petrol ürünleri ihracatında birinci sırada yer almıştır.

Süveyş Kanalı, Mısır'ı dünya enerji piyasaları için önemli bir geçiş koridoru haline getirmiştir (Öztürkler, 2012: 57). Basra Körfezi ülkelerinden oluşturulan petrol ihracatı Süveyş kanalından Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yapılan ihracatın %83'ünü oluşturmaktadır. Süveyş Kanalı 2014 yılında Dünya'nın deniz yoluyla boru hattı ticaretinin %9'unu karşılamıştır (www.eia.gov.tr).

Mısır, kanıtlanmış doğalgaz rezervi 2,2 trilyon metreküp ile bu alanda dünyanın on yedinci doğalgaz rezerv büyüklüğüne sahip ülkesi olmuştur. Mısır, enerji kullanımını doğalgaz sektörüne yönlendirdiği için en son doğalgaz ihracat verilerine ulaşılabilmiştir (Gündüz, 2016: 4).

2008 yılında toplam doğalgaz ihracatı 578 milyon dolar olan ihracat değeri 2013 yılında 172 milyon dolara gerilemiştir. 2010-2013 yılları arasında doğalgaz ihracatı, iç talebi karşılaması sonucu %30 oranında azalmıştır (www.eia.gov.tr).

Mısır doğalgaz rezervleri gelecek elli yılda tükeneceğini öngören uzmanlar alternatif enerji kaynaklarına yönelmektedir. Alternatif enerji kaynaklarının başında rüzgâr enerjisi gelmektedir. Mısır hükümeti, yenilenebilir enerji kaynaklarını 2020 yılına kadar %20 oranında arttırmayı hedeflemektedir (www.deik.org.tr).

2.1.4.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü

Mısır ekonomisinde bankacılık ve kambiyo işlemlerinde, Merkez Bankası 2003/88 Sayılı Kanun ile düzenleme yapılmıştır. Mısır ekonomisinde her türlü mal alım ve satılma işlemi Mısır Poundu ile gerçekleştirilmektedir. Mısır'da 2012 yılı itibariyle bankacılık sektöründe %40-50'si devlet bankaları kontrolünde faaliyet göstermektedir (Genç ve Sayım, 2011: 204).

Mısır'da bankacılık sektörü reformlarla güçlendirilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı verilerinden hareketle, Mısır'da Merkez Bankası'na kaydı bulunan kırk banka mevcuttur. Mısır Merkez Bankası tarafından alınan kararla 2016 yılında karaborsa döviz işlemlerini önlemek amacıyla Mısır Poundu %13 oranında devalüe edilmiştir. Uygulanan devalüasyon öncesi Mısır Poundu'nun dolara oranı, 7,73'tür. Devalüasyon sonrası Mısır Poundu'nun dolara oranı 9,50 olmuştur (www.ekonomi.gov.tr).

Mısır sanayi yapısı küçük ve orta dereceli işletmelerden oluşmaktadır. Mısır bankacılık sektörü KOBİ'lerin taşıdığı ekonomik riskler sebebiyle kredi vermekte istekli olmamalarından dolayı KBİGO bankalar ve küçük işletmelere %10 oranında teminat desteği sağlamaktadır. Kooperatif Sigorta Derneği %80'ine yakınına karşılamaktadır (Görmüş, 2016: 99).

1963 yılında ortaklığa bağlı ilk faizsiz banka Mısır'da kurulmuştur. Faizsiz banka uygulamasının amacı, üreticileri aracı ve tefecilerden alınan kredilerin yüksek oranlı faizlerden korumak olmuştur. 1967 yılında siyasi baskılar neticesinde kurulan ilk faizsiz banka faaliyetine son vermiştir (Bayındır, 2007: 22).

2.1.4.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler

Mısır, 2016 yılında dünya ithalatında 62 milyar dolar ile kırk beşinci, dünya ihracatında 23 milyar dolar ile altmış yedinci sıradadır. Çin %16,8 pay ile Mısır'ın en büyük tedarikçi ülkesidir (www.trademap.org).

Mısır, yabancı yatırımların ülke içerisinde iş yapma ortamında kolaylaştırma sağlamak için 1997 yılından bu yana çalışmalar yürütmektedir (Genç ve Sayım, 2017: 42). Dünya Ticaret Örgütü kurallarına uyum sağlamak için gümrük tarifeleri ve tarife dışı engellerde uluslararası standartlara yakın politikalar yürütmektedir (www.ekonomi.gov.tr).

Mısır çevre ülke ve ülke gruplarıyla tercihli ticaret anlaşmaları yapmaktadır. Mısır'ın tercihli ticaret anlaşmalarıyla ekonomik entegrasyon sağlamaya çalışmaktadır. Mısır ekonomisi, Ürdün, Suriye, Irak, Libya, Fas, ve Lübnan ile tercihli ticaret anlaşması imzalamıştır. 1998 yılında Mısır, Doğu ve Güney Afrika Ülkeleri Ortak Pazar Anlaşması'na üye olmuştur. Mısır'ında üye olduğu Büyük Arap Serbest Ticaret Alanı 2005 yılında Arap ülkeleri arasındaki serbest ticaret alanı oluşturulabilmesi amacıyla üye ülkeler arasında gümrük vergileri kaldırılmıştır (Gündüz, 2016: 2).

Mısır ile Avrupa Birliği arasında Ortaklık Anlaşması serbest ticaret alanı oluşturulmasına yönelik 25 Haziran 2001 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma ile ilgili ticari hükümler 1 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ortaklık Anlaşması kapsamında Mısır sanayi ürünleri Avrupa Birliği pazarına serbest olarak girebilmektedir, Avrupa Birliği sanayi ürünleri ise on iki yıl boyunca kademeli gümrük indirimine tabi tutulması öngörülmüştür.

Mısır, 2004 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile İsrail arasında Nitelikli Sanayi Bölgesi oluşturulması için protokol imzalanmıştır. İmzalanan protokole göre, Nitelikli Sanayi Bölgelerinde üretilen ürünler Amerika Birleşik Devletleri'nde gümrük vergisinden muaf tutulmaktadır. Protokole göre, Nitelikli Sanayi Bölgeleri'nde üretilen ürünler en az %10,5 oranında İsrail girdisi ile üretilme zorunluluğu mevcuttur (www.deik.org.tr).

Mısır dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Mısır ekonomisinin ithalata karşın ihracatın düşük hızda gelişmesinin nedenleri arasında küçük ve orta ölçekli, eski teknolojiye dayalı, üretim kapasitesi düşük sanayi yapısının etkisi bulunmaktadır (Genç ve Sayım, 2011: 42). İhracat oranının düşük olmasının diğer bir nedeni de; nüfusun fazla olması, sınırlı kaynaklar, ödemeler dengesindeki negatif durum, iç istikrar ve dış güvenliğin

sağlanabilmesi için dış finansal ve askeri yardımları alacak şekilde dış politikanın belirlenmesi Mısır ekonomisini dış pazara ve kaynaklara bağımlı hale getirmiştir (Efegil, 2012: 22).

Mısır'ın başlıca ihracat ürünleri; Ham petrol, petrol yağları, televizyon alıcıları, izole edilmiş tel ve kablolar, altın, turuncgiller, giysi, süt ürünleri, kimyasal gübre, mobilya ve mobilya parçaları, üzüm, patates, pamuktur. Başlıca ithal ettiği ürünler; otomobil, buğday, tedavi amaçlı kullanılan ilaçlar, telefon, mısır, sığır eti, soya fasulyesi başlıca ithalat kalemlerini oluşturmaktadır (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 93).

Tablo 2.55. Mısır Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	4.693.494.106	13.963.711.320	18.657.205.426
2001	4.140.826.361	12.720.437.112	16.861.263.473
2002	4.662.432.417	12.496.060.022	17.158.492.439
2003	6.159.277.492	10.892.868.789	17.052.146.281
2004	7.680.181.846	12.841.089.231	20.521.271.077
2005	10.645.561.788	19.811.938.051	30.457.499.839
2006	13.719.962.858	20.593.990.809	34.313.953.667
2007	16.167.275.327	27.031.270.990	43.198.546.317
2008	25.966.760.907	52.751.022.273	78.717.783.180
2009	24.182.270.177	44.912.462.525	69.094.732.702
2010	26.331.836.029	53.003.406.057	79.335.242.086
2011	31.582.438.765	62.282.016.834	93.864.455.599
2012	29.417.005.557	69.865.551.868	99.282.557.425
2013	28.779.409.063	66.666.448.662	95.445.857.725
2014	26.812.195.958	71.337.744.441	98.149.940.399
2015	21.967.323.008	74.361.266.947	96.328.589.955
2016	23.249.889.221	62.032.381.682	85.282.270.903
2017	25.943.200.697	66.338.776.304	92.281.977.001

Kaynak: Un Trade Statistic, <https://unstats.un.org/unsd/trade/data/tables.asp#t43>

Tabloda Mısır'ın ihracat ve ithalat rakamları yer almaktadır. 2000 yılı ihracat oranı 4,693 milyar dolar iken 2017 yılında bu değer 25.943 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılında 13.963 milyar dolar olan ithalat oranı 2017 yılında 66.338 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesi 2000 yılında -9.720 milyar dolar iken 2017 yılında dış ticaret dengesi -40.395 milyar dolara yükselmiştir. Mısır ekonomisinin dış ticaret açığı 2000-2017 yılları arasında artış göstermiştir.

Mısır'da dış ticareti düzenleyen İthalat ve İhracat Yönetmeliği Ekim 2005 yılında yürürlüğe girmiş olup yeni uygulamada ithalatı kontrole tabi ürünler sayısında indirim yapılmıştır, uluslararası standartlara göre üretilen ürünlerin ithalatında kontrol

yapılmayacaktır, hizmetler ve imalat sektöründeki ürünlerde ithalatta ayrımcılık hükümlerinin iptal edilmesi hükümleri yer almaktadır (www.tireto.org.tr).

İthalatı yasak ürünler, dini inançlara uymayan yazı ve resim bulunan ürünler, tavuk ürünlerinin kanat, ayak ve sakatatı, enjeksiyon pompası bulunmayan çift darbe motorlu motosiklet, asbestli fren pedalı, işlenmiş yağ içeren tuna balığı, tarım bakanlığı izni bulunmayan böcek ilaçları ve bazı kimyasallardan oluşmaktadır (www.tireto.org.tr).

Tablo 2.56. 2013-2017 Yılı Mısır'ın İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam İhracat	28.779.409	26.812.196	21.967.323	23.249.889	25.943.200
Birleşik Arap Emirlikleri	764.912	993.764	1.111.976	1.833.219	2.740.610
İtalya	2.702.821	2.454.462	1.615.613	1.700.857	2.199.018
Türkiye	1.746.077	1.450.638	1.272.011	1.443.397	1.866.552
Suudi Arabistan	1.975.234	1.981.655	2.027.096	1.928.882	1.551.376
ABD	1.182.407	1.129.121	1.232.180	1.561.610	1.328.118
Hindistan	2.135.086	1.923.336	896.228	1.022.565	889.569
İspanya	635.781	582.345	461.533	900.135	804.508
Lübnan	704.292	599.068	435.512	773.644	668.103
Almanya	638.623	670.351	553.042	1.254.617	582.020

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

Tabloda Mısır'ın 2013 ve 2017 yılları arasında en çok ihracat yaptığı ülkeler ve bu ülkelerin ihracat değerleri yer almaktadır. Mısır'ın en fazla ihracat yaptığı ülke 2.740 milyar dolar ile BAE'dir. Türkiye 2016 yılında Mısır ekonomisinin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında beşinci sırada yer alırken 2017 yılında üçüncü sırada yer almıştır.

Tablo 2.57. Mısır'ın İhracat Değerlerinin Büyüme Oranları

Ülkeler	2016 Yılında Mısır İhracatı İçindeki Pay (%)	2017 Yılında Mısır İhracatı İçindeki Pay (%)	2013-2017 Yılları Arasında İhraç Edilen Değerdeki Büyüme (%)
Suudi Arabistan	8,3	6	-6
B.A.E.	7,9	10,6	43
İtalya	7,3	8,5	-9
A.B.D.	6,7	5,1	1
Türkiye	6,2	7,2	1
Almanya	5,4	2,2	-4
Hindistan	4,4	3,4	-25
İspanya	3,9	3,1	6
Lübnan	3,3	2,6	2

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c5%7c1, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

2016 yılında Suudi Arabistan, Mısır'ın ihracatında birinci sırada yer almaktadır ve 2016 yılında mısır'ın ihracatından aldığı pay%8,3'tür. 2017 yılında ise Mısır'ın İhracat

yaptığı ülkelerde ilk sırada BAE yer almaktadır. 2013-2017 yıllarında ihraç edilen değerdeki en çok büyümeyi %43 ile Birleşik Arap Emirlikleri gerçekleştirmiştir. Türkiye için bu oran %1'dir.

Tablo 2.58. 2013-2017 Yılı Mısır'ın İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam İthalat	66.666.449	71.337.744	74.361.267	62.032.381	66.338.776
Çin	7.002.779	8.057.649	9.775.827	10.436.256	8.105.329
Almanya	5.246.839	5.540.056	5.777.597	5.008.896	4.514.981
İtalya	3.549.045	3.265.404	3.306.627	3.416.507	4.192.238
ABD	5.214.723	5.198.838	4.378.825	3.482.699	3.896.808
Rusya	1.869.638	2.935.920	3.370.437	3.782.804	3.600.757
Brezilya	2.278.631	2.192.025	2.693.183	1.772.036	2.695.493
Hindistan	2.268.251	2.471.969	2.336.096	2.089.419	2.337.029
Türkiye	2.626.284	2.854.336	3.307.749	2.732.926	2.087.108
Kore	1.555.991	2.245.243	2.444.586	1.768.981	1.826.898
Arjantin	1.569.456	1.175.117	1.386.996	1.791.720	1.440.434

Kaynakça: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

Mısır'ın en büyük tedarikçi ülkesi Çin'dir. 2016 yılında Çin'den 10.436 milyar dolar değerinde ithalat yapmıştır. 2017 yılında Çin ile gerçekleştirilen ithalat değeri 8.105 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye 2016 yılında Mısırın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında altıncı sırada yer almaktadır. Mısır'ın Türkiye'den yaptığı ithalat değeri 2.732 milyar dolardır. Türkiye 2017 yılında Mısır ile gerçekleştirmiş olduğu 2.087 milyar dolarlık ithalat değeriyle onuncu sırada yer almıştır.

Tablo 2.59. Mısır'ın İthalat Değerlerinin Büyüme Oranları

Ülkeler	2016 Yılında Mısır'ın İthalatındaki Payı (%)	2017 Yılında Mısır'ın İthalatındaki Payı (%)	2013-2017 Yılları Arasındaki İthal Edilen Değerdeki Büyüme (%)
Çin	16,8	12,2	2
Almanya	8,1	6,8	-4
Rusya	6,1	5,4	11
A.B.D.	5,6	5,9	10
İtalya	5,5	6,3	1
Türkiye	4,4	3,1	-6
Hindistan	3,4	3,5	-2
Arjantin	2,9	2,2	0
Brezilya	2,9	4,1	1
Kore	2,9	2,8	3

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

2017 yılında Çin, Mısır'ın %12,2 oranıyla en fazla ithalat yaptığı ülkedir. 2013-2017 yıllarında Çin'in Mısır'a ithal edilen değerdeki büyüme oranı %2'dur. Türkiye'nin

Mısır'ın ithalatından aldığı pay 2017 yılında %3,1'dir. Türkiye 2016-2017 yıllarında 2015 yılına oranda Mısır'a yapmış olduğu ithalat oranında %17 küçülme gerçekleşmiştir.

Mısır ekonomisinde vergi oranları aşağıda belirtildiği gibidir (www.ekonomi.gov.tr);

- Kurumlar vergisi, %20'dir.
- Gelir vergisi, Mısır'da standart gelir vergisi %20'dir.
- Katma değer vergisi oranı %5-%25'tir.
- Serbest bölgelerde vergi muafiyeti bulunmaktadır.

2.1.4.4. Türkiye ile Mısır'ın Dış Ticaret İlişkisi

Türkiye ile Mısır ekonomisi arasındaki dış ticaret ilişkisi 2007 yılında yürürlüğe girmiş olan Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması imzalanana kadar karşılıklı ticaret 4 Ekim 1996 tarihinde imzalanmış olan Ticaret Anlaşması kapsamında devam etmiştir (www.kto.org.tr).

Türkiye ile Mısır arasındaki ithalat ve ihracat verileri incelendiğinde 2002 yılından itibaren dış ticaret hacminde artış olduğu görülmektedir. Türkiye, 2016 yılı ihracat verilerine göre Mısır'ın ihracatında beşinci sıradadır. 2015-2016 yılı ihracat verileri değerlendirildiğinde Türkiye'nin Mısır'dan yaptığı ithalatın büyüme oranı %19'dur. Türkiye'nin Mısır'ın ihracatından aldığı pay ise %6,2'dir (www.haber.tobb.org.tr).

Türkiye, 2016 yılı ithalat verilerine göre Mısır'ın ithalatından aldığı pay %4,4'tür. Mısır'ın 2016 ithalat verilerine göre Türkiye altıncı sırada yer almaktadır (www.trademap.org). Türkiye 2017 yılında Mısır'a 1.842 milyar \$ ihracat yapmıştır. Dış ticaret hacmi 2000 yılında 516 milyon\$ seviyesinden 2017 yılında 3.500 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır (www.tuik.gov.tr).

Tablo 2.60. 1990-1999 Yılı Türkiye'nin Mısır'a İhracatı ve İthalatı (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1990	160.104.363	36.827.178	196.931.541
1991	168.527.950	48.408.501	216.936.451
1992	173.499.006	58.843.747	232.342.753
1993	191.415.551	105.066.636	296.482.187
1994	194.520.403	124.209.710	318.730.113
1995	246.113.508	210.648.116	456.761.624
1996	316.262.774	272.394.403	588.657.177
1997	304.459.916	398.897.291	703.357.207
1998	474.229.129	392.959.444	867.188.573
1999	467.413.483	108.976.976	576.390.459

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 29.10.2018).

Türkiye'nin ihracatı 1990 yılında 160 bin dolar iken 1999 yılında 467 bin dolar seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret hacmi 1999 yılında 576 bin dolardır. Mısır, Türkiye arasındaki ticarete Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir.

2002 yılına kadar Türkiye ile Mısır ticari ilişkileri dalgalı bir seyir izlemiştir. İki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşması 27 Aralık 2005 tarihinde Kahire'de imzalanmıştır. Türkiye-Mısır Serbest Ticaret Anlaşması 1 Mart 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye ve Mısır'ın arasında imzalanmış olan Serbest Ticaret Antlaşması, sanayi ürünlerindeki gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve önlemlerin kaldırılması, tarım ve hayvansal ürünlerdeki sağlık önlemleri, hizmetler ve yatırım alanlarındaki düzenlemelerin yer aldığı bir anlaşmadır (www.deik.org.tr).

Tablo 2.61. 2000-2017 yılı Türkiye-Mısır Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2001	421.468.665	91.720.413	513.189.078
2002	326.389.041	118.172.738	444.561.779
2003	345.778.773	189.396.996	535.175.769
2004	473.145.309	255.241.798	728.387.107
2005	687.299.362	267.245.816	954.545.178
2006	709.353.121	392.523.769	1.101.876.890
2007	902.702.916	679.932.499	1.582.635.415
2008	1.426.449.760	942.816.507	2.369.266.267
2009	2.618.193.267	641.551.791	3.259.745.058
2010	2.250.576.879	926.476.321	3.177.053.200
2011	2.759.311.302	1.382.216.480	4.141.527.782
2012	3.679.194.873	1.342.050.598	5.021.245.471
2013	3.200.362.079	1.628.868.451	4.829.230.530
2014	3.297.538.386	1.434.472.432	4.732.010.818
2015	3.124.876.188	1.215.905.245	4.340.781.433
2016	2.732.926.423	1.443.397.200	4.176.323.623
2017	2.087.108.397	1.866.522.278	3.953.630.675

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 29.10.2018).

Mısır, Afrika kıtasındaki Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkedir. 2000-2015 yılı Dış ticaret verileri incelendiğinde Türkiye'nin Mısır ile olan ticareti artış eğilimi göstermektedir. 2016 ve 2017 yıllarında Türkiye'nin Mısır ekonomisine ihracatı azalma eğilimi göstermiştir ancak Mısır ekonomisinden Türkiye'ye yapılan ithalat aynı yıllarda artış eğilimi göstermiştir.

2016 yılında Türkiye'nin Mısır'a yapmış olduğu ihracattaki azalmanın nedeni Mısır'ın ithalatını kıstak için tüm dünya ülkelerine uyguladığı Üretici Kayıt Sistemi'dir. 2016 yılında Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracattaki azalma oranı %12'dir ve ihracat değeri 2.732 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (www.ekonomi.gov.tr). 2016 yılında Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında on üçüncü sıraya gerilemiştir. 2017 yılında Türkiye, Mısır'ın ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında onuncu sıraya gerilemiştir (www.tuik.gov.tr).

Tablo 2.62. Mısır'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

Ürünler	2013	2013	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	1.746.077	1.450.638	1.272.011	1.437.501	1.866.522
Gübreler	138.398	18.659	32.039	173.075	360.203
Plastik Maddeler ve Parçaları	322.139	349.951	285.228	222.513	340.103
Pamuk	138.751	107.484	128.941	135.814	148.216
Doğal ve Kükürtlü İnciler	2.635	2.057	295	93.917	111.566
Kimyasal Ürünler	175.643	156.109	99.215	72.740	97.794
İnorganik Kimyasallar	142.207	116.262	73.687	58.357	88.069
Giyim	76.455	58.189	73.554	80.274	87.357
Yapay Elyaflar	39.077	43.558	39.603	41.748	50.211
Demir ve Çelik	101.068	51.952	27.278	45.981	38.646
Mineral Yakıtlar	138.703	34.789	79.851	10.5097	29.493

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c792%7c%7c27%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

Yukarıdaki tabloda Mısır'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ilk on ürün yer almaktadır. Mısır'ın Türkiye'ye ihracatında en büyük paya sahip ürün plastik maddeler ve parçalarıdır. Plastik maddeler ve parçalarından oluşan ürünler Mısır'ın Türkiye'ye 2016 yılı İhracatının %15,47'sini oluşturmaktadır. 2017 yılında Türkiye'nin Mısır'dan ithal ettiği ürünlerin ilk sırasında gübreler yer almıştır. İhracat kalemlerini oluşturan ürünlerin ihracat değerlerinde 2013-2017 döneminde artış meydana gelmiştir.

Tablo 2.63. Türkiye'nin Mısır'a İhraç Ettiği Ürünler (Bin Dolar)

Ürünler	2013	2014	2015	2016	2017
Tüm Ürünler	2.626.284	2.854.336	3.307.749	2.505.487	2.087.108
Demir ve Çelik	281.271	321.056	477.666	426.348	233.293
Demir ve Çelikten Ürünler	84.156	118.590	157.968	140.157	216.836
Makine ve Mekanik cihazlar	168.636	154.088	190.713	159.170	209.888
Demiryolu Taşıtları	51.317	187.939	219.907	139.562	140.005
Plastik Maddeler	106.759	120.703	136.247	113.348	121.540
Elektrikli Makineler	89.591	85.898	92.756	94.408	117.123
Kâğıt ve Mukavvalar	40.511	36.546	128.039	116.222	110.179
İnorganik Kimyasallar	68.253	65.455	65.930	49.741	63.687
Kauçuk ve parçaları	72.241	78.505	70.378	62.002	61.502
Mineral Yakıtlar	943.036	818.736	809.529	497.402	25.538

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c792%7c%7c27%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

Türkiye'nin Mısır'a ihracatı 2016 ve 2017 yılında düşüş yaşamıştır. Bu durumun sebebi 16 Mart 2016 tarihinde yürürlüğe giren Üretici Kayıt Zorunluluğu'dur. Söz konusu sisteme üretici firmaların kayıt yaptırmaları durumunda Türkiye Mısır'a olan ihracatını arttırması beklenmektedir. 2016 yılında Türkiye'nin Mısır'a en büyük ihracat kalemi Mineral yakıtlardır. 2016 yılında Mineral yakıtlar Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracatının %19,8'ine karşılık gelmektedir. 2017 yılında Türkiye'nin mineral yakıt ihracatı 2016 yılına oranla %55 oranında daralarak 25 milyon dolar seviyesine düşmüştür.

2.1.5. Birleşik Arap Emirlikleri

Birleşik Arap Emirlikleri, Abu Dhabi, Dubai, Sharjah, Ajman, Ras Al-Khaimah, Umm Al-Quwain ve Fujairah emirliklerinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Orta Doğu ve Körfez ülkelerinden en büyük üçüncü ekonomiye sahip olan Birleşik Arap Emirlikleri ile Türkiye arasındaki karşılıklı ticaret bu bölümde incelenecektir.

2.1.5.1. Genel Ekonomik Durum

Birleşik Arap Emirlikleri, 2017 yılı 357 milyar \$ GSMH'sı ile Orta doğu ve Körfez ülkeleri içinde üçüncü en büyük ekonomiye sahip İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkesidir (Genç ve Sayım, 2011: 47). Satın alma gücü paritesine göre 2017 yılında 35.236 \$ ile Katar'dan sonra kişi başına milli gelirde ikinci sırada yer almaktadır (www.tetsiad.org).

Birleşik Arap Emirlikleri yedi emirlikten bir araya gelmiştir. Bu Emirlikler, Abu Dhabi, Dubai, Sharjah, Ajman, Ras Al-Khaimah, Umm Al-Quwain ve Fujairah'dır (Onur, 2011: 3). Başkenti Abu Dhabi'dir. 2 Aralık 1971 yılında İngiliz himayesinden çıkarak bağımsızlığını ilan etmiştir (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 40). Türkiye Cumhuriyeti Merkez

Bankası 2017 yılı verilerine göre Mısır nüfusu 9,2 milyon seviyesindedir. Birleşik Arap Emirlikleri'nde nüfusun %80'i yabancı kökenlidir. Yabancı kökenli nüfusun %60'ı Uzak Asya, %18'ini İran ve Orta Doğu Ülkeleri, %5'i ise batı ülkelerinden çalışmak için Birleşik Arap Emirlikleri'ne gelenler tarafından oluşmaktadır.

Tablo 2.64. 2014-2017 Yılı İstihdam Verileri

İstihdam	Birim	2014	2015	2016	2017
Toplam Nüfus	Milyon Kişi	9,0	9,1	9,2	9,4
İşgücü	Milyon Kişi	6,2	6,3	6,3	6,4
Kadın İşgücü / Toplam İşgücü	%	11,8	12,1	12,3	12,3
İşsizlik oranı	%	3,9	3,8	3,6	5,4

Kaynak:Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bac/ulke-profil/genel-bilgiler>

Tabloda Birleşik Arap emirlikleri nüfusu 2017 yılında 9,4 milyondur. İşsizlik oranı 2017 yılında 5,4 oranıyla 2016 yılına göre artış göstermiştir. Kadın işgücünün toplam işgücüne oranı 2017 yılında 12,3'tür. Birleşik Arap Emirliklerinde çalışan nüfusun %90'ı yabancı kökenlidir. BAE vatandaşlarının %88'i kamu sektöründe istihdam edilmektedir. İstihdam edilen vatandaşların %56'sı ise polis teşkilatında çalışmaktadır (www.ticaret.gov.tr).

Birleşik Arap Emirlikleri'nde serbest piyasa koşulları hâkimdir. Resmi para birimi dirhemdir. 1980'li yıllardan 2017 yılına kadar 1 ABD \$ = 3,67 Dirhem olarak sabitlenmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri GSYİH'sının %38'i petrol ve doğalgaz üretimi oluşturmaktadır. Ülke ekonomisi petrol ve doğal gaz üretimi ve ihracatına dayanmaktadır (Sözen vd. 2011: 97). 2008 Finansal Krizi ve 2014 yılının ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarındaki %50 oranındaki düşüşün sonucunda Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi olumsuz etkilenmiştir.

Tablo 2.65. 2013-2017 Yılı Temel Ekonomik Göstergeler

	Birim	2013	2014	2015	2016	2017
GSYİH (Cari Fiyatlarla)	Milyar \$	387	399	345	325	357
Kişi Başına GSYİH	Dolar	42.874	42.943	36.060	32.988	35.236
GSYİH Büyüme Oranı (Sabit Fiyat)	%	4,7	3,1	3,9	2,3	2,6
Enflasyon (Tüketici Fiyatları Ortalaması)	%	1,1	2,3	4,0	3,2	2,7
Döviz Kuru (1\$: Dirhem)	1 Dolar	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67
Cari İşlemler Dengesi	Milyar \$	71	53	13	-3	0,3
Cari İşlemler Dengesi / GSYİH	%	19	13	3,9	-0,9	0,1
Enerji İhracatı (Petrol & Gaz)	Milyar \$	151	145	84	69	-
Toplam İhracat (Enerji Dahil)	Milyar \$	379	380	333	149	-
Toplam İthalat	Milyar \$	294	298	287	207	-

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı , <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bae/ulke-profil/genel-ekonomik-durum>

Tabloda Birleşik Arap Emirliklerinin temel ekonomik göstergeleri verilmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin GSYİH'sının %38'ini petrol gelirleri oluşturmaktan dolayı petrol fiyatlarında oluşan dalgalanma ekonomiyi etkilemektedir. 2013 yılında büyüme oranı 4,7 olarak gerçekleştiğinde enerji ihracatı 151 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında ekonomik büyüme 3,1, enerji ihracatı 145 milyar \$, 2015 yılında ekonomik büyüme oranı 3,9 enerji ihracatı 84 milyar \$, 2016 yılında ekonomik büyüme oranı 2,3, enerji ihracatı 69 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise 2,6 oranında büyüme gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Birleşik Arap Emirlikleri petrol fiyatlarında oluşan dalgalanmaların ekonomik etkilerinden oluşan zararı aza indirebilmek için üretim ve yatırım çeşitlendirmesi için çaba göstermektedir. Birleşik Arap Emirlikleri hükümeti ekonominin petrol ve doğalgaza olan bağımlılığının azaltılmasına yönelik devlet politikası yürütmektedir. 2025 yılında ise bu oranın %25'e ulaşması öngörülmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri 2021 vizyonunda ise en büyük 10 ekonomi arasına girmeyi hedeflemektedir (Kocalar, 2016: 121).

Petrol ve doğalgaza piyasasının ekonomideki üstünlüğünü azaltmayı, ekonomiyi çeşitlendirmeyi ve üretken ve sürdürülebilir bir ekonomik altyapıya sahip olma amacını taşımayı esas alan 2021 vizyonunun gerçekleştirilebilmesi için 2013 yılında çalışmalara başlanmıştır (Üçağaç, 2013: 258).

2.1.5.2. Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomisinin Sektörel Analizi

Birleşik Arap Emirlikleri sektörel analizi, tarım ve hayvancılık, sanayi sektörü, petrol ve doğalgaz sektörü, bankacılık ve finans sektörü olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

2.1.5.2.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Birleşik Arap Emirlikleri, çöl ve düzlüklerden oluşan coğrafi yapıya sahiptir. Umman denizi kıyısında bulunan Fuceyre emirliğinin ve El-Ayn emirliğinin topraklarının bir kısmı tarıma elverişlidir. Gelişen teknolojiyle birlikte deniz suyu arıtılarak tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri hükümeti tarımsal faaliyetlerin arttırılması, sübvansiyon ve tarım alanlarının genişletilmesine yönelik çalışmalar yürütmektedir (Kıran, 2005: 175).

Birleşik Arap Emirlikleri, 9.269 milyonluk nüfusuyla, 37.627,21 \$ kişi başına milli gelir ile Ortadoğu ülkeleri arasında üçüncü en büyük ekonomi olma özelliği taşımaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri, ikliminin ve topraklarının tarıma elverişli olmaması dolayısıyla sınırlı yerel üretime sahip bir ülkedir. Gıda ihtiyacını %90 oranında ithalatla karşılamaktadır (www.kutso.org.tr). Petrolün çıkarılmaya başlanmadığı 1950 yılı öncesinde yılı öncesinde BAE ekonomisi balıkçılık ve inci sektörüne bağlı bir yapıdadır (Özhasar ve Elbinsoy, 2017: 141).

Birleşik Arap Emirlikleri'nde çiftçi işgücüne federal devletten ve yerel yönetimlerden teşvik verilmektedir (Onur, 2011: 8). Tarım sektörünün Birleşik Arap Emirlikleri GSYİH'sından aldığı pay %0,8'dir. Üretimi yapılan tarım ve hayvansal ürünler; sebze, karpuz, kümes hayvanlarının eti ve yumurtası, balık ve inci avcılığıdır.

2.1.5.2.2. Sanayi Sektörü

Birleşik Arap Emirlikleri'nin sanayi sektörünün GSYİH'sından aldığı pay, %20,6'dır. Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisinin petrole ve doğalgaza olan bağımlılığını azaltabilmek adına ekonomiyi çeşitlendirme çabaları sonucu özellikle Jebel Ali Serbest Bölgesinin 2016 yılında 3.000 firmanın bölgede sanayi yatırımı yapmasını beraberinde getirmiştir (www.tetsiad.org). Serbest bölgedeki sanayi yatırımları, hafif sanayi ve son aşama montaja yöneliktir (Onur, 2011: 8).

Birleşik Arap Emirlikleri'nin başlıca sanayi alanları, petrol, petrokimyasallar, balıkçılık, alüminyum, çimento, gübre, ticaret gemileri bakımı ve onarımı, inşaat malzemeleri, tekne yapımı, el sanatı ve tekstildir (www.deik.org.tr).

Birleşik Arap Emirlikleri'nde gelir ve kurumlar vergisi, KDV ve ÖTV vergilerinin bulunmaması ülkede iş yapma kolaylığını arttırmaktadır. 2016 yılında Dünya Bankası'nın 190 ülke içinde Birleşik Arap Emirlikleri iş yapma kolaylığı açısından 34, yeni bir işe başlama kolaylığı açısından 65. Sırada yer almaktadır (www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 2.66. Birleşik Arap Emirlikleri'nin İhraç Ettiği Alüminyum (Bin Dolar)

Yıllar	İşlenmemiş Alüminyum
2013	1.553.568
2014	3.647.367
2015	4.650.892
2016	4.529.300
2017	3.469.055

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

Alüminyum sektörü 2000 yılından sonra ön plana çıkmaya başlamıştır. Dubai Alüminyum Şirketi, sektördeki üretimin büyük bir bölümünü gerçekleştirmektedir. Dubai Alüminyum Şirketi, dünyanın ilk on alüminyum şirketi arasına girmiştir. Üretilen Alüminyumun büyük bir kısmı ihraç edilmektedir (www.kto.org.tr).

2.1.5.2.3. Petrol ve Doğalgaz Sektörü

BAE ekonomisinde petrol ve doğalgaz sektörü önemli bir yere sahiptir. Petrol ve doğalgaz sektörü BAE bütçe gelirlerinin %60'ını oluşturmaktadır (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 141). Petrol ve doğalgaz sektörü Birleşik Arap Emirlikleri GSYİH'nin %38'ini oluşturmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri Dünya petrol üretiminin %3,3'ünü karşılamaktadır (Öztürkler, 2012: 113). Petrol işleme kapasitesi 1,1 milyon varil/gün seviyesindedir. Sektör, mevcut rezerv ve üretim miktarı ile 100 yıl yetecek petrole sahiptir. Petrol rezervinin %95'i Abu Dhabi Emirliği'nde bulunmaktadır.

Tablo 2.67. 2013-2017 Birleşik Arap Emirlikleri Petrol Verileri

		2013	2014	2015	2016	2017
Ham Petrol Rezervi	Milyar Varil	97,8	97,8	97,8	97,8	97,8
Ham Petrol Üretimi	Milyon Varil/Gün	2,8	2,8	3,0	3,0	2,96
Ham Petrol İhracatı	Milyon Varil/Gün	2,7	2,4	2,4	2,6	2,378
Petrol İhracat Fiyatı	Dolar/Varil	110	98,9	52,4	45,3	31,3
Petrol İhracat Geliri	Milyar Dolar	129	102	61	55	65

Kaynak: OPEC, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/170.htm

Birleşik Arap Emirlikleri'nin petrol rezervi 97,8 milyar varildir. Söz konusu olan miktar dünya sıralamasında yedinci büyük rezerv olmaktadır (Solak, 2012: 118). Ham petrol üretimi 2016 yılında 3,0 milyon varile ulaşmıştır. Petrol fiyatlarında 2014 yılı sonrasında yaşanan düşüş petrol ihracat gelirlerinde azalma meydana getirmiştir (tr.investing.com).

Tablo 2.68. 2014-2017 Yılı Ham Petrol İhracat Gelirleri (Bin Dolar)

Ülkeler	2014	2015	2016	2017
Petrol İhracatı	145.350.153	85.448.693	70.280.157	88.958.192
Japonya	40.759.519	22.776.233	16.658.145	19.900.753
Hindistan	14.423.678	8.545.251	8.060.527	9.304.181
Çin	12.931.728	8.536.470	7.105.588	8.635.405
Tayland	12.215.646	7.638.292	5.509.029	6.898.973
Kore	15.276.202	7.808.536	6.193.102	7.639.928
Singapur	14.096.513	7.086.511	5.550.704	7.690.406
Pakistan	6.270.327	4.646.302	5.269.245	6.380.853

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c784%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 06.11.2018).

Birleşik Arap Emirlikleri'nin petrol ihracat payının en yüksek olduğu altı ülke yukarıdaki tabloda verilmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri, petrol ihracatının %98'ini Asya Pasifik ülkeleri ile gerçekleştirmektedir. Yukarıdaki tabloda 2015 yılı ve sonrası ihracat gelirlerinde yaşanan düşüşün sebebi; 2014 yılının ikinci yarısından itibaren petrol fiyatlarında yaşanan %50 oranındaki düşüştür.

Birleşik Arap Emirlikleri, Dünya'nın en büyük yedinci doğalgaz rezervine sahip ülkesidir. Birleşik Arap Emirlikleri 215 trilyon ft³ rezerv ile dünya doğalgaz rezervinin %7'sine sahip bir ülke konumundadır (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 141). Birleşik Arap Emirlikleri 196 trilyon ft³ olan doğalgaz rezervinin %95'i Abu Dhabi Emirliği'nde, 10,7 trilyon ft³ doğalgaz rezervi Sharjah Emirliği'nde, 4,1 trilyon ft³ doğalgaz rezervi Dubai Emirliği'nde, ve 1,1 trilyon ft³ doğalgaz rezervi Ras Al-Khaimah'da bulunmaktadır.

Tablo 2.69. 2012-2017 Yılı Birleşik Arap Emirlikleri Doğalgaz İhracat Gelirleri (Bin Dolar)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Doğalgaz İhracatı	13.282.054	13.251.474	19.716.332	9.783.302	7.625.600	9.014.822
Çin	768.839	1.006.951	3.112.579	2.535.219	2.337.067	3.238.518
Japonya	8.108.063	7.410.276	7.306.513	3.947.498	2.438.831	2.514.084
Hindistan	1.318.038	1.307.023	1.945.226	1.046.302	1.167.794	1.384.320
Endonezya	993.420	993.299	1.035.267	883.860	733.307	909.363
Güney Kore	1.053.010	1.332.415	1.126.650	493.833	348.947	160.775

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c792%7c%7c27%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 08.11.2018).

2016 yılı Doğalgaz ihracat geliri tüm ihracat gelirleri içerisindeki payı %6 olan Birleşik Arap Emirlikleri'nin 2016 yılı doğalgaz ihracat geliri 7.625 milyar dolardır. 2017 yılında doğalgaz ihracat gelirleri artış göstererek 9.014 milyar dolara ulaşmıştır. Tabloda Birleşik Arap Emirlikleri'nden en fazla doğalgaz ithalatı yapan ülkelere yer verilmiştir. Petrol ihracat gelirlerinde yaşanan düşüş gibi doğalgaz ihracat gelirlerinde de 2015 ve 2016 yıllarında yaşanmıştır.

2.1.5.2.4. Bankacılık ve Finans Sektörü

Birleşik Arap Emirlikleri Bankacılık sektörü, Körfez İşbirliği Konseyi içinde yer alan ülkeler arasında aktif toplamı en büyük olan ülkedir. Birleşik Arap Emirlikleri'nde yirmi üç yerli banka 850 şube, 35 yabancı banka 157 şube ile toplam 58 banka faaliyette bulunmaktadır (www.etonet.org.tr).

Tablo 2.70. 2013-2017 Yılı Birleşik Arap Emirlikleri Merkez Bankası Varlıkları (Milyar Dirhem)

	2013	2014	2015	2016	2017
Nakit ve Banka Bakiyeleri	14,59	42	78,61	90,15	139,17
Mevduat	99,93	76,92	96,36	61,70	95,74
Vadeli Yatırımlar	183,62	207,20	217,73	198,50	133,55
Kredi ve Avanslar	0,51	2,82	2,73	3,20	3,20
Diğer Varlıklar	6,88	8,45	2,22	10,90	5,42
Toplam Varlıklar	305,53	337,39	393,65	364,45	377,08

Kaynak: Birleşik Arap Emirlikleri Merkez Bankası, <https://tr.investing.com/central-banks/central-bank-of-the-united-arab-emirates>.

Birleşik Arap Emirlikleri Merkez Bankası 2017 yılındaki toplam aktif 377,08 milyar dirhemdir. 377,08 milyar dirhem 102,74 milyar dolara karşılık gelmektedir. Toplam aktifler 2013 yılında 83,25 milyar dolar, 2014 yılında 91,93 milyar dolar, 2015 yılında 107,25 milyar dolar ve 2016 yılında 99,305 milyar dolardır.

Birleşik Arap Emirlikleri'nin aktifler açısından en büyük ulusal ticari bankaları, Emirates NBD, National Bank of Abu Dhabi, Dubai Islamic Bank, Mashreq Bank ve Union National Bank'tır. Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki bu beş banka bankacılık işlemlerinin %70'ini yürütmektedir (Onur, 2011: 10)

Birleşik Arap Emirlikleri modern bankacılık uygulamalarının mevcut olduğu bir bankacılık sistemine sahiptir. Uluslar arası döviz transferi serbestisi vardır. Bankacılık sektörüne hâkim olan kısa ve orta vadeli krediler iç piyasadan, uzun vadeli krediler uluslararası piyasadan temin edilmektedir (www.tetsiad.org).

Birleşik Arap Emirlikleri Piyasası'nda İslami bankalarda hizmet vermektedir. İslami tahvillere sukuk adı verilmektedir (Kaytancı vd. 2013: 803). Birleşik Arap Emirlikleri piyasasında İslami tahviller alınıp satılmaktadır. Geleneksel bankalar İslami bankalardan gelen taleplere göre bünyelerinde İslami bankacılık departmanları oluşturmuştur. İslami bankacılıkta Dünya ekonomisinde önde gelen ilk on bankadan biri Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunmaktadır (Pehlivan, 2016: 303).

Birleşik Arap Emirlikleri'nde ticari bankaların yanında ulusal borsa da faaliyet göstermektedir. Ulusal borsalar Abu Dhabi ve Dubai'de yer almaktadır. Dubai Uluslararası Finans Borsası, Dubai'nin bölgesel finans merkezi olma hedefi kapsamında faaliyet yürütmektedir. BAE'inde işlem gören menkul kıymet türleri, tahvil ve hisse senedidir (Genç Sayım, 2011: 233).

Küresel finansal krizin başlamasıyla birlikte iç piyasadan 50 milyar dolar tutarında yabancı sermaye bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiştir. Petrol fiyatlarında yaşanan düşüş sonucunda Birleşik Arap Emirlikleri Menkul Kıymetler Borsaları da olumsuz etkilenmiştir. Krizin finansal piyasalardaki etkisini hafifletmek için Abu Dhabi Emirliğinde bulunan beş büyük bankaya Emirlik kaynaklarından sermaye aktarımı yapılmıştır. Kriz döneminde yapılan sermaye aktarımı bankalara duyulan güveni arttırmıştır (www.ekonomi.gov.tr).

2.1.5.3. Dış Ticaret Politikası ve Vergiler

Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi, Körfez ülkeler içerisinde liberal ekonomi politikasını en iyi uygulayan ülkedir (Ekşi, 2015: 250). Birleşik Arap Emirlikleri, reeksport ağırlıklı bir ticari yapıya sahiptir. Birleşik Arap Emirlikleri'ne çeşitli ülkelere gelen mallar, farklı ülke pazarlarına ulaştırılmaktadır (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 142). Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı verilerine göre Birleşik Arap Emirlikleri yılda komşu ve çevre ülkeler ile yaklaşık olarak 100 milyar dolar tutarında reeksport gerçekleştirilmektedir. Dubai, ticaret ve finans merkezi olabilmek için faaliyet yürütmektedir (Kocalar, 2016: 121).

Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi liberal niteliktedir. Rekabetçi, fiyatlara duyarlı ve dışa açık bir pazar yapısına sahiptir. Birleşik Arap Emirlikleri, bölgedeki diğer ülkelerin mal ve hizmet tedarik ettiği bir ticaret merkezi konumunda olan bir ülkedir. Dubai rekabetin yoğun olduğu bir serbest pazar niteliğindedir. Dubai ticaret, finans ve turizm merkezi olma stratejisi izlemektedir. Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi yabancı sermaye çekebilen bir ekonomik yapıya sahiptir (Öztürkler, 2012: 112).

1998 yılından beri Pan-Arap Serbest Ticaret Alanı, Arap ülkeleri arasında Arap Ortak Pazarı oluşturmak için çalışmalar yürütmektedir. On yedi Arap ülkesi arasında karşılıklı ticarete gümrük vergileri kaldırılmıştır (Koçyiğit, 2016: 29). Gümrük Birliği sorunsuz bir şekilde devam etmektedir. Ekonomik yapıları ile birbirine benzeyen on yedi Arap ülkesinin ekonomik büyümelerinin hız kazanması beklenmektedir.

Birleşik Arap Emirlikleri, Körfez İşbirliği Konseyi üyesidir. 2003 yılında uygulanmaya başlayan Gümrük Birliği'ne üyedir. Körfez İşbirliği Konseyi; Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden oluşmaktadır. Gümrük Birliği kapsamında ortak bir gümrük politikası ve %5 oranında ortak bir gümrük tarifesi üzerinden Konsey dışında kalan ülkelerle ticari faaliyetler yürütülmektedir

(Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 142). Birleşik Arap Emirlikleri, Dünya Ticaret Örgütü'ne 1996 yılında üye olmuştur. Dünya Ticaret Örgütü'nün Asyalı Gelişmekte Olan Ülkeler grubuna dâhil edilmiştir.

Birleşik Arap Emirlikleri, ithalatının %50'si tüketim mallarından oluşmaktadır. Birleşik Arap Emirliklerinde iklim dolayısıyla üretimi yapılamayan gıda maddeleri ve yüksek gelirli vatandaşların talep ettiği yüksek maliyetli ürünler en fazla ithalatı yapılan ürün grubunda bulunmaktadır (www.tetsiad.org).

Tablo 2.71. Birleşik Arap Emirlikleri'nin İhracat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)

	Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
	Toplam İhracat	379.488.768	380.339.616	333.362.350	149.481.152	180.893.356
1	Hindistan	19.068.607	12.984.199	10.568.516	19.240.913	23.008.317
2	Japonya	42.527.755	41.595.447	23.521.357	17.298.553	20.750.152
3	Çin	12.823.526	15.763.357	11.514.032	9.994.363	12.311.158
4	İsviçre	4.299.564	5.601.376	4.131.837	16.568.223	10.011.384
5	Umman	5.696.432	6.048.046	5.494.224	10.480.471	7.944.437
12	Türkiye	6.020.012	3.217.083	2.720.416	3.701.152	5.546.932

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 09.11.2018).

Birleşik Arap Emirlikleri 2013-2017 yılları arasındaki en çok ihracat yaptığı beş ülke ve ihracat oranları tabloda verilmiştir. 2014 ve 2015 yıllarındaki toplam ihracat rakamında yaşanan düşüşün önemli bir sebebi de petrol fiyatlarındaki aşağı yönlü dalgalanmalar olmaktadır. Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri İhracatında on ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2.72. Birleşik Arap Emirliklerinin İthalat Yaptığı Ülkeler (Bin Dolar)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam İhracat	294.966.918	298.611.277	287.024.848	207.021.114	212.649.057
Hindistan	24.418.686	22.088.030	17.859.649	30.041.758	30.011.802
Çin	36.394.414	45.002.963	22.845.146	30.066.956	28.723.965
ABD	25.067.252	23.997.532	19.334.455	22.379.793	20.019.696
Almanya	12.545.712	14.079.091	11.931.541	16.330.961	12.702.361
Birleşik Krallık	15.565.374	10.538.688	10.449.620	9.114.574	9.641.434
Türkiye	5.005.070	4.351.942	3.418.962	3.418.962	9.183.685

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 09.11.2018).

Tabloda Birleşik Arap Emirlikleri'nin en fazla ihracat yaptığı altı ülke yer almaktadır. 2016 yılında Çin, Birleşik Arap Emirlikleri'nin en fazla ithalat yaptığı ülkedir. 2017 yılında Hindistan Birleşik Arap Emirlikleri'nin ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında ilk sırada yer almıştır. 2016 yılında Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri'nin ithalat yaptığı

ülkeler sıralamasında on birinci sırada yer almaktadır. 2017 yılında Türkiye BAE'nin ithalat yaptığı ülkelerde altıncı sırada yer almaktadır.

Tablo 2.73. Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	37.719.741.382	27.191.896.884	64.911.638.266
2001	32.668.983.236	30.544.291.916	63.213.275.152
2002	52.163.400.000	42.652.100.000	94.815.500.000
2003	67.135.000.000	52.074.000.000	119.209.000.000
2004	90.638.000.000	72.072.000.000	162.710.000.000
2005	115.452.993.193	80.814.015.853	196.267.009.046
2006	142.505.000.000	97.863.600.000	240.368.600.000
2007	156.634.000.000	127.001.504.679	283.635.504.679
2008	210.000.000.000	175.485.699.238	385.485.699.238
2009	174.725.000.000	164.251.000.000	338.976.000.000
2010	198.362.000.000	187.001.000.000	385.363.000.000
2011	252.556.000.000	210.945.000.000	463.501.000.000
2012	350.123.000.000	261.022.920.180	611.145.920.180
2013	379.488.767.867	294.966.918.275	674.455.686.142
2014	380.339.616.263	298.611.277.362	678.950.893.625
2015	333.362.349.875	287.024.847.500	620.387.197.375
2016	149.481.152.507	207.021.114.005	356.502.266.512
2017	180.893.356.639	212.649.057.297	393.542.413.936

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelProductCountry.aspx?nvpm=1%7c818%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1, (Erişim Tarihi: 09.11.2018).

Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi 2000 ve 2015 yılları arasında dış ticaret fazlası veren bir ekonomi olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri dış ticareti petrol ve reeksport ağırlıklı ticari yapıya sahip bir ülkedir. Küresel kriz, petrol fiyatlarında yaşanan düşüş ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında beşinci ve ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında ilk sırada yer alan Çin ekonomisinde yaşanan yavaşlama, Birleşik Arap Emirlikleri dış ticaret hacminde olumsuz yönde etkili olmuştur.

Birleşik Arap Emirlikleri, ithalat vergi oranı %5 gümrük vergisidir. Gümrük vergisi, mal bedeli, navlun ve sigorta üzerinden tahsil edilmektedir. Buğday, mısır, pirinç gibi bazı gıda ürünleri, incir, elma, kayısı gibi yaş meyve sebze ürünleri, canlı hayvan ithalatı gümrük vergisinden muaf sayılmaktadır. Alkollü ürünler %50, tütün mamulleri %100 oranında gümrük vergisine tabi ürünlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri ihracat ve reeksport işlemlerinden vergi almamaktadır (Onur, 2011: 18).

Körfez İşbirliği Konseyi ile 2003 yılında uygulanan Gümrük Birliği'ne dahil ülkeler gümrük vergisinden muaftır. GAFTA ve EFTA üye ülkeleri ve Singapur'dan ithalat gümrük vergisinden muaftır (www.ekonomi.gov.tr).

Birleşik Arap Emirlikleri'nde sosyal, dini ve ahlaki nedenlerden dolayı bazı malların ithalatı yasaklanmıştır. İthalatı yasak bazı ürünler; haşhaş, kokain, eroin gibi tüm uyuşturucu maddeler, sahte ve taklit paralar, dini veya ahlaki kurallara uymayan, yolsuzluk veya düzeni bozacak etki meydana getirebilecek yayınlar, fotoğraflar, kitaplar ve dergiler bu ürünler arasında yer almaktadır (www.etonet.org.tr).

Birleşik Arap Emirlikleri'nde sadece ithalat, ülkede kayıtlı bir firma ve lisans sahibi sektörlerde yapılabilir. İsrail'de üretimi yapılan ürünlerin Birleşik Arap Emirlikleri'ne ithalatı yasaktır (www.deik.org.tr).

2.1.5.4. Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dış Ticaret İlişkisi

Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki dış ticaret hacmi artış trendi göstermektedir. Dış ticaret artışının nedeni özellikle 2000 yılından itibaren ihracat oranında yaşanan artıştan kaynaklanmıştır. 2009 yılında küresel krizin etkisiyle dış ticaret hacmi 3,5 milyar dolar seviyesine gerilemiştir (Kocalar, 2016: 122).

2000 yılında Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Birleşik Arap Emirlikleri on yedinci sırada iken, 2007 yılında dokuzuncu sıraya, 2008 yılında üçüncü sıraya yükselmiştir. Küresel krizin etkisiyle 2009, 2010, 2011 yıllarında tekrar dokuzuncu sıraya gerilemiştir (www.giv.org.tr). TÜİK 2017 yılı verilerinden hareketle Birleşik Arap Emirlikleri'nin Türkiye'nin ihracatından aldığı pay %2,5 olarak gerçekleşmiştir, Birleşik Arap Emirlikleri Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında sekizinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2.74. 1990-1999 yılı Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1990	75.425.679	192.510.555	267.936.234
1991	75.564.991	365.649.647	441.214.638
1992	96.791.195	354.187.893	450.979.088
1993	129.412.540	314.467.020	443.879.560
1994	184.642.677	338.754.545	523.397.222
1995	188.825.091	41.987.224	230.812.315
1996	211.475.200	23.438.469	234.913.669
1997	264.735.527	25.469.678	290.205.205
1998	239.885.577	31.695.260	271.580.837
1999	390.896.048	27.713.663	418.609.711

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 19.10.2018).

Türkiye 1990-1994 yılları arasında Birleşik Arap Emirlikleri'nden yapmış olduğu ithalat oranları incelendiğinde dış ticaret açığı veren bir ekonomi konumundadır. İki ülke arasındaki on yıllık dönemde dış ticaret hacminin en fazla olduğu dönem 523 milyon dolar ile 1994 yılında gerçekleşmiştir. 1990 yılında 267 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 1999 yılına gelindiğinde 418 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 1994 yılından 1999 yılına gelindiğinde Birleşik Arap Emirlikleri ile gerçekleşen dış ticarete Türkiye dış ticaret fazlası veren ülke konumuna geçmiştir.

Tablo 2.75. 2000-2017 Yılı Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi
2000	315.973.081	39.744.527	355.717.608
2001	380.145.383	65.139.707	445.285.090
2002	457.327.730	100.804.752	558.132.482
2003	702.908.084	113.596.621	816.504.705
2004	1.143.728.129	183.485.004	1.327.213.133
2005	1.675.187.314	205.442.341	1.880.629.655
2006	1.985.696.256	352.284.058	2.337.980.314
2007	3.240.940.316	470.091.971	3.711.032.287
2008	7.975.400.309	691.201.792	8.666.602.101
2009	2.896.572.145	667.856.747	3.564.428.892
2010	3.332.885.430	698.420.581	4.031.306.011
2011	3.706.653.580	1.649.455.844	5.356.109.424
2012	8.174.607.156	3.596.545.417	11.771.152.573
2013	4.965.629.586	5.384.468.281	10.350.097.867
2014	4.655.709.861	3.253.023.958	7.908.733.819
2015	4.681.255.335	2.008.689.629	6.689.944.964
2016	5.406.993.068	3.701.153.078	9.108.146.146
2017	7.610.983.879	5.736.470.028	13.347.453.907

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 19.10.2018).

2000 yılında dış ticaret hacmi 355 milyon dolar seviyesindeyken 2004 yılında 1.327 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Küresel krizin etkisiyle 2009 yılında dış ticaret hacmi daralmıştır. 2013 yılında altın ihracatında yaşanan düşüş sonucu dış ticaret hacmi bir önceki yıla oranla daralmıştır (Efegil, 2015: 629). Birleşik Arap Emirlikleri'nden petrol ihracatında bulunan Çin ve Japonya'nın petrol talebinde yaşanan daralma sonucu 2014 yılında Türkiye ile dış ticaret olumsuz etkilenmiştir. Dış ticaret 2014 yılında 7.908 milyar \$ seviyesine gerilemiştir.

Tablo 2.76. Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri'ne İhraç Ettiği İlk On Ürün (Bin Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
Altın	480.236	857.247	1.618.860	5.398.816
Mücevherat	1.460.580	1.168.767	1.436.343	1.359.982
Petrol Yağları	497.580	569.791	355.859	827.049
Demir ve Çelik Çubuklar	714.509	522.587	408.630	182.120
Elektrik Kontrol ve Dağıtım Parçaları	16.475	27.259	40.251	172.473
Elektrik Transformatörleri	15.075	23.717	71.374	76.551
Harp Mühimmatı Benzeri Aksam Parçaları	86.737	69.441	60.212	70.256
Dokunmuş Halılar	71.073	65.879	69.987	69.687
Mermer	45.467	49.247	49.025	52.004
Mobilyalar ve Aksam Parçaları	27.740	39.854	42.387	37.383

Kaynak:Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bac/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>, (Erişim Tarihi: 09.11.2018).

Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri'nin ihraç ettiği ürünler incelendiğinde altın ve mücevherat ilk sırada yer almıştır. İki ülkenin ticaret hacminde etkisi bakımından altın ve mücevherat ürünlerinin 2016 yılı ihracat değerlerinin toplamı 3.055 milyar dolar tutarındadır bu tutar 2017 yılında 6.758 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 2.77. Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri'nden İthal Ettiği İlk On Ürün (Bin Dolar)

Ürünler	2014	2015	2016	2017
İşlenmemiş Altın	2.437.321	1.499.290	3.313.380	4.933.342
İşlenmemiş Alüminyum	155.182	174.018	126.913	140.669
Mücevherci Eşyası ve Aksamları	300.297	92.407	82.312	123.063
Polimer	40.880	91.260	106.489	66.041
Petrol Yağları	480	97	58.862	50.521
Propilen	33.086	47.073	47.701	39.071
Gümüş	7.324	2.691	12.657	31.471
Alüminyum Hurdaları	8.459	8.541	12.639	22.223
Elmaslar	4.672	13.041	20.251	17.760
Plastik Levha ve Plakalar	8.412	7.976	10.675	6.926

Kaynak:Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bac/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri'nden ithal ettiği ilk on ürün yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İthal edilen ürünlerden ilk sırayı işlenmemiş altın almaktadır. 2017 yılında işlenmemiş altın ithalatının toplam ithalata oranı %74'tür.

2.2. Türkiye'nin Diğer İslam İşbirliği Teşkilatı Üye Ülkeleri ile Dış Ticaretinin Gelişimi

Arnavutluk ekonomisi, Dünya Ticaret Örgütü üyeliği, AB ile gerçekleştirmiş olduğu Serbest Ticaret Anlaşması ve diğer Serbest Ticaret Anlaşmaları ile dış ticaret

politikası şekillenmektedir (www.ekonomi.gov.tr). Arnavutluk ekonomisinde sanayi sektörünün üretim kapasitesi iç piyasa talebini karşılayamamasından dolayı sanayi ürünleri ithalatı nedeniyle Arnavutluk ekonomisi dış ticaret açığı vermektedir (www.akbank.com.tr).

Tablo 2.78. 2000-2017 Türkiye ile Arnavutluk Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	61.304.536	2.794.715	64.099.251
2001	73.204.959	3.614.985	76.819.944
2002	79.760.797	3.972.887	83.733.684
2003	114.426.136	4.578.233	119.004.369
2004	161.028.260	15.528.509	176.556.769
2005	191.139.640	16.237.028	207.376.668
2006	214.240.669	12.570.912	226.811.581
2007	294.507.635	23.842.468	318.350.103
2008	305.736.790	36.696.785	342.433.575
2009	273.314.772	4.694.093	278.008.865
2010	241.066.433	86.859.050	327.925.483
2011	270.630.397	125.915.724	396.546.121
2012	255.949.988	98.989.366	354.939.354
2013	266.543.599	82.390.099	348.933.698
2014	318.540.934	96.281.278	414.822.212
2015	287.374.111	49.577.775	336.951.886
2016	304.605.826	20.602.168	325.207.994
2017	324.728.190	20.838.186	345.566.376

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 19.10.2018).

Arnavutluk ekonomisinin Türkiye ile 2000-2017 yılları arasındaki dış ticaret rakamları yukarıdaki gibidir. Türkiye ile Arnavutluk dış ticaret ilişkisi 19 Nisan 1967 tarihinde Ankara’da imzalanan serbest döviz esasına dayalı ticaret anlaşması ile başlamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi özellikle 2002-2007 yılları arasında %270 oranında artış meydana gelmiştir (Vidhi ve Turgan, 2017: 451). Türkiye ile Arnavutluk dış ticaret verilerinden hareketle iki ülke arasındaki dış ticaret seyri Türkiye lehine ilerlemektedir. Türkiye’nin Arnavutluk’a başlıca ihraç ettiği ürünler, elektrikli makine ve cihazlar, makine ve mekanik cihazlar, demir ve çelik, tekstil ürünleri, ağaç ve ahşap eşyalardan oluşmaktadır. Türkiye’nin ithal ettiği ürünler ise ayakkabı pantolon, alüminyum, yağlı tohumlar ve yağlı meyveler, elektrikli makine ve cihazlar, demir ve çelik ürünleridir.

Azerbaycan ekonomisinin dış ticareti, bağımsızlığının ilk yıllarında Asya ülkeleriyle, 2017 yılında ise dış ticaret yaptığı ülkeler Avrupa ülkeleri ve Türkiye ile

gerçekleşmektedir (Bağırzade, 2011: 293). Azerbaycan ekonomisinin dış ticaret hacminin belirleyici sektörü enerji sektörüdür. Azerbaycan ekonomisinin ihracatında petrol ve doğalgaz sektörünün payı %90'dır (Bulut, 2015: 48). Petrol ve doğalgaz sektörünün Azerbaycan ekonomisinde hâkim sektör olması dolayısıyla dış ticaret hacmi petrol fiyatlarından yüksek oranda etkilenmektedir (Oğan, 2001: 72).

Tablo 2.79. 2000-2017 Türkiye ile Azerbaycan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	230.375.207	95.615.009	325.990.216
2001	225.214.059	78.075.381	303.289.440
2002	231.431.390	64.625.463	296.056.853
2003	315.488.303	122.607.277	438.095.580
2004	403.942.323	135.537.462	539.479.785
2005	528.075.637	208.325.065	736.400.702
2006	695.287.162	296.580.519	991.867.681
2007	1.047.668.215	185.499.965	1.233.168.180
2008	1.667.468.937	362.834.853	2.030.303.790
2009	1.400.446.093	140.599.202	1.541.045.295
2010	1.150.478.726	252.524.579	1.403.003.305
2011	2.063.995.983	262.262.563	2.326.258.546
2012	2.584.670.889	339.935.938	2.924.606.827
2013	2.960.370.840	333.747.607	3.294.118.447
2014	2.874.607.752	291.283.409	3.165.891.161
2015	1.898.519.654	232.375.981	2.130.895.635
2016	1.285.127.038	278.131.382	1.563.258.420
2017	1.102.392.004	296.533.090	1.398.925.094

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 19.10.2018).

Türkiye ile Azerbaycan dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda yer almıştır. İki ülke arasındaki ticaret Türkiye lehine ilerleme göstermektedir. Türkiye ile Azerbaycan ekonomisi dış ticari ilişkileri incelendiğinde 1993 yılından 2017 yılına kadar iki ülkenin ticaret hacmi artış eğilimi göstermektedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin dış ticaret hacminin artışında Türkiye menşeli ürünlerin Azerbaycan piyasasında tanınması ve Türk firmalarının Azerbaycan'da şube açmasıyla birlikte Türk mallarının Azerbaycan piyasasında pazarlanması etkili olmuştur (www.ekonomi.gov.tr).

Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik ihracatındaki başlıca ürünler; Makine ve mekanik cihazlar, plastik ürünler ve parçaları, elektrikli makine ve cihazlar, demir ve çelikten ürünlerdir. Azerbaycan'dan ithal edilen başlıca ürünler; plastik maddeler, alüminyum, petrol ve doğalgaz, organik kimyasallar, bakır ve bunların parçalarıdır (Sevin ve Çağlar, 2017: 238). İki ülke arasındaki ticaret hacminin ticari potansiyelin gerisinde

kalmasının nedeni yüksek gümrük vergisi oranlarından kaynaklanmaktadır (Aras vd. 2012: 17).

Kazakistan ekonomisinde, ihracatın büyük bir bölümü petrol ve ana metaller oluşmaktadır. Kazakistan ekonomisinin ihracat gelirleri, petrol fiyatının dünya fiyatlarındaki değişimlerine bağlı olarak artma veya azalma eğilimi göstermektedir (www.ekonomi.gov.tr). 2014 son çeyreğinden itibaren azalan petrol fiyatları neticesinde ülkenin dış ticaret hacmi 2014 yılında 120 milyar dolar seviyesinden 2016 yılında 62 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Kazakistan ekonomisi bu durum sonucunda zaman zaman dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Tablo 2.80. 2000-2017 Türkiye ile Kazakistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	118.701.179	346.375.953	465.077.132
2001	119.795.053	90.342.703	210.137.756
2002	160.152.590	203.851.624	364.004.214
2003	233.993.792	266.638.012	500.631.804
2004	355.590.090	442.193.316	797.783.406
2005	459.945.924	558.899.941	1.018.845.865
2006	696.822.999	993.728.450	1.690.551.449
2007	1.079.886.739	1.284.049.193	2.363.935.932
2008	890.568.203	1.861.130.645	2.751.698.848
2009	633.417.314	959.454.596	1.592.871.910
2010	818.899.512	1.392.527.981	2.211.427.493
2011	947.821.762	1.995.114.927	2.942.936.689
2012	1.068.625.191	2.056.085.650	3.124.710.841
2013	1.039.420.346	1.760.114.636	2.799.534.982
2014	977.487.454	1.236.267.517	2.213.754.971
2015	750.027.228	1.109.831.671	1.859.858.899
2016	623.715.266	1.093.896.872	1.717.612.138
2017	635.729.428	1.194.645.605	1.830.375.033

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

2000 ile 2017 yılları arasındaki Türkiye ile Kazakistan'ın dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda yer almıştır. İki ülke arasındaki ticaret göstergelerinden hareketle Kazakistan ekonomisi dış ticaret fazlası vermektedir. 2014-2017 yılları arasındaki Kazakistan'ın ithalat rakamındaki gerilemenin nedeni petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilmektedir. Türkiye'nin Kazakistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; makine ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar, giyim ve tekstil ürünleri, giysi ve giyim aksesuarları, demir ve çelikten ürünlerdir. Kazakistan'dan ithal

edilen başlıca ürünler; bakır ve parçaları, petrol, çinko ve çinko ürünler, kurşun, alüminyum, hububat, demir ve çelikten oluşmaktadır.

Türkmenistan ekonomisi devlet müdahalelerinin yüksek olmasından dolayı kapalı bir ekonomi politikasına sahiptir. Ekonomi politikasının gereği olarak yabancı yatırımlar ülke içerisinde gelişme gösterememektedir (Bulut, 2016: 47). Türkmenistan ekonomisinde ihracatı yapılan başlıca ürünler arasında doğalgaz ilk sırada yer almaktadır ve Türkmenistan ekonomisinin ihracatının %52,61'ini oluşturmaktadır (www.birlesmismarkalar.org.tr). Türkmenistan ürün ihracatında yer alan diğer ürünler; petrol yağları, petrol, ham petrol, pamuk, pamuk ipliği, kükürt gibi ürünlerden oluşmaktadır (www.trademap.org). Petrol ve doğalgaz fiyatlarında yaşanan düşüşler neticesinde Türkmenistan ekonomisi sektörün ihracat üzerindeki payının büyük olmasından dolayı etkilenmektedir.

Tablo 2.81. 2000-2017 Türkiye ile Türkmenistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	120.155.152	97.877.997	218.033.149
2001	105.277.888	71.738.647	177.016.535
2002	110.020.805	106.348.207	216.369.012
2003	170.347.340	123.681.653	294.028.993
2004	214.847.966	175.795.198	390.643.164
2005	180.634.720	160.743.539	341.378.259
2006	281.325.145	189.923.822	471.248.967
2007	339.988.929	396.723.086	736.712.015
2008	662.932.585	389.305.345	1.052.237.930
2009	945.655.411	327.559.251	1.273.214.662
2010	1.139.825.348	386.342.009	1.526.167.357
2011	1.493.335.582	392.712.335	1.886.047.917
2012	1.480.051.810	303.506.877	1.783.558.687
2013	1.957.484.112	653.814.962	2.611.299.074
2014	2.231.245.647	623.326.225	2.854.571.872
2015	1.857.842.574	557.355.808	2.415.198.382
2016	1.241.469.509	422.492.209	1.663.961.718
2017	915.772.094	348.123.158	1.263.895.252

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

2000 ile 20017 yılları arasındaki Türkiye ile Türkmenistan'ın dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda görülmektedir. İki ülke arasındaki dış ticaret göstergelerinden hareketle, dış ticaret dengesinin Türkiye lehine bir seyir izlediği ifade edilebilmektedir. Hizmetler sektörleri kapsamında Türkiye lehine mütahtilik sektörü iki ülke arasındaki ticarete önemli bir yere sahiptir. Türkmenistan'a ihraç edilen başlıca ürünler; demir ve çelikten ürünler,

elektrikli makine ve cihazlar, makine ve mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, plastik maddeler, mobilya ürünleri, alüminyum ürünleridir. Türkmenistan'dan ithal edilen başlıca ürünler; pamuk, pamuk ipliği mineral yakıtlar, plastik maddeler ve gübrelerdir (www.trademap.org).

Tablo 2.82. 2000-2017 Türkiye ile Özbekistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	82.647.409	85.794.461	168.441.870
2001	89.725.260	36.045.330	125.770.590
2002	93.735.468	75.342.346	169.077.814
2003	138.422.361	99.461.910	237.884.271
2004	145.225.516	178.671.343	323.896.859
2005	151.070.824	261.466.105	412.536.929
2006	175.995.482	415.840.964	591.836.446
2007	225.612.432	613.809.936	839.422.368
2008	337.130.217	580.810.110	917.940.327
2009	279.963.522	413.078.836	693.042.358
2010	282.666.367	861.373.489	1.144.039.856
2011	354.489.516	939.882.369	1.294.371.885
2012	449.884.446	813.287.488	1.263.171.934
2013	562.525.829	815.416.701	1.377.942.530
2014	603.013.101	780.706.584	1.383.719.685
2015	488.579.852	711.555.111	1.200.134.963
2016	533.018.382	709.292.468	1.242.310.850
2017	531.202.903	659.339.460	1.190.542.363

Kaynakça: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

2000-2017 yıllarında Türkiye ile Özbekistan arasında ticaret hacmi yıllar itibarıyla istikrarlı biçimde artış kaydetmektedir. Ticaret hacmi incelendiğinde, 2000 yılında 168.441 milyon dolar seviyelerinden 2017 yılında 1.190 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret rakamları Özbekistan lehine ilerlemektedir (www.kto.org.tr).

Özbekistan ekonomisi bağımsızlığının ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır (Kodaman ve Birsal, 2006: 436). Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; makine ve mekanik cihazlar, plastik ürünler ve parçaları, imalat ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, boya özleri, demir ve çelik ürünleri, kimyasal ürünler, demiryolu ve tramvay taşıtlarıdır. Özbekistan'dan ihraç edilen ürünler; bakır ve parçaları, plastik ürünler, çinko ve çinko ürünleri, pamuk, meyve ve fındık, sebze ürünleri, ham deri, gübreler, yağlı tohumlar ve yağlı meyvelerdir (Alkan, 2011: 129).

Tablo 2.83. 2000-2017 Türkiye ile Tacikistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	4.467.496	16.511.405	20.978.901
2001	15.552.546	13.662.054	29.214.600
2002	10.915.302	40.695.917	51.611.219
2003	29.478.210	56.998.592	86.476.802
2004	41.637.217	62.817.563	104.454.780
2005	46.716.970	47.309.376	94.026.346
2006	71.786.989	118.395.227	190.182.216
2007	118.107.205	143.351.962	261.459.167
2008	176.448.292	147.727.000	324.175.292
2009	126.363.875	107.266.646	233.630.521
2010	143.890.374	283.689.489	427.579.863
2011	172.575.437	324.282.807	496.858.244
2012	234.946.906	345.177.678	580.124.584
2013	283.619.841	371.358.165	654.978.006
2014	277.383.776	160.947.247	438.331.023
2015	162.783.124	203.760.272	366.543.396
2016	151.621.061	162.255.143	313.876.204
2017	125.872.741	161.155.857	287.028.598

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

2000-2017 yılları arasında Türkiye ile Tacikistan ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticari denge 2000-2007 yılları arasında Tacikistan lehine ilerlemiştir. 2008 ve 2009 yıllarında iki ülke arasındaki ticarete Türkiye dış ticaret fazlası vermiştir. 2000 yılında 20.978 milyon olan dış ticaret hacmi 2017 yılında 287.028 milyon değerine yükselmiştir.

2016 yılında Türkiye'nin Tacikistan ekonomisinin toplam ihracatından aldığı pay %24,1'dir (www.ekonomi.gov.tr). Türkiye'nin Tacikistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; imalat ürünleri, plastik maddeler, elektrikli makine ve cihazlar, giyim ürünleri, makine ve mekanik cihazlar, giysi ve giyim aksesuarları, ayakkabı, et ve sakatatlar, metal ürünlerdir. Tacikistan'dan ithal edilen başlıca ürünler; alüminyum, pamuk, ham deri, bakır, mücevher ürünleri, sebze ürünleri, çinko ve ipektir (www.trademap.org).

Kırgızistan ekonomisi, 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesinin ardından dış ticaret politikalarında liberalleşme sürecine girmiştir. 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. Kırgızistan ekonomisinde bölgesel ağırlıklı ticaret yapısına sahiptir. Kırgızistan'da bölge içerisindeki ikili veya ayrıcalıklı ticaret anlaşmaları dış ticaret politikaları bakımından önemlidir (Karluk, 2011: 49).

Tablo 2.84. 2000-2017 Türkiye ile Kırgızistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	20.572.202	2.349.517	22.921.719
2001	17.350.084	6.307.053	23.657.137
2002	24.004.847	17.622.564	41.627.411
2003	40.861.990	10.905.892	51.767.882
2004	74.701.550	13.383.622	88.085.172
2005	89.529.497	14.112.993	103.642.490
2006	132.172.258	27.454.982	159.627.240
2007	181.310.857	45.019.919	226.330.776
2008	191.350.605	47.974.239	239.324.844
2009	140.002.456	31.446.013	171.448.469
2010	129.201.865	30.899.651	160.101.516
2011	180.240.922	52.123.374	232.364.296
2012	257.470.373	45.226.316	302.696.689
2013	388.335.613	36.964.084	425.299.697
2014	421.431.057	65.647.764	487.078.821
2015	294.701.653	76.857.917	371.559.570
2016	308.932.867	101.066.820	409.999.687
2017	290.101.882	128.137.803	418.239.685

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. 2000 ile 2017 yılları arasındaki ticaret hacmi artış eğilimi göstermiştir. 2000 yılında 22 milyon dolar olan ticaret hacmi 2017 yılında 418 milyon seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; örme giyim eşyaları, mücevherler, giysi ve giyim aksesuarları, makine ve mekanik cihazlar, plastik maddeler, elektrikli makine ve cihazlardır. Kırgızistan'dan Türkiye'nin ithal ettiği ürünler; altın, pamuk, kuru baklagiller, konserve ürünler, hayvan sakatatları, kurşun, alüminyumdur (Karluk, 2011: 54).

Fas 1980'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası işbirliği ile ekonomik reform sürecine girerek liberalleşme sürecine girmiştir. Ülke içerisinde istihdamı arttırmaya yönelik yatırım teşvikleri uygulanmaktadır. Fas hükümetinin öncelikli politikası ülkedeki fakirliği azaltmak amacıyla istihdamı arttırmaktır (Temelat, 2013: 84).

Tablo 2.85. 2000-2017 Türkiye ile Fas Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	70.413.097	72.983.361	143.396.458
2001	98.149.000	38.193.569	136.342.569
2002	138.330.675	68.314.867	206.645.542
2003	180.779.232	76.989.910	257.769.142
2004	330.058.660	105.778.116	435.836.776
2005	370.824.723	143.231.172	514.055.895
2006	551.377.105	173.902.433	725.279.538
2007	721.594.690	198.460.090	920.054.780
2008	957.768.645	360.519.629	1.318.288.274
2009	600.456.393	234.729.259	835.185.652
2010	623.957.425	396.797.914	1.020.755.339
2011	920.895.944	419.945.329	1.340.841.273
2012	1.014.905.540	429.482.084	1.444.387.624
2013	1.192.899.957	572.205.825	1.765.105.782
2014	1.406.565.848	639.849.127	2.046.414.975
2015	1.337.554.746	710.635.743	2.048.190.489
2016	1.469.042.624	918.164.234	2.387.206.858
2017	1.343.514.147	742.927.876	2.086.442.023

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

2000-2017 yılı Fas ile Türkiye dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2000 yılında 143 milyon dolar, 2008 yılında 1.318 milyar dolar, 2016 yılında 2.387 milyar dolar, 2017 yılında ise 2.087 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı başından itibaren iki ülke arasındaki dış ticaret hacminde artış seyri görülmektedir. Türkiye ile Fas ekonomisinin dış ticaret rakamları incelendiğinde dış ticaret dengesinin Türkiye lehine ilerlemektedir.

Türkiye'nin Fas ekonomisinden ihraç ettiği başlıca ürünler; otomobil, makine ve mekanik cihazlar, demir ve çelik, mücevherler, pamuk, plastik maddeler, elektrikli makine ve cihazlar, kauçuk, demir ve çelik ürünleri, yapay elyaflardır. Türkiye'nin Fas'tan ihraç ettiği başlıca ürünler; demir yolu taşıtları, altın ve değerli madenler, hayvan yemi, kireç ve çimento, inorganik kimyasallar, gübreler, giysi ve giyim aksesuarları, balıklardır (Sevin ve Çağlar, 2017: 238). Fas ekonomisine gübre fiyatlarında oluşan artış katkı sağlamaktadır (Kavas, 2011: 27).

2016 yılında 156 milyar dolar GSMH'ye, 3.843 bin dolar kişi başına gelire sahip ülke Cezayir'dir (www.tuik.gov.tr). En fazla ticaret yaptığı ülke grubu OECD ülkeleridir. Cezayir ihracat sektörünün başında yer alan hidrokarbonlar sektörü, ihracatı toplam ihracatın yaklaşık %97'sini oluşturmaktadır (Sözen vd. 2011: 97). 2014 yılı son çeyreğinden itibaren düşen petrol fiyatları nedeniyle ihracat değerinin azaldığı

görülmektedir. Cezayir ekonomisinin tarımsal üretim ve sanayi alt yapısının yetersizliği nedeniyle pek çok tüketim mamulünü ithalat yoluyla temin etmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında Cezayir ekonomisinde dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır (www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 2.86. 2000-2017 Türkiye ile Cezayir Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	383.461.397	1.192.412.896	1.575.874.293
2001	421.963.836	1.063.982.706	1.485.946.542
2002	514.282.276	557.862.436	1.072.144.712
2003	573.001.756	500.550.597	1.073.552.353
2004	806.115.152	625.888.688	1.432.003.840
2005	807.138.374	861.809.333	1.668.947.707
2006	1.020.696.303	718.739.899	1.739.436.202
2007	1.231.724.943	943.808.119	2.175.533.062
2008	1.613.644.307	1.587.505.715	3.201.150.022
2009	1.777.198.148	768.994.957	2.546.193.105
2010	1.504.590.140	1.068.379.844	2.572.969.984
2011	1.470.547.381	1.150.325.474	2.620.872.855
2012	1.813.036.624	924.933.549	2.737.970.173
2013	2.002.688.972	714.092.410	2.716.781.382
2014	2.078.889.041	920.989.273	2.999.878.314
2015	1.825.874.624	740.547.120	2.566.421.744
2016	1.736.370.650	463.820.145	2.200.190.795
2017	1.418.900.448	597.099.424	2.015.999.872

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

Türkiye ile Cezayir dış ticaret hacmi 2000 yılında 1.575 milyar dolar seviyesinden 2017 yılında 2.015 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2000-2005 yılları arasında iki ülkenin dış ticaret dengesi Cezayir lehine ilerlerken 2017 yılı da dâhil olmak üzere iki ülke arasındaki dış ticaret rakamlarından hareketle Türkiye dış ticaret fazlası veren bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'nin Cezayir'den yapmış olduğu ihracatta ilk sırada doğalgaz yer almaktadır (Öğür, 2014: 348).

Tunus ekonomisi tarım, madencilik, turizm ve tekstil gibi çeşitli sektörlerle dayanan gelişmekte olan bir ekonomidir. İklim koşullarının elverişli olmaması tarım sektörünü doğrudan etkilemektedir (Efegil, 2013: 108). 2016 yılında GSMH'si 42 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (www.tuik.gov.tr). Tunus Dış ticaret açığı veren bir ülkedir. 2016 yılında ticaret açığı 3.580 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Tunus'a olan ihracatında ilk sırada tekstil ürünleri ve elyafı yer almaktadır (www.trademapp.org).

Tablo 2.87. 2000-2017 Türkiye ile Tunus Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	162.271.742	64.842.883	227.114.625
2001	140.592.628	72.935.820	213.528.448
2002	121.141.720	71.800.648	192.942.368
2003	220.015.179	98.139.778	318.154.957
2004	256.162.186	100.409.572	356.571.758
2005	294.785.234	117.372.416	412.157.650
2006	324.892.895	150.094.226	474.987.121
2007	530.276.892	229.788.257	760.065.149
2008	778.098.265	365.381.316	1.143.479.581
2009	647.081.781	234.980.277	882.062.058
2010	713.631.595	280.720.125	994.351.720
2011	802.302.122	249.790.094	1.052.092.216
2012	796.738.054	195.623.995	992.362.049
2013	892.157.014	289.267.995	1.181.425.009
2014	915.041.333	196.697.088	1.111.738.421
2015	819.060.555	144.077.031	963.137.586
2016	910.613.275	214.382.825	1.124.996.100
2017	720.740.919	163.552.298	884.293.217

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

Türkiye ve Tunus ekonomisi arasındaki dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda yer almıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. 2017 yılında Türkiye'nin Tunus'a yönelik ihracat değeri 720 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Tunus'tan ithalat değeri 163 milyon dolar seviyesindedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllara göre dalgalı seyir izlemektedir.

Libya ekonomisinde 1969 yılından 2000 yılına kadar kapalı ekonomi modeli uygulanmıştır. Ekonomi, petrol gelirlerine bağlıdır ve petrol fiyatlarında oluşan dalgalanma Libya ekonomisine olumsuz olarak yansımaktadır (Al ve Aslan, 2018:49). Libya ekonomisinde toplam dış ticaret hacmi 2001 yılından 2008 yılına kadar artış göstermiş ve 2008 yılında 81 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır, küresel finansal krizin etkisinin en fazla hissedildiği yıl olan 2009 yılında ise 57 milyar dolara gerilemiştir. Libya dış ticaret hacmi 2010 yılında 69 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır ancak 2011 yılında ülkede yaşanan iç savaş nedeniyle 25,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir (www.ekonomi.gov.tr). 2016 yılında dış ticaret hacmi düşen petrol fiyatlarının da etkisi ile 15 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2.88. 2000-2017 Türkiye ile Libya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	95.546.530	786.159.586	881.706.116
2001	67.472.537	847.847.486	915.320.023
2002	165.112.006	41.800.126	206.912.132
2003	254.740.870	68.356.297	323.097.167
2004	337.204.154	82.628.524	419.832.678
2005	384.166.547	194.536.753	578.703.300
2006	489.261.223	241.430.019	730.691.242
2007	643.149.901	260.385.710	903.535.611
2008	1.074.287.855	336.325.243	1.410.613.098
2009	1.795.117.369	357.417.456	2.152.534.825
2010	1.932.370.242	425.652.133	2.358.022.375
2011	747.629.415	139.762.758	887.392.173
2012	2.139.439.617	416.151.649	2.555.591.266
2013	2.753.095.645	303.957.159	3.057.052.804
2014	2.059.898.194	243.756.449	2.303.654.643
2015	1.419.759.829	195.795.977	1.615.555.806
2016	906.107.194	161.021.128	1.067.128.322
2017	678.583.402	205.691.672	884.275.074

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

Türkiye ile Libya dış ticaret göstergelerinden hareketle iki ülkenin 2000-2017 yılları arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi küresel kriz, Libya’da meydana gelen iç savaş ve petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle dalgalı seyir izlemektedir. Türkiye ile Libya arasındaki dış ticaret hacminin en yüksek olduğu yıl 2013 yılında 3 milyar dolar değerinde gerçekleşmiştir.

Libya’nın Türkiye’ye ihraç ettiği balıca ürünler: altın, demir, çelik, bakır, alüminyum, gübre, ham deri, kireç, çimento, balık, yün ve dokuma kumaşlardır. Türkiye’nin Libya’ya ihraç ettiği başlıca ürünler; plastik ürünler, mobilya, mücevherler, hayvansal ve bitkisel yağlar, giyim ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, giyim aksesuarlarıdır (Sevin ve Çağlar, 2017: 238).

1990-2001 yılları arasında Türkiye ile Sudan arasında yirmi beş ticari anlaşma imzalanmıştır. 2001 yılından sonra çeşitli sektörlerde iki ülke arasındaki işbirliği yaygınlaştırılmıştır. Türkiye ve Sudan arasındaki yatırım yapılan sektörler; barajlar, limanlar, iletişim, ulaştırma, Petro-kimya, enerji, tarım endüstrisi ve inşaat faaliyetleridir (Dikici ve Bilgin, 2010: 20).

Tablo 2.89. 2000-2017 Türkiye ile Sudan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	37.662.390	4.633.269	42.295.659
2001	54.576.620	1.391.843	55.968.463
2002	59.302.199	12.404.758	71.706.957
2003	63.791.036	7.143.631	70.934.667
2004	88.442.028	12.078.990	100.521.018
2005	145.232.029	7.954.637	153.186.666
2006	216.966.768	7.622.666	224.589.434
2007	179.697.403	8.399.962	188.097.365
2008	234.222.630	9.207.656	243.430.286
2009	247.593.878	7.262.198	254.856.076
2010	227.743.328	5.214.731	232.958.059
2011	243.723.074	9.370.069	253.093.143
2012	279.611.767	11.171.417	290.783.184
2013	268.662.340	26.330.095	294.992.435
2014	307.872.075	12.150.385	320.022.460
2015	424.554.609	24.607.113	449.161.722
2016	460.474.471	49.635.822	510.110.293
2017	328.482.650	78.300.225	406.782.875

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).

2000-2017 yılları arasındaki Türkiye ile Sudan dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. İki ülke arasındaki ticaret mesafe değişkeninin de etkisiyle 2017 yılında 406 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye Sudan ile karşılıklı ticarette dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır. 2000 yılında 42 milyon dolar olan ticaret hacmi 2016 yılında en yüksek seviyeye ulaşarak 510 milyon dolar değerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2.90. 2000-2017 Türkiye ile Moritanya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	2.627.309	4.633.269	7.260.578
2001	4.354.982	23.558	4.378.540
2002	11.636.191	770.953	12.407.144
2003	4.293.539	1.895.298	6.188.837
2004	5.528.871	4.135.795	9.664.666
2005	10.065.147	982.834	11.047.981
2006	8.910.489	213.974	9.124.463
2007	10.989.675	7.576.795	18.566.470
2008	15.173.373	7.861.414	23.034.787
2009	22.920.026	661.649	23.581.675
2010	37.443.613	1.440.560	38.884.173
2011	75.554.682	15.062.461	90.617.143
2012	110.736.788	4.188.819	114.925.607
2013	103.805.624	3.633.141	107.438.765
2014	91.792.247	15.909.262	107.701.509
2015	97.159.087	12.871.371	110.030.458
2016	73.205.925	15.128.909	88.334.834
2017	70.188.514	32.706.218	102.894.732

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).

2000-2017 yılı Türkiye ile Moritanya dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. 2017 yılında ticaret hacmi 102 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 ile 2017 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacminde artış olduğu gözlemlenmektedir. Moritanya ekonomisi, balıkçılık, tarım, hayvancılık ve madencilik ana sektörleri oluşturmaktadır. 2001 yılında Moritanya petrol üretimine başlamıştır (Söylemez, 2016: 139).

Moritanya ihracat ürünlerinde 2016 yılında ihracatımızda % 8’lik payı ile demir veya alaşımsız çelikten çubuklar önemli bir yere sahiptir. Moritanya’ya İhraç edilen diğer ürünler; makine ve mekanik cihazlar, pastacılık ürünleri, demir ve çelik ürünler, halı ve yer kaplamalarıdır. Türkiye’nin Moritanya’dan ithal ettiği ürünler dokuz adet üründen oluşmaktadır. Moritanya’dan ithalatı yapılan ürünlerden et, sakatat, deniz ürünleri, balık yağları, hayvan derileri 2016 yılı Moritanya’dan Türkiye’nin yaptığı toplam ithalatın %90’ını oluşturmaktadır. Cam ürünler, giysi giyim aksesuarları ve alüminyum diğer ithal edilen ürünleri oluşturmaktadır (www.trademap.org).

Tablo 2.91. 2000-2017 Türkiye ile Mali Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	2.200.274	1.953.248	4.153.522
2001	2.607.704	3.945	2.611.649
2002	3.391.366	165	3.391.531
2003	4.970.006	42.081	5.012.087
2004	6.373.233	397.161	6.770.394
2005	10.000.044	2.887.267	12.887.311
2006	7.667.035	1.331.764	8.998.799
2007	12.139.902	2.173.656	14.313.558
2008	8.949.357	802.571	9.751.928
2009	8.869.744	898.483	9.768.227
2010	9.925.390	1.397.249	11.322.639
2011	18.084.421	2.840.918	20.925.339
2012	19.283.211	2.095.311	21.378.522
2013	20.751.202	453.719	21.204.921
2014	33.547.604	9.586.592	43.134.196
2015	30.383.145	2.258.513	32.641.658
2016	64.704.880	9.128.419	73.833.299
2017	46.636.344	24.592.196	71.228.540

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).

2000-2017 yılları arasında Türkiye ve Mali dış ticaret göstergelerinden hareketler iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2000 yılında 4 milyon olan ticaret hacmi 2017 yılında

71 milyon olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye lehine fazla vermektedir.

Mali ekonomisine Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca ürünler; içten yanmalı motorlar, bomba, torpido ve mermiler, elektrik enerjisi üretim grupları, makarna, kuskus, demir ve çelik inşaat malzemeleri, barut gibi ürünlerdir (www.ekonomi.gov.tr). Mali'den Türkiye'nin ithal ettiği ürünler; pamuk, altın, yağlı tohumlar, altındır (Kavas, 2011: 27).

Burkina Faso ekonomisinin ihracat değerleri 2016 yılında önemli bir artış göstermiştir. Burkina Faso'nun toplam ihracatında altın ve pamuk ürünlerinin payı büyüktür (www.ekonomi.gov.tr). İhracat yaptığı ülkeler sırasıyla; İsviçre, Singapur, Hindistan, Fildişi Kıyısı, Güney Afrika, Fransa, Gana'dır. Burkina Faso'nun ihracat değeri 2016 yılında 2.520 milyar dolar oranında gerçekleşmiştir (www.trademapp.org).

Tablo 2.92. 2000-2017 Türkiye ile Burkina Faso Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	1.111.385	2.562.262	3.673.647
2001	726.649	840.650	1.567.299
2002	1.602.354	1.319.508	2.921.862
2003	3.095.265	1.121.480	4.216.745
2004	2.611.591	1.834.697	4.446.288
2005	3.916.968	249.612	4.166.580
2006	3.736.377	2.570.826	6.307.203
2007	5.047.435	6.572.825	11.620.260
2008	7.143.242	3.745.687	10.888.929
2009	6.134.263	4.856.252	10.990.515
2010	10.297.813	44.872.445	55.170.258
2011	14.582.792	146.997.085	161.579.877
2012	12.816.110	222.724.693	235.540.803
2013	20.484.239	36.947.149	57.431.388
2014	25.666.676	22.435.009	48.101.685
2015	21.696.429	46.525.739	68.222.168
2016	24.680.947	44.744.759	69.425.706
2017	23.890.757	63.063.273	86.954.030

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).

2000-2017 yılları arasındaki dış ticaret hacminde Burkina Faso dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır. 2000 yılında 3.673 milyon dolar olan ticaret hacmi 2017 yılında 86 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin en yüksek olduğu yıl 2012 yılıdır ve 235 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Nijer ekonomisinin ihraç ettiği ürünler arasında ilk sırayı uranyum almaktadır. Nijer ekonomisinin uranyum Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı 2017 yılı verilerine

göre toplam ihracatının %30'unu oluşturmaktadır. Nijer ekonomisinde ihracatı yapılan başlıca ürünler; petrol yağları, pirinç, palm yağı, altın, makarna, pamuklu kumaş, otomobil, soğan, kullanılmış giyim eşyası, soğan, hava taşıtları ve şeker ihracat sırasında ilk sıralarda yer alan ürünlerdir (www.trademapp.org). Nijer, Çad, Nijerya, Kamerun ve Orta Afrika Cumhuriyeti arasında sınır ticareti, el sanatları, tarım, ulaştırma sektörlerinde uygulanmaktadır (Öztürk, 2006: 110).

Tablo 2.93. 2000-2017 Türkiye ile Nijer Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	468.706	44.332	513.038
2001	897.489	39.917	937.406
2002	769.382	45.368	814.750
2003	2.166.834	271.825	2.438.659
2004	3.309.669	15.608	3.325.277
2005	3.884.298	128.600	4.012.898
2006	3.967.262	585.189	4.552.451
2007	11.114.226	1.060.844	12.175.070
2008	15.545.558	2.379.802	17.925.360
2009	11.004.557	59.138	11.063.695
2010	14.740.639	8.942	14.749.581
2011	24.473.579	13.738	24.487.317
2012	38.954.398	78.771	39.033.169
2013	46.320.105	165.364	46.485.469
2014	35.250.500	22.234	35.272.734
2015	31.296.749	54.912	31.351.661
2016	23.906.159	110.009	24.016.168
2017	31.376.449	77.647	31.454.096

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 22.10.2018).

Nijer ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 2017 yılında 31 milyon dolardır. İki ülke arasındaki ticaret oranları incelendiğinde 2008 yılı petrol ithalatındaki artıştan dolayı Türkiye'nin Nijer'den ithalatın en fazla yapıldığı yıl olmuştur. Nijer ve Türkiye arasındaki ticari denge Türkiye lehine ilerlemektedir.

Tablo 2.94. 2000-2017 Türkiye ile Çad Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	210.114	241.177	451.291
2001	740.812	489.079	1.229.891
2002	3.351.745	1.081.624	4.433.369
2003	1.786.857	349.231	2.136.088
2004	1.061.176	153	1.061.329
2005	996.451	144.892	1.141.343
2006	1.496.830	133	1.496.963
2007	3.230.560	1.060.844	4.291.404
2008	8.872.339	2.379.802	11.252.141
2009	4.955.544	29.046	4.984.590
2010	3.323.113	113.195	3.436.308
2011	5.855.001	29.580	5.884.581
2012	9.739.296	9.661.782	19.401.078
2013	12.768.972	11.436.265	24.205.237
2014	19.272.703	16.819.994	36.092.697
2015	17.453.431	21.619.079	39.072.510
2016	18.532.593	23.657.366	42.189.959
2017	14.894.328	26.918.922	41.813.250

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

Türkiye ile Çad arasındaki dış ticaret hacmi düşük seviyede gerçekleşmektedir. 2000 ile 2017 yıllarında dış ticaret oranları dalgalı seyir izlemiştir. 2017 yılında 41 milyon dolar değerinde dış ticaret hacmi gerçekleşmiştir. 2015, 2016, 2017 yıllarında iki ülke arasındaki ticarete Çad dış ticaret fazlası vermiştir.

Senegal ekonomisi tarıma dayalı ekonomik yapıya sahiptir. Senegal doğal kaynakları oldukça sınırlıdır. Sektörel bazda incelendiğinde tarım sektörü işgücünün %70'ine istihdam olanağına sahip sektördür. Bu durum Senegal ekonomisini iklim koşullarına, uluslararası piyasalardaki gelişmelere ve hammadde fiyatlarına aşırı duyarlı hale getirmektedir. Döviz gelirleri bakımından turizm sektörü ilk sırada yer almaktadır (www.atonet.org.tr).

Tablo 2.95. 2000-2017 Türkiye ile Senegal Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yılar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	10.037.080	68.362	10.105.442
2001	13.411.386	179.558	13.590.944
2002	19.111.899	269.504	19.381.403
2003	26.675.805	136.590	26.812.395
2004	25.520.465	89.324	25.609.789
2005	34.951.273	461.843	35.413.116
2006	40.437.098	576.686	41.013.784
2007	65.107.776	1.631.887	66.739.663
2008	90.008.381	1.876.744	91.885.125
2009	95.379.140	1.489.358	96.868.498
2010	83.313.697	1.448.675	84.762.372
2011	155.021.277	2.508.974	157.530.251
2012	128.373.607	2.162.777	130.536.384
2013	119.333.042	5.619.681	124.952.723
2014	165.624.921	4.452.445	170.077.366
2015	128.205.745	5.517.257	133.723.002
2016	154.370.832	6.138.346	160.509.178
2017	179.478.580	3.992.070	183.470.650

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

2000 ile 2017 yılları arasında iki ülke arasındaki dış ticaret rakamları incelendiğinde dış ticaret hacmi düşük seviyede ilerleme göstermektedir. Senegal 2017 yılında Türkiye’den 179 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiştir. 2000 yılındaki oran değerlendirildiğinde ihracat değeri yaklaşık on sekiz kat artmıştır. Türkiye’nin Senegal’den ithalatı 2017 yılında 4.992 milyon değerinde gerçekleşmiştir. Türkiye’nin Senegal’e ihracatında demir ve çelik ilk sırada yer almaktadır ve Türkiye’nin toplam demir çelik ihracatının %1’i Senegal’e yapılmaktadır. İkinci sırada tahıl ürünleri yer almaktadır. Türkiye’nin buğday, nişasta vb gıdalardan oluşan toplam tahıl ihracatının %2’si Senegal ekonomisine yapılmaktadır. Senegal’den ithal edilen başlıca ürünler; deniz ürünleri, niyobyum, tantalyum vb cevherlerden oluşmaktadır (Ferhavi, 2015: 350).

Gambiya ekonomisi dış ticaret açığı veren ve düşük dış ticaret hacmine sahip bir ekonomidir. İhraç ettiği ürünler değerlendirildiğinde tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Gambiya gelişmemiş bir Afrika ülkesi olduğundan dolayı sanayi faaliyetleri yapılmamaktadır. (www.ebso.org.tr). Başlıca ihraç ettiği ürünler; yontulmuş ağaçlar, Hindistan cevizi, kaju, hurma, yer fıtnğı yağı, incir, ananas, avokado, mango, guava armudu ilk sırada yer alan ihracat ürünleridir. Gambiya’nın ithalat yaptığı ürünlerden gıda, yakıt, makine ve ulaşım il sıralarda yer almaktadır (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 167).

Tablo 2.96. 2000-2017 Türkiye ile Gambiya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	1.848.697	47.658	1.896.355
2001	3.335.503	119.913	3.455.416
2002	6.122.089	269.504	6.391.593
2003	10.024.333	327.843	10.352.176
2004	14.360.455	7.341	14.367.796
2005	10.343.671	184.725	10.528.396
2006	11.029.576	576.686	11.606.262
2007	17.663.632	116.352	17.779.984
2008	17.361.237	980	17.362.217
2009	20.720.197	10.889	20.731.086
2010	20.696.689	10.010	20.706.699
2011	40.350.445	45.964	40.396.409
2012	35.096.823	1.015.817	36.112.640
2013	34.063.458	493	34.063.951
2014	20.772.073	58.550	20.830.623
2015	15.977.196	24.947	16.002.143
2016	18.194.635	3.825	18.198.460
2017	29.929.600	2.776	29.932.376

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

Gambiya ve Türkiye arasındaki dış ticaret verilerinden hareketle Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. 2000 ile 2017 yılları arasında Gambiya ile Türkiye dış ticaret hacmi oldukça düşük seyir izlemiştir. 2000 yılında 1.896 milyon dolar olan ticaret hacmi değeri 2017 yılında 29 milyon dolar değerine ulaşmıştır.

Tablo 2.97. 2000-2017 Türkiye ile Gine Bissau Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	100.745	6.006	106.751
2001	100.440	45.239	145.679
2002	-	-	-
2003	305.558	-	305.558
2004	52.180	-	52.180
2005	183.914	-	183.914
2006	161.238	-	161.238
2007	1.055.167	163.721	1.218.888
2008	470.027	88.182	558.209
2009	858.929	-	858.929
2010	2.513.854	-	2.513.854
2011	2.459.581	-	2.459.581
2012	2.188.011	603.620	2.791.631
2013	5.333.624	129.996	5.463.620
2014	6.223.944	572.153	6.796.097
2015	5.431.838	1.543.444	6.975.282
2016	4.120.356	1.588.007	5.708.363
2017	3.474.609	897.295	4.371.904

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

Gine Bissau ile Türkiye dış ticaret hacmi 2017 yılında 4.371 milyon dolardır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi dalgalı seyir izlemekle beraber düşük seviyede ilerlemektedir. Gine Bissau ile Türkiye dış ticaret dengesi incelendiğinde Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir.

Gine dış ticaret açığı veren bir ekonomik yapıya sahiptir. 2015 yılında 1.573 milyar dolar olan ihracatı, 2016 yılında 2,148 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında dış ticaret açığı 1.147 milyon dolar değerindedir. İhraç ettiği başlıca ürünler; alüminyum, altın, petrol gazları, kakao, ham petrol, balıktır (Şahin, 2017: 15).

Tablo 2.98. 2000-2017 Türkiye ile Gine Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	3.306.472	1.451.500	4.757.972
2001	4.785.626	121.454	4.907.080
2002	6.091.965	300.030	6.391.995
2003	7.512.573	292.750	7.805.323
2004	7.520.189	33.461	7.553.650
2005	12.156.396	178.772	12.335.168
2006	17.076.359	397.223	17.473.582
2007	18.181.708	716.720	18.898.428
2008	26.941.856	6.038.325	32.980.181
2009	13.472.190	922.189	14.394.379
2010	27.688.635	2.654.914	30.343.549
2011	39.184.252	1.953.584	41.137.836
2012	54.748.052	4.803.401	59.551.453
2013	126.860.399	12.518.245	139.378.644
2014	66.295.492	5.408.925	71.704.417
2015	65.037.073	3.820.422	68.857.495
2016	62.299.793	6.367.006	68.666.799
2017	77.031.366	13.892.051	90.923.417

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi değerlendirildiğinde 2017 yılında 90.923 milyon dolar ticaret hacmine ulaşılmıştır. 2000-2017 yılları arasında dış ticaret hacmi artmıştır. Ticaret dengesi incelendiğinde Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. 2017 yılında dış ticaret fazlası 63.139 milyon dolardır.

Gine ekonomisinin ihracat yaptığı ülkelerde Türkiye on sekizinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin Gine ekonomisine ihraç ettiği başlıca ürünler; tohum, hububat, kuru baklagiller, çimento, demir ve çeliktir. Türkiye'nin Gine'den ithal ettiği başlıca ürünler;

yağlı tohumlar, balık, kakao, ağaç ürünleri, odun kömürü, meyve, fındık, çimento, canlı hayvandır (www.trademap.org).

Tablo 2.99. 2000-2017 Türkiye ile Sierra Leone Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	393.845	20.436	414.281
2001	1.717.017	8.895	1.725.912
2002	1.302.799	300.030	1.602.829
2003	4.624.119	292.750	4.916.869
2004	6.685.289	13.535	6.698.824
2005	5.376.479	40.004	5.416.483
2006	6.620.369	1.510.624	8.130.993
2007	10.649.088	1.258.922	11.908.010
2008	15.299.895	2.212.104	17.511.999
2009	15.728.637	2.368.067	18.096.704
2010	24.464.236	10.609.787	35.074.023
2011	25.641.726	23.063.004	48.704.730
2012	35.864.926	47.869.960	83.734.886
2013	47.323.402	23.635.778	70.959.180
2014	45.650.108	26.177.888	71.827.996
2015	43.956.926	1.810.424	45.767.350
2016	39.677.894	4.093.980	43.771.874
2017	41.059.261	933.268	41.992.529

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

2000-2017 yılı Türkiye ile Sierra Leone dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda bulunmaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi düşük seviyededir. Dış ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. Türkiye ile Sierra Leone dış ticareti 2000-2017 yılları arasında artış göstermiştir ancak iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi, dış ticaret potansiyelin altında gerçekleşmektedir. 2017 yılı dış ticaret değeri 41.992 milyon dolardır.

Fildişi Sahili sektörel bazda incelendiğinde ekonomik yapı tarıma ve buna bağlı sektör dallarına dayalıdır (Şahin, 2016: 344). Petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından zengindir (www.deik.org.tr). Fildişi Sahili, başlıca ihracat ürünleri; kakao çekirdeği, kahve ve palm yağıdır. Fildişi Sahili'nde tarım ürünlerin yanında ülke ekonomisine altın üretiminin katkısı fazladır (www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 2.100. 2000-2017 Türkiye ile Fildişi Sahili Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	4.121.912	9.166.685	13.288.597
2001	8.617.811	17.311.677	25.929.488
2002	15.399.882	32.160.399	47.560.281
2003	14.025.158	43.686.989	57.712.147
2004	14.295.532	61.335.510	75.631.042
2005	26.600.609	33.063.414	59.664.023
2006	29.853.130	43.974.719	73.827.849
2007	32.322.373	86.016.479	118.338.852
2008	39.436.466	118.257.427	157.693.893
2009	59.675.960	90.843.037	150.518.997
2010	47.925.930	97.214.765	145.140.695
2011	65.773.291	138.919.896	204.693.187
2012	76.562.687	121.288.602	197.851.289
2013	85.348.536	132.039.427	217.387.963
2014	93.170.234	238.711.078	331.881.312
2015	115.498.154	274.349.891	389.848.045
2016	109.879.145	251.303.142	361.182.287
2017	117.074.031	260.698.892	377.772.923

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 25.10.2018).

Türkiye ile Fildişi Sahili 2000-2017 yılı dış ticaret değerleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2000 ile 2017 yılları arasında artış göstermiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret seyri Fildişi Sahili lehine ilerlemektedir. 2000 yılında 13 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2008 yılında 157 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 2009 yılında küresel krizin etkisiyle 150 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. 2017 yılında ise 377 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.

Tablo 2.101. 2000-2017 Türkiye ile Togo Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2001	1.503.608	2.975.856	4.479.464
2002	8.112.247	2.840.643	10.952.890
2003	2.499.278	4.370.859	6.870.137
2004	6.199.250	4.933.651	11.132.901
2005	5.193.016	2.407.977	7.600.993
2006	8.152.947	2.811.593	10.964.540
2007	12.816.293	831.887	13.648.180
2008	17.521.005	5.564.379	23.085.384
2009	31.754.943	544.101	32.299.044
2010	30.547.966	6.963.501	37.511.467
2011	60.000.442	47.029.780	107.030.222
2012	254.938.639	45.713.382	300.652.021
2013	89.055.716	46.311.675	135.367.391
2014	54.418.041	45.579.508	99.997.549
2015	45.086.625	8.668.109	53.754.734
2016	34.139.371	5.789.500	39.928.871
2017	37.430.649	11.783.818	49.214.467

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

Togo ile Türkiye'nin 2000-2017 yılları arasındaki dış ticaret göstergeleri incelendiğinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi düşük düzeydedir. Togo ve Türkiye dış ticaret hacmi 2000 yılında 2 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ticaret dengesi 49 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesi 2000 ile 2017 yılları arasında Türkiye lehine ilerlemiştir. 2017 yılında dış ticaret dengesi 26 milyon dolardır.

Benin ekonomisinde tarım ve hizmet sektörleri önemli bir paya sahiptir. Tarım sektörünün GSYİH'sındaki payı %30'dur ve nüfusun %50'si tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ülke nüfusunun önemli bir bölümü pamuk üretiminde istihdam edilmekte olup (Ferhav, 2013: 43), ülkenin döviz gelirlerinin yaklaşık % 45'i pamuk ihracatı ile karşılanmaktadır (www.kayserito.org.tr). Benin ekonomisinde iç talep önemli ölçüde ithalatla karşılanmaktadır. Benin ekonomisinin dış ticaret dengesi genel olarak açık vermektedir. Benin 2016 yılı toplam dış ticaret hacmi 5,3 milyar dolar, dış ticaret açığının ise 4,3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (www.ebso.org.tr).

Tablo 2.102. 2000-2017 Türkiye ile Benin Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	1.720.900	6.660.997	8.381.897
2001	4.049.389	11.448.015	15.497.404
2002	4.918.827	5.037.648	9.956.475
2003	5.400.038	20.644	5.420.682
2004	5.071.529	31.996	5.103.525
2005	5.186.174	2.109.239	7.295.413
2006	6.003.295	3.144.513	9.147.808
2007	37.146.268	2.204.104	39.350.372
2008	25.434.326	973.731	26.408.057
2009	28.586.773	544.101	29.130.874
2010	116.689.815	3.217.116	119.906.931
2011	86.572.350	942.315	87.514.665
2012	79.062.401	1.863.706	80.926.107
2013	127.436.851	1.697.258	129.134.109
2014	99.615.776	1.491.160	101.106.936
2015	79.919.597	2.912.367	82.831.964
2016	84.307.483	2.848.771	87.156.254
2017	67.199.954	21.385.227	88.585.181

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

2000-2017 yılları arasında Türkiye ve Benin ticaret artış eğilimi göstermiş olmasına rağmen dış ticaret hacmi düşük seviyededir. Benin ve Türkiye arasındaki dış ticaret

rakamları 2000 yılında 8 milyon dolar, 2008 yılında 26 milyar dolar, 2010 yılında 119 milyar dolar, 2016 yılında 87 milyar dolar, 2017 yılında ise 88 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticaret dengesi incelendiğinde Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir.

Nijerya Afrika kıtasında ekonomik performans açısından ilk sırada yer almaktadır. Doğalgaz, petrol, hayvancılık, balıkçılık, turizm, bankacılık ve telekomünikasyon sektörleri Nijerya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. İhracatının %90'ını petrol ve doğalgaz sektörleri oluşturmaktadır. Türkiye ve Nijerya arasındaki ticarete coğrafi uzaklık, güvenlik sorunu, ihraç edilen malın ödemesinin alınamaması, ticari ve hukuki yönetmelikler yatırımcılar açısından yaşanan zorluklardır. Türkiye Nijerya'dan ithal ettiği doğalgaz ile Rusya'ya doğalgazda olan bağımlılığı azaltmaya çalışmaktadır (Erdoğan, 2014: 23).

Tablo 2.103. 2000-2017 Türkiye ile Nijerya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	45.644.867	132.297.582	177.942.449
2001	69.022.586	228.199.553	297.222.139
2002	62.511.229	181.760.389	244.271.618
2003	66.346.945	223.314.874	289.661.819
2004	80.212.502	194.397.445	274.609.947
2005	98.557.653	234.272.099	332.829.752
2006	83.008.986	380.207.462	463.216.448
2007	133.268.972	493.966.653	627.235.625
2008	280.527.474	521.915.596	802.443.070
2009	257.716.854	604.675.260	862.392.114
2010	250.602.360	220.545.686	471.148.046
2011	393.837.482	365.549.460	759.386.942
2012	438.767.037	113.174.528	551.941.565
2013	412.666.100	149.383.014	562.049.114
2014	439.828.875	134.414.557	574.243.432
2015	313.984.489	189.985.462	503.969.951
2016	241.603.577	157.814.199	399.417.776
2017	275.955.603	137.339.433	413.295.036

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

Türkiye ve Nijerya arasındaki 2000 ile 2017 yılları arasındaki dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticaret dengesinde dış ticaret fazlası veren ülke yıllara göre değişkenlik göstermektedir. 2010 yılından 2017 yılları arasında Türkiye dış ticaret fazlası vermiştir. Türkiye ve Nijerya dış ticaret hacmi 2009 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret dalgalı seyir izlemektedir. 2017

yılında dış ticaret hacmi 2016 yılına göre 14 milyon dolar artarak 413 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 2.104. 2000-2017 Türkiye ile Kamerun Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	9.547.033	14.733.916	24.280.949
2001	8.903.082	6.286.981	15.190.063
2002	15.280.965	12.242.380	27.523.345
2003	19.614.592	20.659.190	40.273.782
2004	21.075.697	34.556.746	55.632.443
2005	16.897.406	35.494.816	52.392.222
2006	14.815.344	25.832.886	40.648.230
2007	24.384.695	52.436.879	76.821.574
2008	32.535.386	25.116.850	57.652.236
2009	50.261.210	21.162.134	71.423.344
2010	48.613.250	39.910.908	88.524.158
2011	105.489.831	47.726.550	153.216.381
2012	115.651.166	30.172.484	145.823.650
2013	101.989.364	45.279.557	147.268.921
2014	110.729.619	40.427.507	151.157.126
2015	83.320.341	35.312.533	118.632.874
2016	66.552.884	45.284.333	111.837.217
2017	74.366.136	47.544.571	121.910.707

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

2000-2017 yılı Türkiye ile Kamerun dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2000 yılında 24 milyon dolar seviyesinde iken 2011 yılında en yüksek değer olan 153 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında 111 milyon dolar olan ticaret hacmi 2017 yılında 10 milyon dolar artış göstererek 121 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesi bakımından yıllara göre Türkiye ve Kamerun arasında değişkenlik görülmüştür. 2008-2017 yılları arasında Türkiye dış ticaret fazlası vermiştir. Kamerun'un yapmış olduğu ihracatın önemli bir kısmını orman ürünleri oluşturmaktadır. Orman ürünlerinde oluşan fiyat artışları Kamerun ihracatında etkili olmaktadır (Kamerun, 2011: 27).

Tablo 2.105. 2000-2017 Türkiye ile Gabon Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	1.442.681	16.556	1.459.237
2001	6.839.645	14.784	6.854.429
2002	3.770.009	179.921	3.949.930
2003	5.362.981	123.749	5.486.730
2004	8.572.635	228.462	8.801.097
2005	7.128.414	100.376	7.228.790
2006	10.559.257	196.394	10.755.651
2007	45.387.919	201.143	45.589.062
2008	40.273.648	375.045	40.648.693
2009	42.922.865	1.061.552	43.984.417
2010	30.787.656	387.102	31.174.758
2011	45.491.061	231.905	45.722.966
2012	88.689.772	89.305	88.779.077
2013	67.091.328	334.205	67.425.533
2014	59.711.860	80.680	59.792.540
2015	98.249.016	112.944	98.361.960
2016	77.897.994	149.054	78.047.048
2017	33.498.209	3.274.121	36.772.330

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

Türkiye ile Gabon 2000-2017 yılı dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2000 yılında 1.459 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2009 yılında 43 milyon dolara yükselmiştir. 2012 yılında dış ticaret hacmi 88 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2015 yılında 98 milyon dolar olan ticaret hacmi 2017 yılında 36 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi dalgalı seyir izlemektedir.

Tablo 2.106. 2000-2017 Türkiye ile Cibuti Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	1.442.681	16.556	1.459.237
2001	6.839.645	14.784	6.854.429
2002	3.770.009	179.921	3.949.930
2003	5.362.981	123.749	5.486.730
2004	8.572.635	228.462	8.801.097
2005	7.128.414	100.376	7.228.790
2006	10.559.257	196.394	10.755.651
2007	45.387.919	201.143	45.589.062
2008	40.273.648	375.045	40.648.693
2009	42.922.865	1.061.552	43.984.417
2010	30.787.656	387.102	31.174.758
2011	45.491.061	231.905	45.722.966
2012	88.689.772	89.305	88.779.077
2013	67.091.328	334.205	67.425.533
2014	59.711.860	80.680	59.792.540
2015	98.249.016	112.944	98.361.960
2016	77.897.994	149.054	78.047.048
2017	83.645.477	317.150	83.962.627

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

Türkiye ile Cibuti 2000-2017 yılları arasındaki dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. Türkiye'nin dış ticaret fazlasının en yüksek olduğu yıl 98.139 milyon dolar ile 2015 yılı olmuştur. Dış ticaret hacminin en yüksek değere ulaştığı 2015 yılında Cibuti 500 hektarlık arazisini Türkiye'ye 99 yıllığına tahsis etmiştir. Türk sanayi sektörü bu arazide üretim, montaj ve depolama faaliyetleri yürütecektir (Miş vd. 2015: 37). 2000 ile 2017 yılı arasında dış ticaret hacmi artış göstermiştir. 2000 yılında 1.419 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2017 yılında 83.962 milyon dolara yükselmiştir.

Somali 2017 yılı Dünya Bankası verilerine göre GSMH'sı 6.217 milyar dolar, kişi başı geliri 2017 yılında 434 dolar olan düşük gelişmişlik düzeyine sahip bir Afrika ülkesidir. Ülkede genç nüfusun yüksek olmasının da etkisiyle işsizlik sorunu vardır. Somali ekonomisinde balıkçılık sektörü önemli bir sektördür (Ayan, 2014: 554). Tarım sektörü Somali'nin bir diğer önemli sektörüdür. Somali'de ekilebilir tarım arazileri 8 milyon hektardır ancak 1 milyon hektarında tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Nüfusun büyük bir kısmı göçebe olduğundan dolayı hayvancılık sektörü yaygın bir sektördür (Özhazar ve Elbinsoy, 2017: 316). 2017 yılındaki ihracat değeri 642 milyon dolardır. Canlı hayvan ihracatı 2017 yılında toplam ihracatının %71,52'sini oluşturmuştur. İkinci sıradaki değerli madenler toplam ihracatının %9,2'sini oluşturmaktadır (www.trademapp.org).

Tablo 2.107. 2000-2017 Türkiye ile Somali Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	335.923	139.007	474.930
2001	198.327	317.660	515.987
2002	398.771	123.849	522.620
2003	219.905	1.822.336	2.042.241
2004	758.377	927.509	1.685.886
2005	2.206.572	838.574	3.045.146
2006	2.019.871	2.548.654	4.568.525
2007	2.320.481	1.815.269	4.135.750
2008	8.422.341	1.422.619	9.844.960
2009	3.546.047	163.653	3.709.700
2010	4.810.314	1.361.149	6.171.463
2011	39.547.534	2.464.966	42.012.500
2012	43.751.202	1.163.423	44.914.625
2013	58.314.799	1.051.799	59.366.598
2014	62.119.434	1.522.895	63.642.329
2015	71.034.857	1.343.361	72.378.218
2016	115.886.628	2.156.056	118.042.684
2017	118.655.104	791.970	119.447.074

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 26.10.2018).

Somali ve Türkiye 2000-2017 yılları arasındaki ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi özellikle 2016 ve 2017 yıllarında artmıştır. Somali'nin 2000-2017 arasındaki dönemde Türkiye ile ticaretinde dış ticaret fazlası verdiği yıllar 2003, 2004 ve 2006 yıllarıdır. Türkiye Somali'nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 2016 yılında on ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin Somali'ye ihraç ettiği başlıca ürünler; makarna, kuskus, buğday, ayçiçeği, kuru baklagiller, ilaçlar, kamış ve pancar şekeridir. Somali'nin Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca ürünler; sakız ve reçine, yağlı tohum ve meyveler, metal cevheri, uçucu yağlardır (Akova, 2017: 8).

Tablo 2.108. 2000-2017 Türkiye ile Uganda Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	1.330.683	1.030.034	2.360.717
2001	747.387	667.764	1.415.151
2002	456.216	761.315	1.217.531
2003	945.793	782.963	1.728.756
2004	2.819.161	3.302.777	6.121.938
2005	3.862.349	12.530.123	16.392.472
2006	7.259.806	5.648.177	12.907.983
2007	8.903.005	6.033.561	14.936.566
2008	10.732.786	7.910.075	18.642.861
2009	10.326.953	11.197.749	21.524.702
2010	13.566.277	11.494.165	25.060.442
2011	24.192.276	7.745.658	31.937.934
2012	22.540.184	3.605.951	26.146.135
2013	23.279.998	9.839.122	33.119.120
2014	26.422.313	11.501.254	37.923.567
2015	22.085.157	7.069.185	29.154.342
2016	20.973.004	10.924.119	31.897.123
2017	19.200.366	7.816.706	27.017.072

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 28.10.2018).

2000-2017 yılı Türkiye ile Uganda dış ticaret değerleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Dış ticaret değerleri incelendiğinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi düşük seviyede seyretmektedir. 2002, 2004 ve 2005 yıllarında dış ticaret dengesi bakımından Uganda dış ticaret fazlası vermiştir. 2005-2017 yılları arasında Türkiye dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır. 2000-2017 yıllarında iki ülke arasındaki ticaret hacmi dalgalı seyir izlemiştir.

Uganda ekonomisi, 2009 yılından itibaren süt ihracatında düşük maliyetlerden dolayı rekabet edilebilir bir konuma ulaşmıştır (Bashimov, 2016: 73). Uganda

ekonomisinde 2010 yılından itibaren petrol ve doğalgaz sektörünün geliştirilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Uganda ekonomisi tarımsal faaliyetlerin yanı sıra tarım arazilerini de kiralama işlemi yapmaktadır (Ferhavi, 2015: 251).

Tablo 2.109. 2000-2017 Türkiye ile Mozambik Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	1.378.191	344.942	1.723.133
2001	508.947	283.974	792.921
2002	526.587	1.272.787	1.799.374
2003	4.808.961	122.003	4.930.964
2004	4.044.915	6.601.026	10.645.941
2005	6.363.319	12.364.701	18.728.020
2006	8.559.428	14.242.778	22.802.206
2007	14.986.851	18.465.041	33.451.892
2008	18.492.737	10.774.906	29.267.643
2009	24.495.980	66.179.337	90.675.317
2010	46.037.695	43.346.032	89.383.727
2011	102.553.326	71.001.061	173.554.387
2012	36.377.503	156.385.102	192.762.605
2013	41.389.548	58.996.697	100.386.245
2014	47.811.806	62.739.537	110.551.343
2015	43.844.878	72.377.816	116.222.694
2016	24.213.183	90.820.333	115.033.516
2017	20.201.928	114.970.483	135.172.411

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 28.10.2018).

Türkiye ile Mozambik arasındaki ticaret hacmi 2000 yılında 1.723 milyon dolar seviyesinden 2008 yılında 29.267 milyon dolara ulaşmış, 2009 yılında Türkiye'nin bir önceki yıla oranla ithalatının 56 milyon dolar artması sonucunda 90.675 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında 115 milyon dolar olan ticaret hacmi 2017 yılında 135 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. 2011-2017 yılları arasındaki dönemde Mozambik ekonomisi dış ticaret fazlası vermiştir. 2017 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığı 86 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.110. 2000-2017 Türkiye ile Komorlar Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	13.860	120.596	134.456
2001	21.834	170.097	191.931
2002	20.188	6.004	26.192
2003	46.790	2.278	49.068
2004	1.997.290	1.836.315	3.833.605
2005	1.650.108	602.010	2.252.118
2006	1.685.069	1.739.584	3.424.653
2007	2.430.558	12.733.178	15.163.736
2008	4.032.218	6.024.211	10.056.429
2009	2.489.469	8.103.262	10.592.731
2010	3.077.078	2.873.334	5.950.412
2011	15.200.123	13.397.116	28.597.239
2012	5.367.475	10.534.146	15.901.621
2013	5.031.431	5.849.602	10.881.033
2014	6.798.578	1.013.355	7.811.933
2015	4.721.254	776.387	5.497.641
2016	4.826.841	45.942	4.872.783
2017	4.914.502	1.098.283	6.012.785

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 28.10.2018).

Türkiye ile Komorlar 2000-2017 yılını kapsayan dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret değerleri incelendiğinde dış ticaret hacminin düşük seviyede olduğu söylenebilmektedir. 2000 yılında 134 bin dolar olan dış ticaret hacmi 2004 yılında 3.833 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Ticaret hacmi 2007 yılında 15 milyon dolar değerine, 2011 yılında ise iki ülke arasındaki en yüksek ticaret hacmi rakamına ulaşarak 28 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. 2017 yılında ticaret hacmi 6 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2014-2017 yıllarında Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. İki ülke arasında ticaret hacmi dalgalı seyir izlemektedir.

İİT üye ülkelerinden Guyana, Türkiye ile arasındaki mesafe bakımından 9.618,389 kilometre ile coğrafi uzaklığı en fazla olan ülkedir. Türkiye, Guyana ekonomisinin ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında yirmi yedinci sırada yer almaktadır. Guyana ekonomisinin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Türkiye yetmiş beşinci sırada yer almaktadır. Guyana Ekonomisi yabancı yatırım çekebilmek amacıyla düz oranlı vergi uygulamaktadır (Birinci ve Akyazı, 2017: 48). Guyana ekonomisinin başlıca ihracat ürünleri; altın, pirinç, alüminyum, kamış ve pancar şekeri, kabuklu hayvanlar ve etil alkoldür (www.ekonomi.gov.tr). Guyana'nın başlıca ithal ettiği ürünler; maden çıkarma ve işlemede kullanılan makine ve cihazlar, petrol yağları, binek otomobiller, çimento, azotlu mineral ve

kimyasal gübreler, telefon, süt ve kremadır. Guyana dış ticaret açığı veren bir ülkedir (www.trademap.org).

Tablo 2.111. 2000-2017 Türkiye ile Guyana Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	758.730	198.952	957.682
2001	2.616.732	-	2.616.732
2002	1.882.682	-	1.882.682
2003	1.783.834	23.170	1.807.004
2004	1.753.841	409.910	2.163.751
2005	1.507.572	61.816	1.569.388
2006	2.081.864	132.469	2.214.333
2007	1.853.316	244.179	2.097.495
2008	3.967.899	319.775	4.287.674
2009	2.979.915	600.938	3.580.853
2010	5.498.448	2.412.769	7.911.217
2011	9.264.707	4.320.136	13.584.843
2012	14.969.542	2.574.806	17.544.348
2013	12.438.183	4.397.333	16.835.516
2014	11.245.425	3.570.983	14.816.408
2015	10.845.376	83.418	10.928.794
2016	10.065.373	18.661	10.084.034
2017	18.889.760	2.191.523	21.081.283

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

2000-2017 yılı Türkiye ile Guyana dış ticaret verileri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2017 yılında 21 milyon dolardır. 2000 yılın 957 bin dolar olan Guyana ile Türkiye dış ticaret hacmi 2000-2017 yılları arasında artış göstermiştir. Guyana ve Türkiye dış ticaret dengesi bakımından Türkiye dış ticaret fazlası veren bir ekonomidir. İki ülke arasındaki dış ticaret düşük seviyede ilerlemektedir.

Tablo 2.112. 2000-2017 Türkiye ile Surinam Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	482.818	-	482.818
2001	890.577	-	890.577
2002	1.739.016	-	1.739.016
2003	1.143.867	21.561	1.165.428
2004	1.712.547	1.919	1.714.466
2005	2.980.067	10.784	2.990.851
2006	2.776.866	-	2.776.866
2007	2.972.732	86.833	3.059.565
2008	4.026.736	47.070	4.073.806
2009	3.097.868	75.459	3.173.327
2010	3.070.934	116.523	3.187.457
2011	4.821.590	251.354	5.072.944
2012	6.256.570	163.010	6.419.580
2013	4.918.681	31.635	4.950.316
2014	12.139.302	133.132	12.272.434
2015	16.612.653	302.025	16.914.678
2016	8.410.825	429.835	8.840.660
2017	8.799.339	183.206	8.982.545

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

Surinam ile Türkiye 2000-2017 yılları arasındaki dış ticaret değerleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki dış ticaret oranları mesafe değişkeninin etkisiyle düşük seviyede gerçekleşmektedir. Türkiye'nin Surinam ekonomisinden ithalatı oldukça düşük seviyededir. 2017 yılında Türkiye Surinam'dan 183 bin dolar değerinde ithalat gerçekleştirmiştir. 2017 yılında Türkiye'nin dış ticaret fazlası 8.616 milyon dolardır. 2000-2017 yılları arasında dış ticaret değerindeki artışın en fazla olduğu yıl 16.914 milyon dolar ile 2015 yılı olmuştur.

Lübnan ekonomisinin dış ticaret politikası liberaldir ve özel sektör ağırlıklı yapıya sahiptir. Lübnan ekonomisi önemli miktarda dış ticaret açığı vermektedir. Lübnan Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı dış ticaret verilerine göre ihracat ve ithalatı 2013-2015 döneminde düşüş yaşamıştır (Genç ve Sayım, 2011: 45). Lübnan dış ticaret hacmi 2016 yılında 21,6 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir ve dış ticaret hacminde bir önceki yıla göre %3 artış yaşanmıştır. Lübnan'ın başlıca ihracat yaptığı ülkeler, Güney Afrika ve Suudi Arabistan, ithalatında ise Çin ilk sırada gelmektedir.

Tablo 2.113. 2000-2017 Türkiye ile Lübnan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	129.265.357	22.178.051	151.443.408
2001	183.880.319	26.023.808	209.904.127
2002	187.338.865	41.921.848	229.260.713
2003	148.126.379	71.709.789	219.836.168
2004	234.400.760	147.355.049	381.755.809
2005	195.910.086	144.973.357	340.883.443
2006	240.598.967	126.685.217	367.284.184
2007	393.216.671	116.013.734	509.230.405
2008	665.054.644	178.780.530	843.835.174
2009	685.925.456	108.800.190	794.725.646
2010	618.318.479	228.536.206	846.854.685
2011	718.257.324	282.743.800	1.001.001.124
2012	845.970.412	176.392.680	1.022.363.092
2013	818.642.597	187.740.195	1.006.382.792
2014	782.585.951	139.959.889	922.545.840
2015	722.591.352	67.227.545	789.818.897
2016	734.686.316	81.804.592	816.490.908
2017	724.566.082	111.412.098	835.978.180

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

2016 yılında Türkiye'nin Lübnan'a olan ihracatı, 2015 yılı ihracatına göre %1,6 artışla 734 milyon dolar olmuştur. 2017 yılında 724 milyon dolar değerine ulaşmıştır. Türkiye'nin 2016 yılında Lübnan'dan yaptığı ithalat değeri 81 milyon dolar, 2017 yılında 111 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.

Türkiye'nin 2016 yılında Lübnan'a olan ihracatında birinci sırada 61 milyon dolarla mücevher ürünleridir. Türkiye Lübnan'a toplam mücevher ihracatının %1'ini ihraç etmektedir (www.deik.org.tr). İhraç edilen ürünlerde ikinci sırada 36 milyon dolar değer ile pastacılık ürünleri ve üçüncü sırada 24 milyon dolar değerle balık ürünleri yer almaktadır. Türkiye'nin Lübnan'a olan ihracatında diğer önem arz eden ürünler; ayçiçeği yağı, sigaralar, kadın giyim ürünleri, demir ürünleridir (Sevin ve Çağlar, 2017: 238).

Suriye ekonomisinde 2000 yılına kadar merkezi planlı ekonomik sistem geçerlidir. Suriye ekonomisinde 2000'li yılların başında serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine girmesi sonucu dış ticaret hacmi artmıştır ve artan dış ticaret neticesinde ülke ekonomisi dış ticareti açığı vermeye başlamıştır (www.ekonomi.gov.tr). Suriye ekonomisinde dış ticaret açığı değerlendirildiğinde 2007-2011 döneminde dış ticaret açığı yıllık 7-10 milyar dolar aralığında gerçekleşmiştir.

Suriye’de Mart 2011 tarihinde başlayan karışıklıkların iç savaşa dönüşmesi ve uygulanan uluslararası yaptırımlar nedeniyle ülkenin dış ticareti hızla gerilemeye başlamıştır (www.unstats.un.org). Suriye ekonomisi iç karışıklık öncesine göre 2016 yılı ihracatı %91,6, ithalatı ise %77 oranında gerilemiştir. Suriye ekonomisinin başlıca ihracat yaptığı ülkeler; Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye’dir. Türkiye’nin 2016 yılında Suriye Toplam İhracatından aldığı pay %8,9’dur (www.trademap.org).

Tablo 2.114. 2000-2017 Türkiye ile Suriye Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	184.266.734	545.239.568	729.506.302
2001	281.141.191	463.475.682	744.616.873
2002	187.338.865	506.247.231	693.586.096
2003	410.754.941	413.349.362	824.104.303
2004	394.782.934	357.656.434	752.439.368
2005	551.627.266	272.179.750	823.807.016
2006	609.417.000	187.249.765	796.666.765
2007	797.765.944	376.959.229	1.174.725.173
2008	1.115.012.521	639.212.676	1.754.225.197
2009	1.425.110.683	327.845.977	1.752.956.660
2010	1.844.604.582	452.493.426	2.297.098.008
2011	1.609.861.216	336.646.450	1.946.507.666
2012	497.960.228	67.448.462	565.408.690
2013	1.024.473.298	84.909.318	1.109.382.616
2014	1.800.962.479	115.498.978	1.916.461.457
2015	1.522.031.769	51.506.053	1.573.537.822
2016	1.321.981.350	65.388.846	1.387.370.196
2017	1.109.026.851	53.133.032	1.162.159.883

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

Türkiye ile Suriye ekonomisi arasındaki dış ticaret hacmi 2000-2017 yılları arasında artış göstermiştir. 2012 yılında iç karışıklıkların sonucu olarak ticaret hacmi 2011 yılına göre 1.381 milyar dolar gerileyerek 565 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında Suriye sınırında olan Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinin turizm ve ihracat gelirleri düşmüştür (Göçer ve Çınar, 2015: 59). İki ülke arasındaki ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. 2017 yılında Türkiye 1.056 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. 2016 yılında Türkiye’nin dış ticaret fazlası 1.256 milyar dolar tutarında gerçekleştirmiştir.

Tablo 2.115. 2000-2017 Türkiye ile Filistin Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	5.621.651	152.625	5.774.276
2001	5.998.984	98.377	6.097.361
2002	4.729.312	12.849	4.742.161
2003	6.489.109	453.902	6.943.011
2004	9.025.236	544.987	9.570.223
2005	9.401.156	303.959	9.705.115
2006	21.153.716	500.597	21.654.313
2007	21.246.607	761.895	22.008.502
2008	20.690.150	428.796	21.118.946
2009	29.522.519	274.108	29.796.627
2010	40.304.822	576.261	40.881.083
2011	49.092.047	271.055	49.363.102
2012	62.695.695	463.666	63.159.361
2013	75.506.613	1.133.839	76.640.452
2014	90.944.503	2.502.285	93.446.788
2015	82.224.189	2.342.952	84.567.141
2016	94.372.091	3.363.875	97.735.966
2017	73.419.375	4.209.231	77.628.606

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

Türkiye ile Filistin dış ticaret hacmi 2017 yılında 2016 yılından 20 milyon dolar düşük seyrederek 77 milyon seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret rakamları incelendiğinde Türkiye Filistin arasındaki dış ticaret hacmi düşük seviyede ilerlemektedir. Türkiye Filistin dış ticaret dengesi bakımından Türkiye 2016 yılında 91 milyon dolar, 2017 yılında ise 71 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Türkiye'nin Filistin'e ihraç ettiği başlıca ürünler; Bisküvi ve gofretler, buğday unu, çikolatalı mamuller, tütün, ayçiçeği yağı, seramik karolar, bitkisel yağlar, halılar, işlenmiş petrol ürünleri, plastik borular ve demir-çelik ürünleridir. Filistin'in üretim kapasitesi düşük olduğundan dolayı Türkiye'nin ithal ettiği ürün sınırlıdır. Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerde ilk sırada toplam ithalatın %98'lik pay ile hurma gelmektedir. Cam, mobilya, yıkama müstahzarları Türkiye'nin Filistin'den ithal ettiği başlıca ürünler arasında yer almaktadır (www.trademap.org).

Filistin ile Türkiye arasında 2005 yılında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır (Özkaya, 2011: 281). Filistin'in genel ithalatı arasında yer alan başlıca ithalat ürünleri, sanayi hammaddeleri ve ara malları, sermaye malları ve gıda ürünleridir. Filistin ithalat ürünleri arasında otomobil ilk sırada yer almaktadır. Filistin ekonomisinin diğer ithal ettiği ürünler sırasıyla, televizyon alıcıları, video monitörleri ve projektörler, tedavide ve korunmada kullanılan ilaçlar ve tütün ve tütün yerine geçen maddelerden purolar ve

sigaralardır. (Yağış, 2010: 9). Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı verilerine göre Filistin'in 2017 yılında ithalat yaptığı ülkelerde ilk sırada %18,9 oranıyla Ürdün, Mısır, Almanya ve Türkiye yer almaktadır. Türkiye'nin Filistin'in toplam ithalatından aldığı pay %10,1'dir.

Tablo 2.116. 2000-2017 Türkiye ile Ürdün Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	99.533.515	27.272.557	126.806.072
2001	118.900.881	13.525.169	132.426.050
2002	116.650.445	18.382.486	135.032.931
2003	149.618.243	16.850.705	166.468.948
2004	229.464.436	14.156.067	243.620.503
2005	288.648.272	28.320.903	316.969.175
2006	321.660.594	9.319.382	330.979.976
2007	389.305.079	11.597.297	400.902.376
2008	460.738.139	25.288.756	486.026.895
2009	455.656.203	20.354.128	476.010.331
2010	571.333.516	42.449.934	613.783.450
2011	506.838.552	66.480.014	573.318.566
2012	770.981.838	95.995.890	866.977.728
2013	744.193.474	70.573.483	814.766.957
2014	907.021.366	126.068.377	1.033.089.743
2015	834.755.667	127.918.597	962.674.264
2016	710.799.230	102.258.706	813.057.936
2017	560.278.424	92.469.088	652.747.512

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

Türkiye ile Ürdün ekonomisi arasındaki 2000-2017 yıllarını kapsayan dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ticarete Türkiye dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır. Ürdün ile Türkiye dış ticaret hacmi incelendiğinde 2000-2014 yılları arasındaki dönemde dış ticaret hacminde artış yaşanmış ve 2014 yılında iki ülke arasındaki en yüksek değer olan 1.033 milyar dolarlık dış ticaret hacmi gerçekleşmiştir. 2017 yılında ticaret hacmi 2014 yılına oranla %36,89 oranında düşerek 652 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye lehine ilerlemektedir. 2000 yılında Ürdün Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur (Efegil, 2013: 26). 2000 yılında Türkiye 72 Milyon dolar, 2009 yılında 435 milyon dolar, 2014 yılında 781 milyon dolar, 2016 yılında 608 milyon dolar 2017 yılında ise 468 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Kuveyt, dış ticaret fazlası veren bir ekonomik yapıya sahiptir. İhracat gelirleri arasında petrol gelirlerinin oranının yükselmesi dolayısıyla 2014 yılının son çeyreğinden itibaren düşen petrol fiyatları sonucu dış ticaret dengesinde düşüş yaşanmıştır

(www.unstats.un.org). Kuveyt ekonomisi ihracat gelirleri, 2015 yılında düşen petrol fiyatlarının etkisi ile 101 milyar \$'dan 55 milyar \$'a, 2016 yılında ise 46,2 milyar \$'a gerileme göstermiştir. 2016 yılında Kuveyt ekonomisi azalan ihracat gelirleri sonucu, ithalat 31,9 milyar \$'dan, 30,8 milyar \$'a gerilemiştir (www.ekonomi.gov.tr).

2017 yılında Kuveyt ekonomisi ihracatında ilk üç ürün, ham petrol, petrol yağları ve petrol gazlarıdır (www.mfa.gov.tr). Kuveyt ihracatındaki üç ürünün toplam ihracatının %89,6'sını oluşturmaktadır (Keskin, 2013: 307). Kuveyt, Dünya ihracatının %0,3'ünü oluşturmaktadır ve Dünya ihracatında kırk dokuzuncu sırada yer almaktadır (www.trademapp.org).

Tablo 2.117. 2000-2017 Türkiye ile Kuveyt Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	73.419.533	161.368.394	234.787.927
2001	104.768.916	123.355.045	228.123.961
2002	139.036.814	26.521.479	165.558.293
2003	165.940.762	15.909.207	181.849.969
2004	266.090.299	25.693.577	291.783.876
2005	210.349.237	41.603.975	251.953.212
2006	219.016.823	56.038.401	275.055.224
2007	221.292.330	90.488.284	311.780.614
2008	493.035.390	80.638.496	573.673.886
2009	211.242.453	184.219.139	395.461.592
2010	395.051.320	214.514.538	609.565.858
2011	297.207.312	270.446.054	567.653.366
2012	290.581.565	278.464.349	569.045.914
2013	334.938.219	290.613.346	625.551.565
2014	372.320.237	196.244.623	568.564.860
2015	482.551.944	141.424.736	623.976.680
2016	431.310.457	110.703.091	542.013.548
2017	357.817.064	149.205.846	507.022.910

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>

Türkiye ile Kuveyt arasındaki dış ticaret ilişkileri incelendiğinde Türkiye dış ticaret dengesi bakımından dış ticaret fazlası vermektedir. 2000-2017 yılları arasındaki ticari ilişkiler değerlendirildiğinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi dalgalı seyir izlemiştir. 2000-2008 arasında artan dış ticaret hacmi 2009 yılında küresel krizin etkilerinin görülmesi sonucu bir önceki yıla göre 178 milyon dolar düşüş gerçekleşerek, 395 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2016 yılında 542 Milyon dolar 2017 yılında 507 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.118. 2000-2017 Türkiye ile Bahreyn Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	26.564.641	31.290.932	57.855.573
2001	11.159.399	14.614.381	25.773.780
2002	16.935.909	18.986.871	35.922.780
2003	28.855.916	15.173.104	44.029.020
2004	54.415.652	18.100.998	72.516.650
2005	41.915.433	18.928.876	60.844.309
2006	35.303.135	44.851.968	80.155.103
2007	76.651.125	119.422.755	196.073.880
2008	308.223.258	95.516.265	403.739.523
2009	113.628.438	24.288.958	137.917.396
2010	172.023.890	71.682.248	243.706.138
2011	160.418.109	111.453.583	271.871.692
2012	208.519.570	158.922.208	367.441.778
2013	199.064.954	172.478.045	371.542.999
2014	204.085.427	294.342.270	498.427.697
2015	225.295.663	104.470.715	329.766.378
2016	193.280.545	127.780.435	321.060.980
2017	171.437.935	161.483.055	332.920.990

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

Türkiye ile Bahreyn dış ticaret verileri kapsamında iki ülke arasındaki ticaret hacmi düşük seviyededir. Türkiye ve Bahreyn arasındaki dış ticaret 2000-2017 arasındaki dönemde 2008 yılına kadar artış göstermiştir. Küresel krizin etkisiyle bir önceki yıla göre 266 milyon dolar düşerek 137 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009-2014 dönem aralığında artış eğilimi göstererek 2014 yılında 498 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise 332 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2015, 2016, 2017 yılları arasında Bahreyn ile karşılıklı ticarete Türkiye dış ticaret fazlası veren ülke konumundadır.

Katar, petrol ve doğalgaz ihracatı yapan 2030 vizyonu olarak ekonomik sisteminin güçlü ve istikrarlı ilerleyebilmesi için doğalgaz ve petrol sektörleri dışında çeşitli sanayi dallarına yatırım yapmayı hedefleyen güçlü bir Ortadoğu ülkesidir. 1997 yılında sıvılaştırılmış doğalgazı ilk ihraç eden ülke olmuştur (Akkaya ve Elrantisi, 2015: 13). Katar, ekonomik sürdürülebilirlik kapsamında istikrarlı ülkelere varlık fonlarıyla yatırımlar yapmaktadır. Ulusal varlık fonları 2017 verileri kapsamında Katar yatırım fonu 320 milyar dolarlık hacme sahiptir (Kurt, 2018: 35).

Tablo 2.119. 2000-2017 Türkiye ile Katar Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	9.963.071	11.312.970	21.276.041
2001	8.401.617	5.778.600	14.180.217
2002	15.572.109	10.659.114	26.231.223
2003	15.688.124	8.310.338	23.998.462
2004	35.026.233	17.727.120	52.753.353
2005	82.045.274	50.724.941	132.770.215
2006	342.146.852	66.410.724	408.557.576
2007	449.962.648	29.643.014	479.605.662
2008	1.074.012.613	159.352.943	1.233.365.556
2009	289.361.278	85.652.388	375.013.666
2010	162.549.395	177.045.995	339.595.390
2011	188.137.525	481.017.900	669.155.425
2012	257.329.333	466.498.532	723.827.865
2013	244.077.151	373.923.305	618.000.456
2014	344.712.985	394.551.959	739.264.944
2015	423.087.555	360.978.324	784.065.879
2016	439.141.985	271.083.391	710.225.376
2017	648.915.884	335.320.054	913.615.938

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

Türkiye ile Katar dış ticaret dengesi bakımından değerlendirildiğinde, Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. Rusya ve İran'dan sonra Dünya'nın en büyük üçüncü doğalgaz rezervine sahip ülkesi olan Katar (Yılmaz, 2019: 117), Türkiye ile karşılıklı ticarete yatırım bakımından değerlendirildiğinde mütahitlik sektörü önemli sektörler arasında yer almaktadır. Suudi Arabistan ekonomisinin Katar'a uyguladığı ambargo sonucu Katar ihracatta Türkiye pazarına yönelmiştir. Katar 2008 yılı sonrasında Ortadoğu ülkeleri içerisinde Türkiye'ye en fazla yatırım yapan ülke olmuştur (Öztürk Engin, 2008: 902).

Tablo 2.120. 2000-2017 Türkiye ile Umman Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	24.507.654	20.630	24.528.284
2001	30.682.124	223.651	30.905.775
2002	31.373.192	71.926	31.445.118
2003	22.483.728	1.292.607	23.776.335
2004	29.119.083	1.386.979	30.506.062
2005	39.959.234	3.871.272	43.830.506
2006	71.000.359	2.112.736	73.113.095
2007	91.831.411	24.334.445	116.165.856
2008	215.755.142	10.610.695	226.365.837
2009	105.517.979	16.583.892	122.101.871
2010	129.310.750	39.464.452	168.775.202
2011	214.650.839	56.557.903	271.208.742
2012	268.460.225	52.849.058	321.309.283
2013	373.987.603	150.394.496	524.382.099
2014	491.049.135	101.364.302	592.413.437
2015	324.571.107	60.169.168	384.740.275
2016	243.798.495	49.086.951	292.885.446
2017	178.773.211	81.975.437	260.748.648

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türkiye ile Umman dış ticaret dengesi bakımından değerlendirildiğinde, Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. 2000- 2014 yılına kadar artış eğilimi gösteren ticaret hacmi Umman'ın ihracat gelirleri bakımından petrol gelirlerine dayalı ekonomik yapısı neticesinde 2014 yılının son çeyreğinde düşen petrol fiyatları sonucunda 2015, 2016 ve 2017 yıllarındaki dış ticaret hacminde düşüş meydana gelmiştir. 2017 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 260 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Umman'a yapmış olduğu ihracatta ilk sırada demir ve çelik yer almaktadır. Türkiye'nin toplam demir çelik ihracatının %1'i Umman ekonomisine gerçekleştirilmektedir. Diğer ihracat ürünleri makine ve mekanik cihazlar, elektronik cihazlar, mobilyadır (www.trademap.org).

Tablo 2.121. 2000-2017 Türkiye ile Yemen Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	69.104.343	758.443	69.862.786
2001	100.361.601	20.832	100.382.433
2002	119.361.565	340.803	119.702.368
2003	156.069.390	129.955	156.199.345
2004	203.945.184	1.226.204	205.171.388
2005	197.193.110	3.085.224	200.278.334
2006	197.868.851	439.259	198.308.110
2007	274.289.307	458.155	274.747.462
2008	353.604.588	702.533	354.307.121
2009	379.262.692	310.158	379.572.850
2010	330.392.436	1.044.386	331.436.822
2011	272.732.756	464.420	273.197.176
2012	485.937.150	368.408	486.305.558
2013	605.213.880	205.679	605.419.559
2014	643.827.272	5.325.408	649.152.680
2015	395.752.033	10.950.967	406.703.000
2016	535.504.964	21.006	535.525.970
2017	426.168.636	626.156	426.794.792

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türkiye ile Yemen arasındaki dış ticaret göstergeleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2014 yılında Türkiye'nin Yemen'e ihracatı 643,8 milyon dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmış, Yemen'deki iç karışıklıklar sonucunda Türkiye'nin Yemen'e ihracat'ı 2015 yılında azalarak 395 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında Türkiye'nin Yemen'e ihracatı 537 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Yemen ekonomisi petrol gelirlerine bağlı olması sonucunda 2017 yılında düşen petrol fiyatları sonucunda ticaret hacmi 426 milyon dolar seviyesine düşmüştür. İki ülke arasındaki ticaret, dış ticaret dengesi bakımından incelendiğinde Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir.

Yemen'in Türkiye'ye ihraç ettiği ürünler; parfümler, plastik kalıntıları, azotlu gübrelerdir. Türkiye'nin Yemen'e ihraç ettiği başlıca ürünler; demir ve çelikten çubuklar, römorklar, ekmek, pasta, kek, bisküvi, çimento, buğday unu, hijyenik havlular, bebek bezleridir (Sevin ve Çağlar, 2017: 238).

Tablo 2.122. 2000-2017 Türkiye ile Afganistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	8.053.165	497.378	8.550.543
2001	6.982.852	419.857	7.402.709
2002	20.231.178	1.053.122	21.284.300
2003	36.488.933	2.684.102	39.173.035
2004	70.945.393	6.775.933	77.721.326
2005	113.400.717	8.301.133	121.701.850
2006	91.105.599	9.586.512	100.692.111
2007	109.269.741	12.493.380	121.763.121
2008	136.982.280	8.506.225	145.488.505
2009	235.202.637	4.649.428	239.852.065
2010	259.790.540	5.097.508	264.888.048
2011	275.969.018	4.794.585	280.763.603
2012	289.915.446	6.461.117	296.376.563
2013	228.231.291	10.720.846	238.952.137
2014	186.184.915	16.488.430	202.673.345
2015	161.492.280	11.889.376	173.381.656
2016	145.590.972	9.398.489	154.989.461
2017	133.988.745	6.715.987	140.704.732

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

2000-2017 arasındaki dönemde Türkiye ile Afganistan dış ticareti yıllara göre farklılık göstermektedir. 2012 yılına kadar Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı artış eğilimindedir. 2012 yılından sonra Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı düşüş eğilimine girmiştir. 2014 yılında Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı %18,4 oranında azalmıştır ve 2015 yılında da %13,3 azalarak 161,5 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2016 yılında Türkiye'nin Afganistan'a yapmış olduğu ihracat azalarak 145 milyon dolar, 2017 yılında 133 milyon seviyesine gerilemiştir. Afganistan'ın Türkiye'ye yapmış olduğu ihracat oranı 2014 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır ancak 2015-2017 döneminde düşüş eğilimi göstermiştir. 2017 yılında ticaret hacmi 140 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 2.123. 2000-2017 Türkiye ile Pakistan Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	52.856.796	82.232.357	135.089.153
2001	31.186.426	101.280.249	132.466.675
2002	57.457.227	117.654.683	175.111.910
2003	70.353.952	192.027.798	262.381.750
2004	86.399.691	240.720.072	327.119.763
2005	187.554.234	315.463.011	503.017.245
2006	129.598.254	379.641.843	509.240.097
2007	157.038.218	531.618.210	688.656.428
2008	155.065.209	586.235.107	741.300.316
2009	163.186.958	619.218.975	782.405.933
2010	248.147.057	749.931.328	998.078.385
2011	213.672.264	873.131.416	1.086.803.680
2012	276.127.205	555.012.121	831.139.326
2013	285.900.656	436.651.423	722.552.079
2014	259.317.265	435.545.822	694.863.087
2015	289.059.980	310.544.618	599.604.598
2016	346.896.045	263.354.035	610.250.080
2017	274.484.216	270.435.768	544.919.984

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Pakistan ve Türkiye arasındaki 2000-2017 yıllarını kapsayan dış ticaret rakamları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2000-2017 yılları arasında Türkiye'nin Pakistan ile dış ticareti yıllara göre farklılık göstermektedir. Türkiye ile Pakistan arasındaki dış ticarete 2000 ile 2015 yılları arasında Türkiye dış ticaret açığı, 2016 yılında dış ticaret fazlası verilmiştir. 2017 yılında ise Türkiye, 4 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir. Pakistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2011 yılında yaklaşık 1,1 milyar dolar ile en yüksek rakama ulaşmış, 2017 yılında ise 544 milyon dolar düzeyine gerilemiştir. 2000 ile 2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile Pakistan mevcut dış ticaret hacmi, potansiyel ticaret hacminin altında seyretmiştir.

Pakistan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca ürünler; pamuk, plastik ürünler, giyim aksesuarları, örme kıyafetler, deri ürünler, elyaf, sirke, oyuncaklar, spor malzemeleridir. Türkiye'nin Pakistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; makine ve mekanik cihazlar, telefonlar, ses kayıt cihazları, uçak parçaları, plastik maddeler ve parçaları, süt ürünleri, yumurtalar, bal, pamuk, silah, mühimmat parçalarıdır (www.trademapp.org).

Bangladeş ekonomisi gıda, sanayi, ham madde ürünlerinde ithalata bağımlılığı nedeniyle ticaret açığı problemiyle karşı karşıyadır. Bangladeş'in ülkenin en önemli ihracat sektörü olan hazır giyim sektörü iplik ithalatına bağımlı durumdadır

(www.ekonomi.gov.tr). Bangladeş ekonomisinin 2016 yılında başlıca ihracat ürünleri; hazır giyim, ayakkabı, jüt ve deniz ürünleridir. 2016 yılında Bangladeş'in ithalatında başlıca ürünler; pamuklu mensucat, işlenmiş petrol yağları, pamuk, buğday ve mahlût, pamuk ipliği ve telefon cihazlarıdır (www.trademap.org).

Tablo 2.124. 2000-2017 Türkiye ile Bangladeş Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	26.043.352	25.993.177	52.036.529
2001	15.273.015	22.240.805	37.513.820
2002	15.447.704	31.966.524	47.414.228
2003	40.332.930	41.718.559	82.051.489
2004	33.129.230	83.690.742	116.819.972
2005	90.726.945	100.030.722	190.757.667
2006	91.992.052	168.426.575	260.418.627
2007	63.016.598	245.732.087	308.748.685
2008	69.528.398	447.708.674	517.237.072
2009	134.741.509	523.576.442	658.317.951
2010	169.521.725	844.660.552	1.014.182.277
2011	132.199.604	895.967.134	1.028.166.738
2012	214.168.040	766.376.471	980.544.511
2013	195.535.770	1.004.418.720	1.199.954.490
2014	148.510.738	1.028.727.562	1.177.238.300
2015	199.887.126	995.969.642	1.195.856.768
2016	263.776.669	881.038.617	1.144.815.286
2017	220.935.792	633.620.840	854.556.632

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türkiye İle Bangladeş arasındaki ticarette 2001 yılından beri Bangladeş ekonomisi dış ticaret fazlası vermektedir. 2000 ile 2010 yılları arasında Türkiye'nin ihracat değeri artmıştır. Türkiye'nin ihracatı 2012 yılında 200 milyar doların üzerine çıkmıştır 2013 ve 2014 yıllarında düşüş eğilimine girmiştir. 2017 yılında Türkiye'nin Bangladeş'e ihracatı 220 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ticaret hacmi yıllara göre değişkenlik göstermiştir. 2011 yılına kadar artan dış ticaret hacmi 1.028 milyar dolar olarak gerçekleşen ticaret hacmi 2012 yılında 980 milyon dolar seviyesine düşmüştür. 2017 yılında 854 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.125. 2000-2017 Türkiye ile Maldivler Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	331.334	38.026	369.360
2001	15.595	-	15.595
2002	174.666	7.196	181.862
2003	461.942	-	461.942
2004	973.501	11.805	985.306
2005	2.007.716	7.703	2.015.419
2006	1.722.435	4.047	1.726.482
2007	1.397.221	2.157	1.399.378
2008	1.657.593	-	1.657.593
2009	6.639.447	-	6.639.447
2010	7.491.865	10.704	7.502.569
2011	7.907.650	965	7.908.615
2012	7.137.383	1.632	7.139.015
2013	5.928.312	76.644	6.004.956
2014	7.818.036	1.158	7.819.194
2015	18.208.363	2.081	18.210.444
2016	36.650.575	508.125	37.158.700
2017	31.689.622	109.046	31.798.668

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türkiye ile Maldivler 2000-2017 yılı dış ticaret dengesine göre Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir. Türkiye ile Maldivler arasındaki ticaret hacmi düşük seviyededir. 2014 yılında 7 milyon dolar seviyesinden 2015 yılında 18 milyon dolar, 2016 yılında 37 milyon dolar ve 2017 yılında 31 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Maldivler'e ihraç ettiği başlıca ürünler; demir ve çelik ürünleri, tekstil ürünleri, plastik maddeler, otomobil, makineler ve seramik ürünlerden oluşmaktadır (www.trademapp.org).

Tablo 2.126. 2000-2017 Türkiye ile Endonezya Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2001	32.417.552	202.234.521	234.652.073
2002	28.543.237	327.021.231	355.564.468
2003	46.970.919	450.353.860	497.324.779
2004	54.118.661	623.420.300	677.538.961
2005	80.796.815	750.237.615	831.034.430
2006	84.948.899	1.031.302.884	1.116.251.783
2007	173.735.534	1.359.927.601	1.533.663.135
2008	284.426.332	1.408.894.820	1.693.321.152
2009	250.620.954	1.017.887.914	1.268.508.868
2010	250.772.195	1.476.658.613	1.727.430.808
2011	307.971.265	1.931.716.806	2.239.688.071
2012	243.621.405	1.795.778.174	2.039.399.579
2013	230.995.148	1.989.682.847	2.220.677.995
2014	227.583.139	2.043.491.797	2.271.074.936
2015	207.000.878	1.638.245.117	1.845.245.995
2016	253.636.369	1.424.721.605	1.678.357.974
2017	194.411.887	1.259.513.485	1.453.925.372

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türkiye ile Endonezya arasındaki dış ticaret verilerinden hareketle iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2014 yılına kadar artış göstermiştir. 2015 yılında ticaret hacmi bir önceki yıldan 426 milyon dolar düşük seyrederek 1.845 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında 1.678 milyar dolar ve 2017 yılında 1.453 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2000 ile 2017 yılları arasındaki dönemde Endonezya ticaret dengesi bakımından dış ticaret fazlası vermektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığı 2000 yılında 201 milyon dolar iken 2017 yılında 1.065 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Türkiye'nin Endonezya'dan ithal ettiği başlıca ürünler; sentetik ipler, kauçuk, balata, elektrikli makine ve cihazlar, kâğıt ve mukavvalar, ayakkabı, pantolon, makine ve mekanik cihazlardır (www.trademapp.org). Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca ürünler ise, tütün, buğday unu, petrol yağları, halı ve yer kaplamaları, pamuk ve nişastadır (www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 2.127. 2000-2017 Türkiye ile Malezya Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	39.358.885	268.639.662	307.998.547
2001	35.281.019	239.369.933	274.650.952
2002	152.297.968	244.940.728	397.238.696
2003	227.269.501	390.654.479	617.923.980
2004	52.452.918	646.746.658	699.199.576
2005	57.250.321	785.562.044	842.812.365
2006	59.928.918	934.227.336	994.156.254
2007	82.810.460	1.253.029.751	1.335.840.211
2008	98.224.208	1.512.361.128	1.610.585.336
2009	139.932.327	960.938.050	1.100.870.377
2010	224.842.788	1.124.036.301	1.348.879.089
2011	182.587.046	1.567.502.649	1.750.089.695
2012	165.473.751	1.278.247.205	1.443.720.956
2013	272.073.248	1.230.782.615	1.502.855.863
2014	315.023.834	1.160.992.671	1.476.016.505
2015	357.082.883	1.339.167.678	1.696.250.561
2016	321.563.833	1.996.955.400	2.318.519.233
2017	225.904.022	2.690.465.344	2.916.369.366

Kaynak:TÜİK,<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türkiye ile Malezya ticaret hacmi 2000 ile 2017 yılları arasında artış eğilimi göstermiştir. 2000 yılında 307 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2017 yılında 2.916 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Türkiye ile Malezya arasındaki ticaret dengesi incelendiğinde Malezya Ticaret fazlası vermektedir. Türkiye'nin Malezya'dan ithal ettiği

başlıca ürünler; hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, elektrikli makine ve cihazlar, alüminyum ve unların parçaları, yapay tekstil malzemeleri, kauçuk, makine ve mekanik cihazlardır (www.trademap.org). Malezya'nın Türkiye'den ithal ettiği ürünler ise altın, petrol yağları, prefabrik yapılar, dokunmuş halılar ve yer kaplamaları, otomobil parçaları, demir ve çelik çubuklardır (www.ekonomi.gov.tr).

Tablo 2.128. 2000-2017 Türkiye ile Brunei Dış Ticaret Göstergeleri (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2000	99.520	13.962	113.482
2001	25.963	4.626	30.589
2002	61.957	-	61.957
2003	98.027	19.349	117.376
2004	1.051.163	1.673	1.052.836
2005	592.525	26.292	618.817
2006	693.500	11.133	704.633
2007	953.313	6.195	959.508
2008	730.221	2.632	732.853
2009	828.004	652	828.656
2010	590.215	150	590.365
2011	6.615.561	34.507	6.650.068
2012	869.291	2.079	871.370
2013	5.278.186	320	5.278.506
2014	5.526.826	59.760	5.586.586
2015	4.869.249	16.322	4.885.571
2016	8.121.594	2.744	8.124.338
2017	1.190.899	35.767	1.226.666

Kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türkiye ile Brunei arasındaki ticaret hacmi oldukça düşük düzeyde seyretmektedir. 2016 yılı ticaret hacminin en yüksek olduğu yıldır ve ticaret hacmi 8.124 milyon dolardır. 2017 yılında 7 milyon dolarlık düşüş gerçekleşerek ticaret hacmi 1.226 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Türkiye ve Brunei ticaret dengesi kapsamında Türkiye dış ticaret fazlası vermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI’NA ÜYE ÜLKELER İLE KARŞILIKLI TİCARETİ’NİN ÇEKİM MODELİ ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı’na üye ülkelerin arasındaki dış ticaret incelemek amacıyla panel veri regresyon analizi yapılmıştır. Uygulama literatür araştırması ile başlamıştır. Ardından panel regresyon yöntemine ilişkin açıklamalar, modelin içerdiği değişkenler ve değişkenlerin elde edildiği kaynaklar tanıtılmıştır. Uygulama bölümünde model verilerinin elde edilebilirlik durumuna göre en geniş veri setinin oluşturulabilirliği 50 İİT üyesi ülkenin 2000-2017 yıllarını kapsayan dönem için oluşturulmuştur. Verilere göre en uygun modelin seçilmesine yönelik olarak yapılan testlerin ardından regresyon modeli oluşturulmuştur. Ardından modelin istatistiksel olarak anlamlılığına yönelik testlere yer verilmiştir.

3.1. Literatür Araştırması

Linder, 1958 yılı verilerini kullanarak 32 ülke için bir ticaret yoğunluğu oluşturmuştur. 32 ülke kişi başına gelir düzeyi bakımından yüksek seviyeden düşük seviyeye doğru sıralanmıştır. O dönemde en yüksek gelirli ülke, 2343\$ ile ABD, en düşük ülke ise 56 \$ ile Pakistan’dır. Linder’ in analizleri, ülkeler arasındaki en fazla ticaretin kişi başına gelir düzeyleri birbirine yakın ülkeler arasında meydana geldiğini ortaya koymuştur.

Linder teorisi ile ilgili daha yeni çalışmalarda regresyon analizi kullanılmıştır. Bu çalışmalardan ilki, Thursbay ve Thursbay tarafından 1987 yılında yapılmıştır. Yazarlar 17 sanayileşmiş ülke için 1974-1982 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları panel veri analizi sonunda ele aldıkları ülkelerin dış ticaret yapılarının tercihlerde benzerlik hipotezine uygun olduğunu bulmuşlardır. Regresyon analizini kullanarak Linder teorisini destekleyen diğer çalışmalardan bazıları; Hanink (1988 ve 1990), Greytak ve Tuchinda (1990), Francois ve Kaplan’a (1996) aittir.

Poyhonen, Tinbergen’den sonra, çekim modelini dış ticarete kullanan ilk yazardır. Poyhonen ticaret hacminin, ticari partnerlerin milli gelirlerinin artan bir fonksiyonu ve ülkeler arasındaki uzaklığın azalan bir fonksiyonu olarak tahmin edilebileceğini ileri sürmüştür. Uzaklık, taşıma maliyetinin yerine geçmiştir.

Aitken, Linnemann'ın ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfuslarını içeren yatay kesit verili modelinin aynı fonksiyonel formu ve belirtimine başvurmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC) ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin (EFTA) Avrupa üyelerinin ticareti üzerindeki etkisini tahmin etmiştir.

Brülhart ve Kelly (1999), İrlanda'nın Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden 5'iyile potansiyel ticaret örneklerini tahmin etmek için çekim modeline başvurmuşlardır. Amaçları, bu ülkelerin AB'ye olası katılımlarının etkisini belirlemektir. İrlanda'nın ihracat hacminin normal seviyesine yakın olduğunu, ama Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden ithalatının hala 1994'teki normal ölçüsünün yarısından daha az olduğu sonucuna varmışlardır.

3.2. Araştırma Yöntemi

Bu bölümde model verilerinin (N ve T) elde edilebilirlik durumuna göre en geniş veri setinin oluşturulabilirliği 50 İİT üyesi ülkenin 2000-2017 yıllarını kapsayan dönem için oluşturulmuştur. Verilere göre en uygun modelin seçilmesine yönelik olarak yapılan testlerin ardından regresyon modeli oluşturulmuştur.

3.2.1. Panel Regresyon Analizi

Ekonometrik çalışmalarda, genelde yatay kesit ya da zaman serisi verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Zaman serileri ile ilgili çalışmalarda zaman boyutu üzerinde durulmakta, yatay kesit çalışmalarda ise kesit boyutu dikkate alınmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren panel veri çalışmalarının yaygınlığı artmaya başlamıştır. Panel veri çalışmalarında ise, hem zaman boyutu hem de kesit boyutu birlikte dikkate alınmaktadır.

Yatay kesit verisi ile zaman serisi verisinin birleşiminden elde edilen veriler uzunlamasına (longitudinal) veriler olarak adlandırılmakla birlikte bu verilerde gözlemler aynı zaman boyutunda aynı birimlerden elde ediliyorsa panel veri adını almaktadır. Fakat uygulamada panel veri yatay kesit ve zaman serisi verisinin birleşimi anlamında kullanılmaktadır. Panel veri, bir kesitin (insan, işletme, ülke vb) belirli bir dönem boyunca belirli bir zaman aralığında sürekli takip edilmesiyle elde edilen veri kümesidir. Panel veri analizi ise belli bir zaman çerçevesinde dönemsel olarak gözlemlenen belirli bir nesnenin analiz yöntemidir. Panel veri analizi çeşitli bilim alanlarında kullanılabilmektedir. Örneğin, psikolojide insan davranışlarının analizinde kullanılmaktadır. Ekonomide işletmelerin ve ücretlilerin zaman içerisindeki davranışlarını analiz etmede kullanılır. Sosyoloji ve sağlık

bilimlerinde belirli bir grup insanın özelliklerini ve belirli bir faktöre karşı tepkilerini analiz etmede kullanılır. Eğitim bilimlerinde ise öğrencilerin ders başarıları veya mezun olma durumlarının analizinde kullanılabilir.

Panel veri hem zaman hem de yatay kesit boyutlarına sahip olduğundan regresyon yöntemlerinin panel veriye uygulanması sadece bir kesit boyutuna sahip olan verilere uygulanmasından daha zordur. Bununla birlikte, panel veri analizi giderek artan bir şekilde yaygınlaşmakta ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kullanılmaktadır.

Panel verinin yatay kesit verileri ve zaman serilerine kıyasla üstünlükleri ise aşağıdaki gibi maddeler halinde özetlenebilir;

- Panel veri araştırmacıya daha fazla sayıda veri noktası (gözlem) sağlar, serbestlik derecesini artırır ve açıklayıcı değişkenler arasındaki doğrusal bağlantının derecesini düşürür. Böylece ekonometrik tahminlerin etkinliğini artırır (Hsiao, 2003: 3).
- Panel veri analizine katılan bireyler, firmalar, bölgeler ve ülkeler gibi yatay kesit birimlerinin aynı özellikleri taşımadığı, yani homojen olmadığı kabul edilir. Panel veri analizi zaman serileri ve yatay kesit verileri ile kontrol edilemeyen veri setinin içerdiği heterojeniteyi dikkate almaktadır (Baltagi, 2005: 4).
- Panel veri bir değişimden sonraki uyum dinamiklerini incelemek için daha uygundur. Nispeten istikrarlı, durağan yatay kesit dağılımları birçok değişimi gizler. Örneğin işsizlik süreleri, ikametgâh ve gelir hareketliliği panel veri ile daha iyi incelenebilir. Ayrıca panel veri, işsizlik ve fakirlik gibi ekonomik durumların sürelerini incelemek için de uygundur. Eğer panel yeterince uzunsa ekonomi politikası değişimlerindeki uyarlamayı da ortaya koyabilir (Hsiao, 2003: 3).
- Panel veri modellerinde, dışlanan değişkenler nedeniyle hata terimi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyonlu olmakta ve parametre tahminleri sapmalı olmaktadır. Panel veri kullanılarak bu değişkenlerin etkileri kontrol altına alınabilir. Bu durumda tahmin sapması azalmakta ya da tamamen yok olmaktadır (Tatoğlu, 2013: 11).
- Zaman serilerinde serbestlik derecesinin az olması ve ciddi çoklu doğrusal bağlantı sorunu panel veri analizinde bağımsız değişkenlerdeki birimler arası

farklılıklar modele dahil edildiğinden azalmaktadır. Panel veri kullanımında değişkenlerin değerleri arasındaki çoklu doğrusal bağlantı birim farklılıklarının dahil edilmesiyle azalmaktadır (Tatoğlu, 2013: 13).

Sahip olduğu avantajların yanı sıra panel veri kullanarak yapılan analizlerin bazı dezavantajları da vardır. İlk olarak, panel veriler yapısı gereği hem zaman hem de yatay kesit verilerine özgü sapmaları içerdiğinden modelin hata terimi çoğu zaman sapmalı olacaktır. Bunun yanı sıra panel verilerin toplanması ve tasarlanmasının güçlüğü, ölçüm hataları, örnek seçim sapması ve heterojenlik sapması panel verinin dezavantajları arasında sayılabilir. Ayrıca panel verinin zaman serisinin yatay kesite göre kısa olması durumunda özellikle doğrusal olmayan panel veri analiz yöntemleri kullanımında çeşitli zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Tatoğlu, 2013: 14).

Panel verinin zayıflıkları aslında kesit veri ile zaman serisinde karşılaşılabilecek problemlerden farklı değildir. Dolayısıyla avantajları da göz önüne alınarak kıyaslama yapıldığında, panel veri açıkça daha üstün analiz imkanları sunmaktadır.

Panel veri setinin her bir yatay kesit için eşit uzunlukta zaman serisi içermesi durumu dengeli panel; zaman serisi uzunlukları yatay kesitten yatay kesite değişmesi durumu ise dengesiz panel olarak adlandırılmaktadır (Wooldridge, 2010: 284). Bu çalışmada, dengeli panel durumu söz konusudur.

Panel veri analizlerinde bağımlı değişken için oluşturulan fonksiyon, N sayıda birimin (grubun) T dönemlik bir zaman serisi verisi kullanılarak yapılır. Bu çerçevede genel panel veri denklemi eşitlik (3.1.)’deki gibi yazılmaktadır.

$$y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (3.1.)$$

Burada $i=1, \dots, N$ yatay kesit birimlerini ve $t=1, \dots, T$ zamanı gösterirken, olasılıklı olmayan hata terimi ε_{it} ’nin ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır.

Buna göre:

y_{it} : i’nci yatay kesit biriminin t zamanında bağımlı değişken değerini,

X_{2it} : i’nci yatay kesit biriminin t zamanında 2. bağımsız değişken değerini,

β_{2it} : i'nci yatay kesit biriminin t zamanında 2. bağımsız değişkenin tahmin edilen katsayısını göstermektedir (Baltagi, 2005: 11).

Panel veri analizinin en basit şekli, tüm katsayıların tüm yatay-kesit birimleri için sabit tutulması durumudur. Bu durum eşitlik (3.2.) de gösterilmektedir.

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (3.2.)$$

Eşitlik (3.2.), tüm bağımsız değişkenlerin yatay kesit birimlerinin hepsini aynı derecede etkilediğini öngörmektedir. Eğer bağımsız değişkenlerin farklı birimleri, farklı şekilde etkilediğine inanılıyorsa bu denklem yetersiz kalacaktır. Bu noktada diğer önemli bir konu ise, başlangıç noktasının (β_1) nasıl tanımlanacağıdır. Başlangıç noktası, tüm birimler için sabit tutulabilir veya böyle bir kısıt konulmayarak, farklı yatay kesit birimler için farklı başlangıç noktalarının olmasına izin verilebilir (Baltagi, 2005: 16).

Panel verilerin analizinde en çok bilinen bu yöntemde, havuzlanmış verilerin (pool data) kesit ve zaman boyutu ihmal edilerek geleneksel Klasik En Küçük Kareler modeli (Ordinary Least Squares) OLS tahmincisi kullanılabilmektedir. Ancak bu modelde, tahmin edilen parametre sayısı kullanılan gözlem sayısını aşabilmekte, böylece model tahmin edilmesinde güçlükler yaşanabilmektedir. Bu tür sıkıntıları aşabilmek için panel veri analizlerinde hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunarak farklı modeller elde edilebilmektedir (Wooldridge, 2002: 301).

Sabit başlangıç noktası kısıtının kaldırılması durumunda, başlangıç noktası tanımlanması için, Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model) ve Tesadüfi Etkiler Modeli {Random Effects Model} olarak bilinen iki alternatif yöntem bulunmaktadır. Sabit Etkiler Modelinde (SEM), başlangıç noktasının tüm yatay kesit birimleri için farklı sabit bir değer alacağı öngörülmektedir.

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i} X_{2it} + \beta_{3i} X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad \beta_{1j} \neq \beta_{1i} \quad (3.3.)$$

Literatürde SEM, En Küçük Kareler Kukla Değişkeni Modeli olarak da adlandırılır. Kukla değişkene ait katsayıların performans testi F istatistiğine dayanmaktadır. Sıfır hipotezi, etkin tahmin modelinin gruplara özgü sabit kesişim katsayılarının değişmediğini varsayan OLS olduğunu ifade ederken, alternatif hipotez SEM modelinin uygunluğunu belirtmektedir (Baltagi, 2005: 21).

Sabit Etkiler Modeli'nin yoğun bir şekilde kullanım bulmasına rağmen, çok sayıda yatay kesitin söz konusu olması serbestlik derecesi azalmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, bu modelin bir diğer kusuru da, zaman içinde değişmeyen değişkenler için uygun olmamasıdır. Bu nedenlerden ötürü Tesadüfi Etkiler Modeli önerilmektedir. Burada yatay kesit birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir bileşeni olarak dâhil edilmektedir. Bu modelde de, rassal etkilerin bir yatay kesitten diğer yatay kesite değiştiği, ancak zaman içinde aynı kaldığı; yatay kesit birimler arasında değişmediği, ancak zaman içerisinde değişim gösterdiği ya da hem yatay kesit birimler arasında hem de zamana göre değişim gösterdiği kabul edilebilir (Hodoshima vd., 2000: 518).

Tesadüfi Etkiler Modeli, başlangıç noktasını tesadüfi değişken olarak tanımlamaktadır. Buna göre başlangıç noktaları, β_1 sabit değeri ve ortalaması sıfır olan u_i tesadüfi değişkeninin toplamından oluşmaktadır (Baltagi, 2005: 19)

$$y_{it} = \beta_{1i} + \beta_{2i}X_{2it} + \beta_{3i}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad \beta_{1j} \neq \beta_{1i} + \mu_i \quad (3.4.)$$

Uygulamalarda, olası tahmin modelleri arasında seçim yapabilmesi için bazı istatistiksel testler gerçekleştirilmektedir. Modellerdeki tüm değişkenler ülkeler ve zamanlar arasında değişebildiği için temel soru, verinin ülkeler ve zamanlar arasında toplanıp toplanmayacağıdır. Bu ülke spesifik etkiler ile zaman spesifik etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için Chow testi kullanılmaktadır. Burada sıfır hipotezi altında etkin tahmin edici “Havuzlanmış (pooled) EKK” iken alternatif hipotez altında etkin tahminci ise “sabit etki” (fixed effect) modelidir. Ayrıca, çalışmada sıfır hipotezinin tesadüfi etkinin olmaması şeklinde olduğu Breusch-Pagan (BP) testi ile tesadüfi birimsel etkinin anlamlılığı test edilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi tesadüfi etki modelinin Havuzlanmış EKK modeline karşı tercih edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Son olarak, model seçiminde sabit etkiler modelinin mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi uygun olduğuna karar verilmesi için Hausman testi kullanılmakta ve bu testte sıfır hipotezi birimsel etkilerin modeldeki diğer bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğunu (tesadüfi etkinin varlığını) belirtmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi ise, sabit etki modelinin tesadüfi etki modeline tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir.

3.3. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı

Çalışmada, 50 ülke (N=50) ve 2000-2017 dönemi (T=18) ele alınmıştır. Ticaret hacmini etkileyen faktörler için (çekim modeli) panel regresyon analizi uygulanmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler www.worldbank.org sitesinden, www.daftlogic.com sitesinden, www.tuik.gov.tr sitesinden elde edilmiş ve Tablo 3.1.'de verilmiştir.

Tablo 3.1. Değişkenlerin Tanımları

Değişken	Gösterim	Tanımı
Ticaret hacmi (milyon dolar)	TH	Bağımlı değişken
İhracat (milyon dolar)	İHR	Bağımsız değişken
İthalat(milyon dolar)	İTH	Bağımsız değişken
Gayri safi milli hâsıla(milyon dolar)	GSMH	Bağımsız değişken
Ticaret hacmi/GSMH (oran)	TH_GSMH	Bağımsız değişken
Nüfus (kişi)	NFS	Bağımsız değişken
Mesafe (km)	MSF	Bağımsız değişken
Vize Uygulaması (var=1, yok=0)	D1	Bağımsız değişken
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (var=1, yok=0)	D2	Bağımsız değişken
Ortak Kara Sınırı(var=1, yok=0)	D3	Bağımsız değişken

Değişken seçiminde literatür taranarak, çalışmalarda kullanılan ortak değişkenler belirlenmiştir. Birçok çalışmada kişi başına düşen GSMH ve GSMH/ kişi başına düşen GSMH değişkenlerinin kullanıldığı gözlenmiştir. Veri düzenleme aşamasında bu değişkenler veri setine dahil edilmiş, ancak korelasyon matrisi sonucunda yüksek ilişki gösterdikleri için çoklu doğrusal bağlantı problemi nedeniyle kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışmada üç adet kukla değişken tanımlanmıştır. Ülkelerin Türkiye'ye vize uygulaması durumu, Karadeniz ekonomik işbirliğine üyelik durumları ve ortak kara sınırımızın varlığı çekim modeli için etkili değişkenler olarak düşünülmüş ve literatür doğrultusunda belirlenmiştir.

İthalat ve İhracat Verileri: Çekim modeli ülkelerin karşılıklı dış ticaret akımlarını inceleyen bir metottur. Çalışmaların bazılarında ithalat ya da ihracat verilerini kullanmış, bazı çalışmalar ise ithalat ve ihracat verilerini birlikte kullanmıştır. Çalışmada dış ticaret akımlarının incelenmesinde iki veri birlikte kullanılmıştır. Veriler ABD Doları cinsinden çalışmaya dâhil edilmiştir. Türkiye ve İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasındaki ithalat ve ihracat hacimleri, Türkiye İstatistik Kurumu verileri kullanılarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Nüfus Verisi: Ülkelerin dış ticaret hacminde etkili olan bir diğer değişken de nüfustur. Türkiye ve İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkelerin ticaret hacimlerinde etkili

olan nüfus değişkeninin yıllara ait nüfus verileri Dünya Bankası veri tabanı kullanılarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Ticaret Hacmi / GSMH Verisi: GSMH'nın içerisinde ticaret hacminin payı ithalat ve ihracat değerlerinin toplamı cinsinden bulunan ticaret hacminin büyüklüğünü açıklamada önemli etkenler arasında yer almaktadır. Ülkenin toplam büyüklüğü arasındaki ticaret payı da hesaba katılmıştır.

Mesafe Verileri: Ülkeler arasındaki mesafe karşılıklı ticaret esnasında ülkelerin transfer maliyetlerinin ticaret yapma tercihini belirlemesinden dolayı bu değişken çalışmada yer almaktadır. Mesafe değişkeni, fiziki bakımdan ülkeler arasındaki mesafe ölçülerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Ölçme işleminde esas alınan mesafe iki ülkenin başkentlerinin kilometre cinsinden değeridir. Türkiye'nin başkenti ile İslam İşbirliği Teşkilatı Üye ülkelerinin başkentlerinin mesafelerinin hesaplandığı mesafe verisi Daft Logic veri tabanından alınarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

D1 Verisi: Ülkeler arasındaki vize uygulamalarını D1 değişkeni belirtmektedir. Ülkeler arasındaki vize uygulaması ticari ilişkiler bakımından incelenirse ülkede bulunan esnaf veya işletmede bulunan çalışan vize uygulamasının bulunmadığı farklı bir ülkeye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında ticari faaliyette bulunması karşılıklı ticaretin önemli bir adımı olduğu varsayılmaktadır. Türkiye'nin de bu yönde çalışmalarının olması dolayısıyla çalışmada Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasındaki vize uygulaması bulunması veya bulunmaması kukla değişken olarak çalışmaya dahil edilmiştir. İki ülke arasında vize muafiyeti bulunması halinde 1, vize uygulaması bulunması durumunda 0 ile ifade edilmiştir.

D2 Verisi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyeliğini belirten değişken D2'dir. Ekonomik entegrasyonlar üye ülkeler arasındaki karşılıklı ticaret ve kazançların arttırılmasına yönelik aşamalı olarak ülkeler arasındaki ticaretin ve ekonomik ilişkilerin serbestleşmesi olarak ifade edilebilmektedir. Coğrafi bakımdan birbiri ile yakın olan ülkeler ticari ilişkileri ekonomik entegrasyonlar birlikte arttığı varsayılmıştır. Çalışmada kukla değişken olarak Türkiye'nin dâhil olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği yer almaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinden Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye olunması halinde 1, üye olunmaması halinde 0 ile ifade edilmiştir.

D3 Verisi: Türkiye'nin ortak kara sınırı bulunan ülkeleri ifade eden D3 değişkenidir. Türkiye jeopolitik konumu bakımından iki kıtayı birbirine bağlayan stratejik

öneme sahip bir ülkedir. Ortak kara sınırı özel ticaret anlaşmalarının da yapılmasına imkân sağlamaktadır. Trade Map verilerine göre Türkiye'nin dış ticaret dengesi incelendiğinde, en fazla ticari faaliyette bulunduğu on ülkeden ikisi ortak kara sınırı bulunan ülkeler içerisinde yer almaktadır. Çekim modeline göre ortak kara sınırının dış ticarete etkisinin varlığı kukla değişkenin çalışmaya dâhil edilmesi ile sorgulanmaktadır. Ortak kara sınırı bulunan İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri 1, bulunmayan ülkeler 0 ile ifade edilmiştir.

Çekim Modelinde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Tanımı
TH	İ ülkesinin t dönemdeki ihracat ve i ülkesinin t dönemdeki ithalat rakamlarının toplamı
İHR	İ ülkesinin t dönemdeki ihracat rakamlarının toplamı-milyon ABD Doları
İTH	İ ülkesinin t dönemdeki ithalat rakamları toplamı-milyon ABD Doları
GSMH	İ ülkesinin t dönemindeki GSMH'sı-milyon ABD Doları
TH GSMH	İ ülkesinin t dönemindeki ticaret hacminin GSMH'sına bölümü-milyon ABD Doları
NFS	İ ülkesinin t dönemdeki nüfusu
MSF	İ ülkesi ile j ülkesi arasındaki mesafesi-km cinsinden
D1	İ ülkesinin j ülkesi ile arasında vize uygulaması olup olmadığı
D2	İ ülkesinin Karadeniz Ekonomik İşbirliğine Üye olup olmadığı
D3	İ ülkesinin j ülkesi ile ortak sınır paylaşımının olup olmadığı
ϵ_{it}	Hata terimi

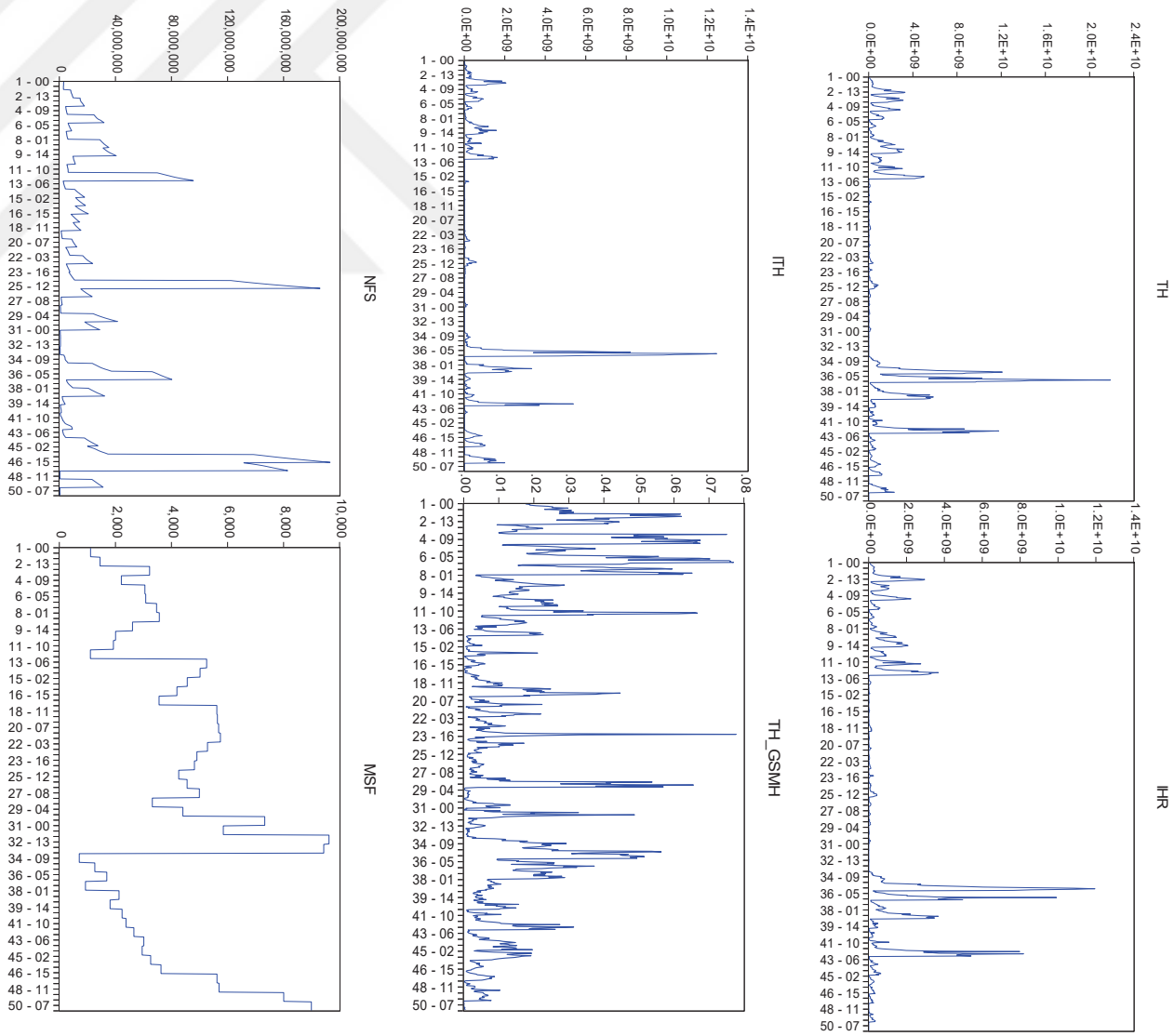
Kaynak: Çekim Modeli Veri Seti

Bütün zaman serileri analizinde olduğu gibi, hem zaman hem de yatay kesit analizini bir arada gerçekleştiren panel veri analizlerinde de değişkenler arasında sahte ilişkilere neden olunmaması için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Analizler için Eviews 10.0 sürümü ile sürümü paket programları kullanılmıştır.

3.4. Analiz Bulguları

Çalışmada ilk aşamada her bir değişkene ilişkin grafikler incelenmiş, trend ve mevsimsellik etkilerinin giderilmesi amaçlı ön bilgiler elde edilmiştir. Her bir değişkende hem mevsimsellik hem de trend kaynaklı etkiler gözlenmiş, durağanlık testleri uygulanmıştır. İkinci aşamada ise, panel regresyon için sonuçlar değerlendirilmiş, varsayım sınama testleri uygulanmıştır.

Grafik 3.1. Ülkeler İçin Değişkenlerin Seyri

3.4.1. Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi

Panel veri analizlerinde öncelikle değişkenlerin homojen olup olmadıkları incelenmelidir. Değişkenlerin homojen ya da heterojen olması, uygulanacak olan birim kök ve eşbütünleşme testlerinin biçimini değiştirmektedir. Birinci nesil birim kök testleri homojen ve heterojen modeller olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Levin, Lin ve Chu (2002), Breitung (2005) ve Hadri (2000) homojen model varsayımına dayanırken; Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) heterojen model varsayımına dayanmaktadır.

Bu çalışmada ilişkiler regresyon analizi yardımıyla belirlenmeye çalışılacaktır. Fakat kullanılacak birim kök testinin etkinliği ve güvenilirliği heterojenliğin ve yatay kesit bağımlılığının varlığına göre değişeceği için eşbütünleşme analizi yapılmayacağı halde doğru testin belirlenmesi amacıyla hem homojenlik hem de yatay kesit bağımlılığı test edilmiştir.

Paneli oluşturan yatay kesitlere ait eşbütünleşme denklemlerindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilk çalışmalar Swamy (1970) ile başlamıştır. Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy testini geliştirmiştir.

$$x_{it} = \alpha + \beta_i MM_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3.5.)$$

Şeklindeki genel bir panel eşbütünleşme denkleminde β_i eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı test edilmektedir. Burada da N ve T büyüklükleri hangi testin seçileceği açısından önemlidir. Çalışmada N>T olduğu için uygun homojenlik testi Swamy testi olmuştur. Testin hipotezleri;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir

Denklem (5), önce panel EKK ile sonra ağırlıklandırılmış sabit etkiler modeli ile tahmin edilerek gerekli test istatistikleri oluşturulmaktadır. Hipotezleri test edebilmek için iki farklı test istatistiği geliştirilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 8):

Büyük örneklem için: $LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \quad (3.6.)$

Küçük örneklem için: $\Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} S^2 k}{v(T, k)} \right)^{1/2} : N(0,1) \quad (3.7.)$

Burada N; yatay kesit sayısını, S; Swamy test istatistiğini, k; açıklayıcı değişken sayısını ve v(T, k) standart hatayı ifade etmektedir. Test sonucunda elde edilen olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmekte ve katsayıların homojen olduğuna karar verilmektedir. Homojenlik testi yapılmış ve sonuçları Tablo 3.2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2. Paseran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları

Test	Test istatistiği	Olasılık (p)
$\tilde{\Delta}$	7.348	0.002*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	8.023	0.004*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 3.2’de hesaplanan testlerin olasılık değerleri 0.05’ten küçük olduğu için H0 reddedilmiştir. Eğim katsayılarının homojen olmadığına karar verilmiştir. Çalışmada, heterojenlik varsayımına dayanan birinci nesil Im, Pesaran ve Shin (2003) Maddala ve Wu (1999), Choi (2001) testi kullanılacaktır.

Tablo 3.3. de 1. nesil birim kök testlerinin birimsel “sabit ve trend” olarak panel verisine uygulanması sonucu oluşan düzey ve 1. farklardaki t-istatistiği ve olasılık değerleri verilmiştir. Mesafe değişkeni sabit olup değişme göstermediği için durağanlık analizine gerek yoktur.

Tablo 3.3. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		Im vd. (2003)	Maddala ve Wu (1999)	Choi (2001)
TH	Düzy	-1.013(0.159)	7.481 (0.165)	-0.882(0.231)
	∇	-7.789(0.001)*	24.59(0.000)*	-6.449(0.000)*
İHR	Düzy	-0.986(0.127)	7.362(0.177)	-1.082(0.275)
	∇	-6.003(0.000)*	19.672(0.012)*	-11.459(0.000)*
İTH	Düzy	-1.104(0.154)	7.882 (0.193)	-0.646(0.152)
	∇	-8.631(0.001)*	35.903(0.000)*	-8.925(0.000)*
GSMH	Düzy	0.886(0.183)	8.562(0.132)	-0.780(0.293)
	∇	-7.227(0.000)*	31.775(0.000)*	-8.233(0.000)*
TH_GSMH	Düzy	-0.962(0.147)	10.902(0.175)	-1.166(0.125)
	∇	-9.631(0.001)*	29.446(0.000)*	-7.623(0.000)*
NFS	Düzy	-1.278 (0.129)	11.027(0.149)	-1.264(0.228)
	∇	-8.523 (0.000)*	33.819(0.000)*	-8.472(0.000)*

Not: Testlerin deterministik spesifikasyonu sabit ve trendi içermektedir. Olasılık değerleri parantez içerisinde gösterilmektedir. %5 düzeyinde anlamlılık için sınamalar yapılmıştır. Testlerin sıfır hipotezi birim kök vardır şeklindedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 3.3’de görüldüğü üzere tüm değişkenler seviye değerlerinde birim köke sahiptir. Fakat ilk fark serileri ise birim kök içermemektedir. Bu nedenle tüm değişkenlerin I(1) oldukları başka bir ifadeyle 1. mertebe fark için durağan oldukları görülmektedir. Tablo 3.3’de sonuçları verilen testler birinci nesil olarak adlandırılır. Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Oysa paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen

bir şokun, diğer birimleri farklı düzeyde etkilenmesi, daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu eksikliği gidermek için yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı analiz eden ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

3.4.2. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi

Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Günümüzde uluslararası ekonomilerinin birbiriyle ilişkili olduğu düşünülürse, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan birimlerin farklı düzeyde etkilenmesi daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu eksikliği gidermek için, yatay kesit birimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurarak birim kök analizi yapan ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir. Birim kökün varlığını test etmek için panel verileri kullanıldığında, yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependence) varlığı reddedilirse, 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Bununla birlikte panel verilerinde yatay kesit bağımlılığı varsa, 2. nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminleme yapılmasını sağlamaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı, panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testiyle; her ikisi de büyük olduğunda Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testiyle araştırılabilmektedir. Bu çalışmada 50 ülke ve 18 yıl olduğu için LM testi kullanılmıştır. Ancak bu test, grup ortalaması sıfır ve bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda sapmalı olmaktadır. Pesaran vd. (2008) bu sapmayı, test istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ekleyerek düzeltmiştir. Bu nedenle testin ismi sapması düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) olarak ifade edilmektedir. LM test istatistiği ilk haliyle aşağıdaki gibidir (Breusch ve Pagan, 1980):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\beta_{ij}^2) : \chi^2_{\frac{N(N-1)}{2}} \quad (3.8.)$$

Bu istatistik daha sonra Pesaran (2008) yapılan bir düzenleme ile şöyle olmuştur:

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\rho_{ij}^2 \left(\frac{(T-K-1)\rho_{ij} - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \right] : N(0,1) \quad (3.9.)$$

Burada μ_{Tij} ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir. Buradan elde edilecek olan test istatistiği asimtotik olarak standart normal dağılım göstermektedir. Testin hipotezleri:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır

Test sonucunda elde edilecek olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmektedir (Pesaran vd., 2008).

Yatay kesit bağımlılığının varlığı: zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$); Berusch Pagan (1980) CDLM1 testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$); Pesaran (2004) CDLM2 testiyle, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$); Pesaran (2004) CDLM testiye kontrol edilmektedir. Bu çalışmada 50 ülke ($N=50$) ve 18 yıl ($T=18$) olduğu için, Pesaran (2004) CDLM testi kullanılmıştır. Tablo 3.4. yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3.4. Pesaran (2004) CD_{LM} ve CD_{LMadj} Test Sonuçları

Değişkenler		Pesaran (2004) CD_{LM} test	CD_{LMadj} test
TH	t ist	7.836	9.316
	P	0.001*	0.001*
İHR	t ist	8.987	8.054
	P	0.000*	0.000*
İTH	t ist	8.342	9.112
	P	0.016*	0.019*
GSMH	t ist	9.229	8.634
	P	0.000*	0.005*
TH_GSMH	t ist	10.623	12.271
	P	0.003*	0.003*
NFS	t ist	7.512	9.563
	P	0.001*	0.000*

* işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir.

Tablo 3.4'deki sonuçlara göre; olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için, serilerde ve denklemlerde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir. Bu durumda

paneli oluşturan ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı vardır. Ülkelerden birine gelen şok, diğerlerini de etkilemektedir.

3.4.3. İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları

Bu çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, serilerin durağanlığı, ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF ile test edilmiştir. CADF testinde, hata teriminin tüm seriler için ortak ve her seriye özgü olmak üzere, iki kısımdan meydana geldiği varsayılmıştır. Bu modelde yatay kesit bağımlılığının, gözlenemeyen ortak ögenin varlığından kaynaklandığı varsayılmaktadır. Testin hipotezleri şöyledir;

H_0 : Birim kök var

H_1 : Birim kök yok

Bu teste önce her bir ülke için CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerler, Pesaran (2006) tarafından Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan tablo değerleriyle karşılaştırılır. Hesaplanan CADF istatistiği, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Yani, bu ülke verisinde birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir. Yani; CADF kritik tablo değeri, CADF istatistiği değerinden büyükse boş hipotez reddedilir ve sadece o ülkenin serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır.

Panelin genelinde birim kökün varlığına karar verebilmek amacıyla; her bir ülke için bulunan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak, CIPS istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran (2007)'daki tablo değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan CIPS değeri, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Bu durumda, paneli oluşturan tüm ülkeler için, ilgili veride birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir. CADF ve CIPS istatistikleri hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3.5.'de verilmiştir.

CADF test istatistiği aşağıdaki şekilde tahmin edilir:

$$Y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i\gamma_{it-1} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (3.10.)$$

$$\mu_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (3.11.)$$

Burada, f_t her ülkenin gözlenemeyen ortak etkilerini (common effect), ε_{it} bireysel-spesifik hatayı gösterir. Denklem (3.10.), (3.11.) ve birim kök hipotezleri şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta\gamma_{it} = \alpha_i + \beta_i\gamma_{it-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t = 1,2,\dots,T \quad (3.12.)$$

Ayrıca her bir yatay kesite (ülkelere) ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için birim kök test istatistiği olan CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) elde edilebilir (Pesaran, 2006). CIPS istatistiği şu şekilde ifade edilebilir:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (3.13.)$$

Tablo 3.4'deki sonuçlara göre; olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için, serilerde ve denklemde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir. Ülkelerden birine gelen şok, diğerlerini de etkilemektedir. Yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı analiz eden ikinci nesil birim kök testi olan CIPS uygulanmıştır.

Tablo 3.5. CIPS Test Sonuçları

Değişkenler	CIPS istatistiği
TH	-4.982*
İHR	-4.375*
İTH	-3.922*
GSMH	-5.748*
TH_GSMH	-4.701*
NFS	-5.603*

* birinci mertebe fark için durağan seri

Not: CIPS için Pesaran (2007) sf 281 Tablo IIc'de %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer = -2.925'dir. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Trend+sabit modeli çalışılmıştır.

Hesaplanan CIPS istatistiği, tablo kritik değerinden büyük olduğu için, H_0 kabul edilmiş ve paneli oluşturan serilerde birinci mertebe fark alındığında birim kök olmadığına

karar verilmiştir. Bu durumda, seriler düzey değerlerinde durağan değildir, birinci mertebe fark alındığında durağandır. Seriler düzey değerlerinde durağan olmadığı için regresyon analizi birinci mertebe farkları ile gerçekleştirilecektir.

3.4.4. Panel Veri Modelleri İçin Testler

Panel veri ekonometrisinde birden fazla ekonomik birimin yine birden fazla zaman boyutundaki bilgileri incelenmektedir. Dolayısıyla, çalışılan veriler iki boyuta sahiptir. Bu boyutlardan birincisi; grup boyutu, ikincisi zaman boyutudur. Farklı ekonomik birimlerin ve zaman boyutlarının varlığı sebebiyle iki ayrı boyutta da farklı etkilerle karşılaşılabilir. Bu karşılaşılan etkiler sabit veya rastsal olabilir.

Bu nedenle boyutların herhangi birisinde sabit veya rastsal etki olması tek yönlü bir etki olduğunun göstergesidir. Bu model Tek Yönlü Etki Modeli olarak ifade edilir. Diğer bir ifadeyle tek yönlü etki modeli verilerde grup ya da zaman olarak tek yönlü bir etkinin var olduğu modeldir. Bu modeldeki tek yönlü etki sabit ya da rastsal bir etki olabilir. Sabit ve rastsal etkiler şu şekilde açıklanabilir: Aynı coğrafi bölgede bulunan ya da aynı organizasyonda yer alan ülkelerin seçilmesi, sabit bir etkinin varlığını göstermektedir. Çünkü ülkeler arasında, aynı bölgede ya da aynı organizasyonda yer alma şeklinde ortak bir özellik mevcuttur. Her bir ülke için yani seçtiğimiz grup için bu özellik sabit olduğundan sabit bir grup etkisi vardır. Eğer bu sabit etki tüketici davranışlarındaki değişim gibi zaman içinde devam ediyorsa sabit bir zaman etkisinden bahsedilir. Bunun tam tersi olarak birbirinden farklı bölgesel konuma ya da etnik yapıya sahip ülkelerin seçilmesi ise rastsal bir grup etkisinin varlığına işaret eder. Eğer rastsal etki zaman içerisinde yine devam ediyorsa rastsal bir zaman etkisinden bahsedilir (Baltagi, 2001; Erlat, 2006). Çift Yönlü Etki Modeli ise, hem zaman hem grup olarak çift yönlü bir etkinin olduğu modeldir. Bu çift yönlü etki yine sabit ya da rastsal etki olabilir (Baltagi, 2001).

Sabit etkili modelde H_{01} hipotezi, hem grup hem de dönem etkisinin olmadığını ileri sürer ve F_1 testi ile test edilir. H_{02} hipotezi, dönem etkisine izin verirken, grup etkisinin olmadığını ileri sürer ve F_2 ile test edilir. Yine benzer bir şekilde, H_{03} hipotezi, grup etkisine izin verirken, dönem etkisinin olmadığını ileri sürer ve F_3 ile test edilir.

Tablo 3.6. Sabit Etkiler için F Testi Sonuçları

	$H_{01} : \mu=0 \lambda=0$	$H_{02} : \mu=0 \lambda \neq 0$	$H_{03} : \lambda=0 \mu \neq 0$
F değeri	89.624	45.077	61.283
p değeri	0.001*	0.000*	0.016*

*0.05 için anlamlı (μ : grup etkisi; λ : dönem etkisi)

Tablo 3.6’ da görüleceği üzere; H_{01} , H_{02} , H_{03} hipotezleri 0.05 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. Bu sonuçlar, modelde iki yönlü sabit etkinin varlığını göstermektedir. İkinci aşama olarak modelde iki yönlü rastsal etkinin varlığı test edilecektir. İki yönlü rastsal etki için H_{04} , H_{05} , H_{06} hipotezleri sınanmıştır.

Tablo 3.7. Rastsal Etkiler için LM Testi Sonuçları

	$H_{04} : \sigma^2_{\mu}=0$	$H_{05} : \sigma^2_{\lambda}=0$	$H_{06} : \sigma^2_{\mu} = \sigma^2_{\lambda}=0$
Ki-kare değeri	238.172	102.734	279.564
p değeri	0.004*	0.017*	0.002*

*0.05 için anlamlı (LM testi ki-kare dağılmaktadır).

Tablo 3.7’ de görüleceği üzere H_{04} , H_{05} , H_{06} hipotezleri 0.05 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. Bu sonuçlar modelde iki yönlü rastsal etkinin varlığını göstermektedir.

Bu durumda Hausman testi yapılarak sabit etkiler (SEM) veya rastsal etkili (TEM) modelden hangisinin uygunluk göstereceğini test etmek gerekir.

H_0 : Tesadüfî etki var (TEM)

H_1 : Tesadüfî etki yok (SEM)

Tablo 3.8. Hausman Testi Sonuçları

Testler	Ki-kare değeri	Serbestlik derecesi	P
Yatay kesit rastsal	289.532	5	0.002
Zaman rastsal	302.775	5	0.005
Yatay kesit ve zaman rastsal	198.624	5	0.016

Test sonuçlarından görüleceği üzere $p < 0.05$ olduğundan H_1 hipotezi kabul edilerek SEM modele karar verilmiştir. Model çözüm algoritması “çift yönlü sabit etkiler” olarak belirlenmiştir.

Baltagi (2008) çalışmasında, Sabit etki modelinde belirli bir gruba yönelik tahminlerle ilgilenilmektedir. Örneğin; analizde OECD, Avrupa Birliği ya da buradaki gibi İslam Birliği Teşkilatı ülkeleri gibi birliklerin bütün ülkeleri modele dahil ediliyorsa sabit etki modelinin kullanılması tercih edilmelidir. Böylece test sonuçları literatürdeki çıkarımlar doğrultusunda sonuçlar vermiştir. Çift yönlü sabit etkiler modeli için varsayım sınamaları yapılmıştır. Bütün zaman serilerinde olduğu gibi panel veri analizlerinde de otokorelasyon önemli bir sorundur. Bilindiği üzere, regresyon analizlerinin temel varsayımlarından birisi farklı gözlemler için aynı hatalar arasında ilişkinin (korelasyon) olmamasıdır. Eğer hata terimleri birbirleri ile ilişkili ise bu durum otokorelasyon ya da serisel korelasyon olarak adlandırılır. Veri setinde otokorelasyonun olup olmadığı Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ile araştırılmıştır.

Tablo 3.9. Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları

F değeri	P
456.287	0.109

Wooldridge (2002) tarafından önerilen otokorelasyon test istatistiği sonucuna göre, modelde “otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan boş hipotez reddedilmiştir. Diğer bir deyişle, denklemlerdeki hata terimleri arasında otokorelasyon problemi yoktur. Modelde değişen varyanslılık probleminin gözlenip gözlenmediği ise Greene (2003) tarafından geliştirilen heteroskedasite testi ile sınanmış ve yapılan analizlerde değişken varyansın olmadığını belirten H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3.10. Greene Heteroskedasite Testi Sonuçları

Ki-kare değeri	P
239.044	0.174

Böylece tahmin edilen regresyon sonuçlarının güvenilirlik içinde yorumlanacağı anlaşılmıştır. Modelin varsayımları sağladığı belirlenmiştir. Çekim modeli üstsel bir fonksiyon olduğu için doğrusallaştırmak için logaritma almak gerekir. Analiz öncesinde tüm değişkenlerin logaritması alınmış daha sonra trend etkisinin giderilmesi amaçlı birinci mertebe farkı alınmıştır.

Tablo 3.11. Panel Regresyon Tahmin Sonuçları (Çift Yönlü Sabit Etkiler)

Bağımlı değişken: LFTH				
Değişkenler	Katsayı	St.hata	t istatistiği	P
LFİHR	0.228855	0.040733	5.618455	0.0000*
LFİTH	0.279655	0.086348	3.238683	0.0015*
LFGSMH	0.444332	0.079714	5.57410	0.0000*
LFTH_GSMH	0.376529	0.146317	2.573368	0.0108*
LFNFS	0.000378	0.001689	0.223571	0.8233
LMSF	-0.097321	0.006829	-14.25201	0.0000*
D1	0.029378	0.022028	1.333685	0.1741
D2	0.010525	0.007913	1.330152	0.1849
D3	0.053658	0.007602	7.05799	0.0000*
Sabit	7.749824	1.161132	6.674371	0.0000*
R ² = 0.782 F testi (p)= 0.001 DW=2.063				

*0.05 için anlamlı değişken

Ele alınan bağımsız değişkenler ticaret hacmi değişkenini %78.2 oranında açıklamaktadır. Model çıktılarına görüleceği üzere; nüfus, vize uygulaması (D1), Karadeniz İşbirliği Teşkilatı üyeliği (D2) istatistik anlamsız ve önemsiz çıkmıştır. Bunun dışındaki değişkenler istatistik anlamlı olarak belirlenmiştir.

İHR değişkeni 1 br. arttığında TH değişkeni %22 artacaktır, İTH değişkeni 1 br. arttığında TH değişkeni %27 artacaktır, GSMH değişkeni 1 br. arttığında TH değişkeni %44 artacaktır, TH/GSMH değişkeni 1 br. arttığında TH değişkeni %37 artacaktır, MSF değişkeni arttığında TH değişkeni %9 azalacaktır.

İthalat ve ihracat değişkenlerinin toplamı uygulanan modelde ticaret hacmi olarak hesaplanmıştır. Çekim modeli kapsamında ithalat ve ihracat ticaret hacmini arttırmaya yönelik etkisi sonucunda değişkenler anlamlıdır.

Dünya Ticaretini serbestleştirme çabalar hızlı bir biçimde devam etmektedir. Dünya ticaretinin evrensel boyuta ulaşması ile küreselleşme kavramı ortaya çıkmıştır. 1980 yılı sonları 1990 yılı başlarından itibaren küreselleşme kavramı yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bölgesel entegrasyonlar küreselleşme kavramıyla çelişkili bir kavram olmayıp, küreselleşme kavramını tamamlayıcı niteliktedir. Belirli bir coğrafi bölgede birbirine yakın mesafelerde bulunan ülkeler ekonomik anlamda birbirleri ile ticari ilişki içinde olmaktadır.

Ticari faaliyetlerin serbestleşmesi ekonomik grup oluşumunun bir sonucu olmaktadır. İktisadi birlik oluşturan ülkelerin birçoğu Dünya Ticaret Örgütü üyesi ülkelerdir. Dünya Ticaret Örgütü kararları kapsamında gümrük vergilerinin düşük oranlarda olması ve tarife dışı engellerin azaltılması dünya ticaretinin önündeki engellerin kalkmasına sebep olacağı gibi ülkelerin ticaret hacimlerini de artırıcı yönde etki sağlamaktadır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler arasındaki ticari bağları geliştirmek amacıyla ülkeler arası ekonomik ve ticari birlik olarak kurulmuştur. Birliğin temel amacı üye devletlerarası ekonomik ilişkileri özel sektöre yönelik olarak geliştirmek için faaliyetler yürütmektir. Çekim modeli kapsamında Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Türkiye’nin ticari faaliyetleri ve ticari performansının değerlendirilmesinde etki sahibi olmamaktadır.

GSMH değişkeni ticaret hacmini en fazla etkileyen değişkendir. GSMH Ülke vatandaşlarının bir yıl içerisinde ürettikleri nihai mal ve hizmetlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Çekim modeli kapsamında GSMH değişkeni Türkiye’nin dış ticaret hacmini açıklamada pozitif ve anlamlıdır. Nüfus ülkelerin ticaret hacimlerini oluşturma bakımından ele alınan bir değişkendir. Çekim modeli kapsamında nüfus değişkeni etkisiz ve anlamsızdır.

Ticaret Hacmi /GSMH değişkeni ülkenin bir yıl içinde üretim ve hizmetlerinin hacmi ve büyümesinde, ithalat ve ihracat rakamlarının toplamından meydana gelen ticaret hacminin payını gösteren bir değişkendir. Bu değişken Çekim modeli kapsamında pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Ülkenin GSMH’sı içerisinde ticaret hacminin oranının büyük olması ülkenin mevcut ticaret potansiyelinin artışına sebep olmaktadır.

Mesafe ve ortak kara sınırı değişkeni ülkeler arası lojistik maliyetlerini düşürmesi bakımından ve sınır ticaretine imkân tanınması dolayısıyla etkili bir değişkendir. Çekim modeli kapsamında mesafe ve ortak kara sınırı değişkeni anlamlı bir değişkendir.

Vize uygulamaları, 2000’li yıllar sonrasında ekonomik entegrasyonların ön plana çıkması ve ticari faaliyetlerde etkili bir değişken olması dolayısıyla Türkiye’nin de üzerinde durduğu bir konudur. Modelde İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri ile arasında dış ticaret hacminin düşük olduğu ülkeler ile vize muafiyetlerinin bulunmasının etkisiyle vize uygulamaları değişkeni çekim modeli kapsamında anlamsızdır.

SONUÇ

Türkiye'nin 1980 yılı sonrasında ticari faaliyetleri bakımından dışa açılması hususunda Orta Doğu ve Kuzey Afrika İslam ülkeleri önemli bir paya sahiptir. Türkiye yüksek petrol kazançlarına sahip Orta Doğu ülkelerine ihracat yaparak İslam ülkeleri ile ticari faaliyetler göstermeye başlamıştır.

İslam İşbirliği Teşkilatı bağlı kuruluşlarından olan İSEDAK, mevcut ticari potansiyeli arttırmaya ilişkin yürüterek bölgede İslami Kalkınma Bankası, İhracat Kredi Sigortası ve Yatırım Garantisi Kurumu kurulmasında etkili olmuştur.

Tercihli Ticaret Sistemi, 2011 yılında yürürlüğe girmiş olmasına rağmen İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinin tamamı tarafından imzalanmamıştır. Sistem kapsamında, tarife indirim protokolü, menşe kuralları düzenlemesi, taviz listesi tüm üye ülkeler tarafından onaylanması İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinin ticaret hacmini arttırmada etkili olacaktır.

Çekim Modeli analizi sonucunda mesafe değişkeninin ticaret hacminde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mesafenin 1 birim artması sonucunda ticaret hacminde %9 oranında azalma meydana gelmektedir. Mesafe değişkeninin ticaret hacmi üzerindeki etkisinin en önemli sebebi; ulaşım ve transfer maliyetlerinin karşılıklı ticaretin önünde engel teşkil etmesidir. Bu kapsamda İslam İşbirliği Teşkilatı altyapı geliştirme ve ulaştırma koridoru oluşumu etkili olacaktır. İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasında, enerji, ticaret, sanayi, tarım ve haberleşme alanlarında entegrasyon ve ekonomik canlanmaya olanak sunulmuş olacaktır.

İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinde tarım sektörünün verimliliğinin artırılması, gıda güvenliğinin sürdürülmesi için faaliyet gösterilmesi gerekmektedir. İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri arasında gıda güvenliği alanında işbirliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinin tarımsal altyapısının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir tarım politikası uygulanarak kırsal kalkınmanın sağlanması için üye ülkeler tarafından ortak faaliyet gösterilmesi gerekmektedir.

Ortak Sınır değişkeni, Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasındaki ticarete anlamlı ve etkili bir değişkendir. Ortak kara sınırı İslam İşbirliği Teşkilatı ile

Türkiye arasındaki ticareti %5 oranında etkilemektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin ortak sınırı bulunan ve İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri içerisinde yer alan Irak, İran ve Suriye ile sınır ticaretini geliştirmeye yönelik faaliyet gösterilmelidir. Sınır güvenliğinin sağlanması ve ulaşım imkânlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalarda bulunulması sonucunda bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin artacağı düşünülmektedir.

Çekim Modeli kapsamında vize uygulamaları, Türkiye İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasında ticaret hacminde anlamsız ve etkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri arasından Türkiye ile Kırgızistan ve Filistin arasında vize muafiyeti vardır. Üye ülkeler arasında vize muafiyetinin olması zamandan tasarruf bakımından dış ticaret hacmini arttırıcı yönde etki göstereceği düşünülmektedir.

İİT üye ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonun gelişim gösterememesinin bir diğer nedeni teşkilata üye ülkelerin ekonomik anlamda heterojen bir ekonomik yapıya sahip olmalarıdır. İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri gelişmişlik düzeyleri ve üretim yapısı bakımından değerlendirildiğinde yüksek oranda farklılıklar görülmektedir.

İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinin ihraç ettiği ürünlerin ilk sırasında mineral yakıtlar bulunmaktadır. Petrol ihracatı yapan ülkelerde ürün çeşitliliği düşük orandadır. İİT üye ülkeleri arasında ekonomik entegrasyonun etkisinin arttırılabilmesi için ülkelerin ürün çeşitliliği ve yüksek teknolojili ürün üretimi konularına önem verilmesi gerekmektedir. Ürün çeşitliliğinin sağlanabilmesi için karşılıklı yatırım ve teknoloji işbirliklerinin üye ülkeler tarafından arttırılması gerekmektedir.

Türkiye, Avrupa pazarına alternatif oluşturulması bakımından İİT üye ülkeleri ile ticari ekonomik siyasi ilişkilerini geliştirilmesi gerekmektedir. İİT üye ülkelerindeki nüfus değişkenini değerlendirerek tarım ve gıda sektörlerinde çeşitli stratejiler belirlemelidir.

KAYNAKÇA

- Adaçay, Funda Rana; Islatince, Hasan (2013). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Aktaş, Cengiz (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18,36.
- Al, Arzu; Aslan, Nur (2018). Petrol Kısılcığında Ortadoğu: Libya Sivil Savaş Örneği, *Econder International Academic Journal*. 1(2),49.
- Alkan, Haluk (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Arslan, Kahraman (2014). İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine Giden Yolda Yeni Arayışlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 21, 4.
- Atabey, Ayşegül (2004). *Dış Ticaret (Ders Notları)*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Ataman, Muhittin; Gökşen, Ayşe Nur (2014). Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı. *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 74, 9-12.
- Azgit, İsmail; Balaban Levent, Selma (2015). *Türkiye Ekonomisi Uluslararası İktisat Büyüme ve Kalkınma İktisadi Doktrinler Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bağırzade, Elşen Resul (2011). Bağımsızlığın 20. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 293.
- Baltagi, Badi H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Chishester: John Wiley & Sons Ltd.
- Baytar, İrfan; Yürek, Murat Ergin (2016). Yeryüzü Şekillerinin Ülkelerarası Ticarete Etkisi: Türkiye-İran Örneği. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 77-78.
- Berber, Seçkin (2013). İran'ın Ekonomi Politikası, Yapıırımların Etkisi ve İkilemleri. *Bilge Strateji Dergisi*, 9(5), 78-80.
- Bulut, Remzi (2016). Büyüyen Türkmenistan Ekonomisi. *Ayrıntı Dergisi*, 35(3), 47.
- Cherunilam, Francis (2008). *International Economics*. New York: Tata Mc Graw-Hill.
- Çakmak, Haydar (2012). *Türk Dış Politikası (1919-2012)*. Ankara: Barış Platin Kitap.

- Demir, Musa (2004). *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Doğan, Soner (2016). *Türkiye'nin Dönem Başkanlığı ve İslam İşbirliği Teşkilatı*. İstanbul: Pelikan Basım
- Efegil, Ertan (2013). Fas ve Tunus'un Dış Politikalarının Belirleyicileri. *Ortadoğu Analiz*, 52(5), 108.
- Erdoğan, Engin; Ener, Meliha (2003). *Küresel Pazarların Ekonomik Üsleri Serbest Bölgeler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ergül, Engin (2014). Yeni Bir Uluslararası İnsan Hakları Mekanizması: İİT Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 19, 495.
- Erik, Nazan Yalçın; Koşaroğlu, Şerife Merve (2016). Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları Şeyl Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(17), 132-134.
- Ersun, Nur; Arslan, Kahraman (2009). İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesinde Çok Taraflı Kliring Birliği Projesinin Rolü ve Önemi. *Dergi Park Akademik*, 175.
- Ertürk, Emin (2001). *Uluslararası İktisat*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Fomerand, Jacques (2014). *Historical Dictionary of Human Rights*. New York: Published by Rowman & Littlefield.
- Francois, Joseph; Radumna, B. Rana; Wignaraja, Ganeshan (2011). *National Strategies for Regional Integration South and East Asian Case Studie*. Mandaluyong: Asian Development Bank, 170.
- Gökgöz, Ahmet; Şeker, Ayberk (2014). *Dış Ticaret İşlemler Muhasebesi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Güner, Ümit; Yılmaz, Alper (2010). *Dış Ticaret Gümrük Birliğinin Yapısal Kırılma Analizi*. Ankara: Lotus Yayın Grubu.
- Gürsoy, Yaser (2016). *Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hasan, Yusuf Fadl (2010). Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri. *TASAM Afrika*, 20.

- Hsiao, Cheng (2003). *Analysis of Panel Data Second Edition*. New York: Cambridge Universty Press.
- İnat, Kemal (2015). Ekonomik İşbirliği Örgütünün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 132, 18.
- İyibozkurt, Erol (2001). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Kamercan, Fatih (2018). Türk Borçlar Hukukunda Takas. *İstanbul Medipol Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 271.
- Karamelikli, Hüseyin; Alizadeh, Naseraddin (2017). İran İslami Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 42-56.
- Karluk, Rıdvan (2011). Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler. *International Conference on Eurasian Economies*, 49-54.
- Kaya, Feridun (2015). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi (Yeni Mevzuat ve Belgeler)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kaymakçı, Oğuz; Avcı, Nuri; Şen, Recep (2007). *Uluslararası Ticarete Giriş Teorisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kemer, Osman Barbaros (2005). *Dış Ticaret Teknikleri Teori-Uygulama*. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- Keskin, Bünyamin (2016). İslam İşbirliği Teşkilatı: Tarihi. Yapısı ve Geleceği. *Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 125, 2.
- Kodaman, Timuçin; Birsell, Haktan (2006). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(16), 436.
- Kona, Gamze Güngörmüş (2016). İkinci ABD Operasyonu Sonrası Irak'ın Ekonomik Görünümü ve ABD'nin Irak'a İlişkin Ekonomik Planları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 10, 4-8.
- Kurumlu, Dilek Erdoğan (2015). *Mikro İktisat*. Ankara: Pegem Akademi.

- Maier, Joanne (2008). *The Europa World Year Book 2008*. Abingdon: Taylor & Francis Group.
- Maneschi, Andrea (1998). *Comparative Advantage in International Trade*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Melemen, Mehmet (2005). *Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Melemen, Mehmet; Arzova, S. Burak (2000). *Uluslararası Ticaret Alternatif Finansman Teknikleri ve Muhasebeleştirilmesi Ticari Yazışma Örnekleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Okumuş, Fevzi; İsfendiyaroğlu, Hülya (2002). İşletmelerde Mal ve Hizmetlerin Dış Kaynaklardan Temin Edilmesinin Fayda ve Sakıncaları. *İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 4(16), 231.
- Öğür, Berkan (2014). Cezayir 2014, *Ortadoğu Yıllığı 2014*. 348.
- Öztürk Engin, M. Büşra (2018). Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret ve Sermaye Hareketleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 60(11), 902.
- Öztürk, Nazım (2005). *Dış Ticaret Kuram, Politika ve Uygulama*. Ankara: Roma Yayınları.
- Öztürkler, Harun (2012). Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomisi'nin Temel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz*, 43(4), 113.
- Öztürkler, Harun (2012). Mısır Ekonomisi'nin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz*, 38(4), 57.
- Öztürkler, Harun (2012). Suudi Arabistan Temel Ekonomik Yapı ve Dünya Enerji Piyasaları Açısından Önemi. *Ortadoğu Analiz*, 41(4), 76.
- Öztürkler, Harun (2015). Nükleer Anlaşmanın Türkiye-İran Ekonomik İlişkilerine Potansiyel Yansımaları. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 10(7), 82.
- Pulat, Abdüssamet (2016). Suudi Arabistan'ın 2030 Vizyonu: Rantçı Devletin Sonu mu?. *Ortadoğu Analiz*, 75(8), 37-38.
- Sağsen, İlhan (2011). Sektörler Bazında Türkiye-İrak İlişkiler ve Su. *Ortadoğu Analiz*, 36(3), 67.
- Seyidoğlu, Halil (2013). *Uluslararası Ticaret*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Seyidoğlu, Halil (2015). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Gizem Can Yayınları.
- Sharan, Vyuptakesh (2011). *International Business Concept Enfironment and Strategy*, India: Pearson Education.
- Sönmezoğlu, Faruk (2016). *Son Yıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sözen, İlyas; Uslu, Kamil; Öngel, Volkan (2011). Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Rantiyeci Ekonomi Yapıları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 97-98.
- Tatoğlu Yerdelen, Ferda (2013). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: BETA Yayım Dağıtım.
- Temelat, Neslihan (2013). Fas: Arap Baharının İstisnası mı?. *Yasama Dergisi*, 23, 84.
- Tireli, Münir; Coşkun, Selim; Kunduracı, Nevzat Fırat (2013). İİT Ülkeleri ve Türkiye'ye Ait Sosyal Göstergeler ile İnsani Gelişim Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Karşılaştırmalı Analizi. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 30(7), 63.
- Vidhi, Alban; Turgan, Erdem (2017). Dış Ticaret ve Büyüme Teorileri, Granger Nedensellik Testi ile Dış Ticaretin Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 451.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. London: The MIT Press.
- Yılmaz, Duhan Can (2019). Katar Diplomatik Krizinin Ekonomi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Dergi Park*, 3(1), 117.
- Zeynelzade, Seymur; Topal, Bayram; Dizekirci, Ahmet Selçuk (2016). İhracatta Akreditifli Ödeme Yönteminin Değerlendirilmesi: Bir Katılım Bankası Örneği. *İşletme Bilimi Dergisi*, 4(1), 126.
- Zhang, Wei-Bin (2008). *International Trade Teori, Capital, Knowledge, Economic Structure, Money and Prices over Time*. Berlin: Springer.

Diğer Kaynaklar

- AFESAM, (2015). Afrika Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi, Afrika Ülke Raporları Mısır, <https://afesam.erciyes.edu.tr>, (Erişim Tarihi:11.06.2017).
- CBI, (2017). Irak Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2017, <http://cbi01.hosting.runbox.com>, (Erişim Tarihi: 16.12.2017).
- CBI, (2017). İran Merkez Bankası, Yıllık Rapor 2017, <http://eform.mefa.ir>, (Erişim Tarihi:03.03.2017).
- DEİK, (2009). Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Bülteni 2009, <https://www.akbank.com>, (Erişim Tarihi:22.11.2017).
- DEİK, (2014). Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mısır Ülke Bülteni 2014, <https://www.deik.org.tr>, (Erişim Tarihi:14.06.2017).
- DEİK, (2015). Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Suudi Arabistan Ülke Bülteni 2015, <https://www.deik.org.tr>, (Erişim Tarihi:18.12.2017).
- DEİK, (2015). Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Irak Ülke Bülteni 2015, <https://www.deik.org.tr>, (Erişim Tarihi:12.04.2017).
- DİKA, (2011). Dicle Kalkınma Ajansı, Irak Çalışma Ziyareti Raporu 2011, <http://dika.org.tr>, (Erişim Tarihi:23.04.2017).
- EIA, (2019). Enerji Bilgi Yönetim İdaresi, Mısır, <https://www.eia.gov>, (Erişim Tarihi:18.04.2017).
- EIA, (2019). Enerji Bilgi Yönetim İdaresi, Suudi Arabistan, <https://www.eia.gov>, Erişim Tarihi:08.06.2019.
- ETO, (2016). Eskişehir Ticaret Odası, Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Raporu 2016, <http://www.etonet.org.tr>, (Erişim Tarihi:27.06.2017).
- GİV, (2013). Girişimci İşadamları Vakfı, Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Raporu 2013, <http://www.giv.org.tr>, (Erişim Tarihi:03.07.2017).
- İMİB, (2013). İstanbul Maden İhracatçıları Birliği, Suudi Arabistan Ülke ve Doğaltaş Sektörü Raporu, <http://www.imib.org.tr>, (Erişim Tarihi:13.12.2017).
- KTO, (2008). Konya Ticaret Odası, Suudi Arabistan Krallığı Ülke Bülteni, <http://www.kto.org.tr>, (Erişim Tarihi:13.12.2017).

- KTO, (2009). Konya Ticaret Odası, Mısır Ülke Raporu, www.kto.org.tr, (Erişim Tarihi:11.06.2017).
- KTO, (2016). Konya Ticaret ve Sanayi Odası, Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Raporu 2016, <http://www.kto.org.tr>, (Erişim Tarihi:28.06.2017).
- KTSO, (2016). Kırşehir Ticaret ve Sanayi Odası, Mısır Ülke Raporu, <http://www.kirsehirtso.org.tr>, (Erişim Tarihi:09.06.2017).
- KUTSO, (2017). Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Raporu 2017, <https://www.kutso.org.tr>, (Erişim Tarihi:30.06.2017).
- OKA, (2016). Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, Suudi Arabistan Çalışma Ziyareti Görev Dönüş Raporu, <http://www.oka.org.tr>, (Erişim Tarihi:12.04.2017).
- OPEC, (2017). Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, Suudi Arabistan, <http://www.opec.org>, (Erişim Tarihi:19.12.2017).
- OTSO, (2016). Osmaniye Ticaret ve Sanayi Odası, Dış Ticaret Nedir, <http://www.osmaniyetso.org.tr/dis-ticaret-nedir.html>, (Erişim Tarihi: 11.10.2016).
- STO, (2016). Söke Ticaret Odası, Irak Ülke Raporu 2016, <http://www.sto.org.tr>, (Erişim Tarihi:10.04.2017).
- SÜ, (2016). Selçuk Üniversitesi, Muhasebe ve Finansman Dış Ticaret Kavramları, <http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/074/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20%C4%B0%C5%9Flemleri%20II.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.10.2016).
- TC. Dış İşleri Bakanlığı, (2017). Türkiye İran Ekonomik ve Ticari İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr>, (Erişim Tarihi:31.01.2017).
- TC. Eğitim Bakanlığı, (2011). Muhasebe ve Finansman Alanı, İhracat, 23, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0hracat.pdf, (Erişim Tarihi:12.10.2016).
- TC. Ekonomi Bakanlığı, (2015). Suudi Arabistan Krallığı Ülke Raporu 2015, <http://www.ekonomi.gov.tr>, (Erişim Tarihi:18.04.2017).
- TC. Ekonomi Bakanlığı, (2017). Irak Ülke Raporu 2017 <http://www.ekonomi.gov.tr>, (Erişim Tarihi:11.04.2017).

- TC. Ekonomi Bakanlığı, (2017). İran Ülke Raporu, <http://www.ekonomi.gov.tr>, (Erişim Tarihi:25.01.2017).
- TETSİAD, (2015). Türkiye Ev Tekstili Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği, Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Raporu 2015, <https://www.tetsiad.org/files/raporlar/bae.pdf>, (Erişim Tarihi:19.05.2017).
- TİM, (2016). Türkiye İhracatçılar Meclisi, Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi, <http://www.tim.org.tr>, (Erişim Tarihi:27.01.2017).
- TİM, (2016). Türkiye İhracatçılar Meclisi, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2016, <http://www.tim.org.tr>, (Erişim Tarihi:10.02.2017).
- TİM, (2017). Türkiye İhracatçılar Meclisi, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2017, <http://www.tim.org.tr>, (Erişim Tarihi:13.02.2017).
- TİM, (2017). Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat Türleri, <http://www.tim.org.tr>, (Erişim Tarihi:11.04.2017).
- TİRETO, (2015). Tire Ticaret Odası, Mısır Ülke Raporu 2015, <http://www.tireto.org.tr>, (Erişim Tarihi:10.06.2017).
- TMMMB, (2011). Türkiye Müşavir Mühendisler ve Mimarlar Birliği, Irak Pazar Araştırması Raporu 2011, <http://www.tmmmb.org.tr>, (Erişim Tarihi:10.04.2017).
- Türkiye İş Bankası, (2015). Irak'ın Ekonomik Potansiyeline İlişkin Değerlendirme, <https://ekonomi.isbank.com.tr>, (Erişim Tarihi:20.04.2017).
- TÜSİAD, (2019). Türkiye Sanayici İş Adamları Derneği, <https://tusiad.org/tr/tum/item/download/1754-17186ec3f4a69983bc2fa1ef466ed3f>, (Erişim Tarihi:02.06.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : BENEK Seda
 Uyuğu : T.C.
 Doğum Tarihi ve Yeri : 24.08.1993 - BURSA/Karacabey
 Telefon : 0 224 676 28 03
 Faks : 0 224 676 35 17
 E-mail : sedabenekk@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2019
Lisans	ÇOMÜ – İİBF	2015
Lise	Karacabey Lisesi	2011

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
2015	Özbenek Marketçilik LTD ŞTİ	Mağaza ve Personel Sorumlusu

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

-